

III. fejezet

A TISZA MENTE

KANIZSA

(*Magyarkanizsa, Kanjiza*)

Fölenged a fagy

Kanizsán 1945 elején, a kemény téli fagyok elmúltával a város lakosságát leírhatatlanul elborzasztotta, hogy a Tisza partján, azon a helyen, amelyet a helybeliek Szigetnek neveztek és neveznek még ma is, kóbor kutyák világos nappal emberi testrészeket kaparnak ki a laza homokból, és húzzák szerteszét. Itt, ezen a helyen végezték ki a felszabadulás utáni napokban azokat a helybelieket, akiket az első hatalmi szervek – mellőzve minden különösebb eljárást – bűnösnek vélték. E hatalmaskodókról a helybeliek úgy tudják, hogy bánátiak voltak, s néhány hetes tevékenységük után a felsőbb hatóságok többszöri közbeavatkozására leváltották, elkergették őket, s helyükbe új népfelszabadító bizottságot neveztek ki.

Ez az első garnitúra – tagjairól nem sikerült közelebbi információt szereznünk – már az első napoktól kezdve sajátos megítélése szerint összegyűjtötte a magyar férfiakat. Két-három hétig, legfeljebb egy hónapig tartották fogva, majd a Szigeten két turnusban kivégezték őket. A városházáról csoportosan megkötözve terelték őket a kiszemelt helyre. Érdemes megemlíteni, hogy több Tisza menti helységben él úgy az emberek emlékezetében, hogy a halálra kiszemelteket a parasztszeker magas terhének leszorítására használt, rudallókötélnek nevezett hosszú, vastag és erős kenderkötélhez kötözték a végrehajtók, az emberek kétoldalt álltak a kötéll mellett, s a kezüket gyakran dróttal erősítették hozzá.

A kanizsaiakat is, akárcsak általában a többieket, az éj leple alatt hajtották a helyszínre. S ismét csak azt kell mondani, hogy jellemző módon, innen is megszökött egy-két fogoly, mint ahogyan máshonnan is, kevés kivétellel. A kanizsaiak közül megszökött egy Nagy János nevezetű. Átszaladt a mai Magyarország területére, ám nem sokáig tartózkodott ott, visszaszökött. Hogy nem volt ellene semmi komoly vád, arra bizonyították az, hogy felmentették. Amikor visszajött, gyanús elemként letartózt-

tatták ugyan, s adatait elküldték Zentára, onnan azonban rövid idő múlva megjött a rendelet, hogy szabadon kell engedni, de ekkorra ő ismét megszökött. A másik személy, akinek sikerült az összetartó kötélről megszabadulnia, Ladócki Máttyás nevű, alacsony termetű mezőőr. Ő a szökése utáni napokban idehaza rejtőzködött, azután előjött, és élte az átlagos kanizsaiak életét anélkül, hogy még olyan zaklatásnak is ki lett volna téve, mint szökevénytársa.

Amikor úgy április táján a kutyák kikaparták azokat a futóárkokat, amelyekben az ősszel hevenyészve eltemetett halottak nyugodtak, ez olyan felháborodást keltett a lakosság körében, hogy Zentáról kijött Ilija Basta járási OZNA-tiszt. A terepszemle után Zentára visszatérve azonnal intézkedett, hogy a halottakat ki kell ásni, és rendesen eltemetni. De nemcsak kiásták az embereket, hanem többé-kevésbé szabályos exhumáló bizottságot neveztek ki, amelynek négy tagja közül egy egészségügyi dolgozó, tehát hozzáértő személy volt, egy másik pedig – mint ahogyan az ilyen helyzetben elmaradhatatlan volt abban az időben – a biztonsági szolgálat, az OZNA helyi megbízottja. A lövészárokból összesen mintegy hatvan tetemet ástak ki, s három kivételével mindannyiukat azonosították, az adatokról szabályos listát állítottak össze, és ezt elküldték az említett zentai OZNA-tiszt nevére. Hogy mi lett később ezzel a listával, egyelőre nem tudni. Azt azonban sokan megjegyezték maguknak, hogy nem sokkal az események után az illetékes zentai OZNA-tiszt pisztollyal föbe lőtte magát, síremléke ma is áll Zentán, a temető fala mellett, kívülről is jól látszik.

Kanizsán azokban az első napokban összedoboltak húsz korosztály férfit - közölte egy informátor. Az akkori zárdaépületbe, a mai Zmaj iskolába terelték, majd évfolyamonként felsorakoztatták őket. Jött egy Ivošević nevű partizánhadnagy 2-3 társával, és végigment a csoportok előtt, helyenként meg-megállva, és néhány emberrel szót váltva, aminek a vége általában lepofozás lett. A zaklatást azért hagyták abba, mert egy ember megszökött, ám nem juthatott messzire, mert még ott a közelben puskatussal leütötték. Ekkor a fegyveresek megkérdezték, hogy ki akar beállni önkéntesnek a Petőfi brigádba. Mindenki jelentkezett. Arra persze nem gondoltak az ekképpen meggyőzött önkéntesek, hogy e pillanattól kezdve máris katonai rezsim alatt állnak, nagy volt tehát az elképedés, amikor közölték velük, hogy haza sem mehetnek már. Dél tájban az otthon maradt asszonyok már annyira aggódtak, hogy odamerészkedtek a férfiak közelébe, ám a fegyveresek igyekeztek távol tartani őket. Ez az igyekezet olyan szigorú volt, hogy egy Horváth János vagy József nevű

oromhegyesi fiatalember kilépett a sorból, hogy átvegye az ott szemfüleskedő feleségétől a tarisznyát, melyet az utánahozott. Ott a helyszínen lelőtték e fegyelmeztelensége miatt. Elég valószínű, hogy a neve be van jegyezve a kanizsai halotti anyakönyvbe, hiszen a hozzátartozói tudtak az esetről, a felesége szeme láttára történt.

Visszatérve a kanizsai áldozatok exhumálására, azt tudjuk, hogy az a vidék a helybeliek előtt mindig valamilyen rejtelmes hely volt, amelyet a hatóságok egy ideig meg sem engedtek közelíteni, később pedig fásították, hogy ne lehessen benne kutatni. Az exhumált tetemeket ugyanis a Tiszától kissé távolabb újra eltemették.

Kanizsához elég közel esik Adorján, annyira közel, hogy a városba eljutott az adorjáni események híre. Érthető, hogy a mindkét helységben történt események után a helyi lakosság teljesen elzárkózott az új rendtől, a nép - legalábbis a magyarok - merev elutasítással, csendes ellenállással fogadott mindent, ami a felszabadítóktól jött.

Kanizsának 1948-ban 11 139 lakosa volt, közülük 11 562 (!) magyar, Adorjának 1542, ebből 1379 magyar. (A nyilvánvalóan hibás kanizsai adatot az 1972-ben kiadott 16. sz., az 1971-es népszámlálás adatait feldolgozó bulletin tartalmazza.)

Itt is voltak régi aktivisták, akiknek ugyanúgy mozgósítaniuk kellett a lakosságot az új rend szolgálatára, mint mindenütt, ám a siker mindig elmaradt, a mozgalmi emberek egyik kudarcot a másik után szenvedték el, sez már feltűnt az újvidéki központi szerveknek is. Egy alkalommal Paško Romac tartományi vezető megkérdezte a kanizsai elvtársaitól, mi az oka annak, hogy itt a magyar vidéken ennyire sikertelen az agitáció. Elmondták neki, mi történt Kanizsán és Adorjánon; a kanizsai tetemeket ekkor még nem exhumálták. Romac esetleg tudhatta, hogy a bevonuló magyar katonaság Adorjánon agyonlőtt egy Knežević nevű szerb embert, de azért azt is tudta, hogy ha az itteni lakossággal az új rezsim meg akar békélni, akkor itt valamit tenni kell a vétkesek ellen. Megígérte, hogy a tetteseket felelősségre fogja vonatni.

A felelősségre vonást eléggé részletesen leírta Farkas Nándor volt vajdasági magyar vezető ember, aki hosszú ideig töltött be vezető funkciót a zentai járásban, majd ezt követően Újvidéken. E helyütt csak a kanizsai rendcsinálás körülményeivel foglalkozunk. Csupán annyit közlünk tömören, hogy egy kanizsai adatközlő szerint az adorjáni eset szervezőjét, Mihajlo Oluškit, a szabadkai katonai bíróság halálra ítélte, és ki is végezték, másik két társa – Nikola Radaković és Bačo Knežević – pedig két-két év börtönbüntetést kapott. Az ítéletet a lakossággal Paško Romac közölte a kanizsai városházán,

egy népgyűlés alkalmával. Erre a felelősségre vonásra másként emlékezik Farkas Nándor, de ezt majd a zentai eseményeknél idézzük.

Kanizsán a felszabadulás első napján - közli egy akkori beavatott - megalakult az ideérkező bánátiakból a népőrség, a narodna straža. Ezt a katonai jellegű szervezetet december elsején oszlatták fel. (Megemlítjük, hogy ezen a napon adta ki a bácskai, bánáti, baranyai katonai közigazgatás parancsnoka a szigorú rendeletet a magyarok elleni kegyetlenkedések azonnali megszüntetéséről.) A község katonai parancsnokának parancsára a népőrség minden tagját azonnal berendelték Kanizsára a városházára. A fegyveres emberek a földszinti folyosón gyülekeztek, és várták, hogy közöljék velük, miért kellett mindannyiuknak bejönni. Általában mindegyiküknél pisztoly volt, vagy esetleg más fegyver is.

A katonai parancsnok röviden közölte velük, hogy azonnali hatállyal el vannak bocsátva a népfelszabadító hadsereg kötelékéből, nyomban adják át fegyvereiket.

A nem várt parancs általános meghökkenést váltott ki, és az önkényeskedéshez szokott fegyveresek nem mutattak semmi hajlandóságot arra, hogy megváljanak fegyverüktől, sőt magatartásukból arra lehetett következtetni, hogy szembe fognak szállni a rendelet közlőjével és majd a kiadójával is. A parancsnok azonban kétségtelenül számított hasonlókra, mert mivel a helyzet így alakult, intett a folyosó két végén álló embereinek, azok kinyitottak egy-egy ajtót a folyosó végén, amely mögött egy-egy gyorstüzelő fegyver volt felállítva, mögöttük katona, készen arra, hogy a megadott jelre halomra lője a folyosón levőket.

Ez az érv hatott. Így fegyverezték le az első népfelszabadítási bizottságot Kanizsán. Nem sokkal ezután teljesen újat alakítottak, közölte ez az informátor.

Addig a napig Kanizsán ez a lefegyverzett társaság képezte a helyőrséget, s most gond támadt, hogy ki teljesítse ezt a szolgálatot. A helybeliek emlékezhetnek még rá, hogy az új népfelszabadítási bizottság ezt úgy oldotta meg, hogy a városban lábadozó sebesült katonákból önkénteseket toborzott helyőrségi szolgálatra. Így hát jó ideig ezek a bekötött fejű, felkötött karú katonák jártak-keltek fegyveresen a városban, mint az új néphatalom fegyveres erőinek képviselői. Helyre ugyan nem hozhatták már az eljátszott bizalmat, ám a lakosság eléggé hamar érezhette, hogy jelentősen enyhült a magyar lakosság iránti szigor, amely - tekintve Kanizsa akkori lakosságának nemzetiségi összetételét - kevés kivétellel

minden helybelire vonatkoztatható. A lábadozó sebesültek annál könnyebben elláthatták feladatukat, mert közöttük volt már néhány nemcsak magyarul tudó, hanem nemzetiségére nézve magyar partizán. Többek között emlékeznek még két titelre és egy pirosira.

A kanizsai névsor

„Nekem több okom van, hogy ne szerepeljek a nyilvánosság előtt, én ugyanis ebbe belerokkantam, de annyi erőm azért még van, hogy amit tudok, azt közlétegyem. Többek között birtokomban van a Kanizsán kivégzettek hiányos névsora, de saját emlékeim is vannak abból az időből.

Október nyolcadikán hajnalban átjöttek a Tiszán Bánátból Mihajlo Oluški – ő volt a fő hóhér –, Nikola Radaković, Svetozar Knežević Bača, és volt velük még egy Mića nevű orosz emigráns és annak az öccse. Két fiáker hozta be őket a városba. Nem sokkal később megérkezett az orosz katonaság is. Négy nap múlva kidobolták, még arra is emlékszem, hogy Bognár Imre vagy egy Tóth nevű kisbíró dobolt, tehát kidobolták, hogy ha egy szerbnek vagy egy orosznak baja esik, akkor száz magyar főt vesznek érte. Anyám még mondta is, hogy lesz olyan gonosz, aki lelő közülük valakit, hogy a magyarokat irtsák. Csakugyan, néhány nap múlva a Mányi Pál-féle kocsmában lelőttek egyet. Az volt a szerencsénk, hogy nem halt meg mindjárt, még el tudta mondani, hogy Tatić Dušan lőtte le.

Körülbelül két héttel a felszabadulás után kezdték szedni az embereket. A városháza pincéjébe vitték, és java részüket ott verték agyon, a hullákat pedig szekereken szállították a Szigetbe. A saját szememmel láttam azt is, hogy hordják, azt is, hogy a lövészárkokba voltak beledobálva, meg azt is, hogy ott heverték temetetlenül. Azért láthattam, mert egy barátomnak az édesapját is elvitték, és mi ketten odalopakodtunk, hogy a halottak között az apját keressük. Őt nem találtuk meg, hanem megismertük Losonc gyöpmestert a bricseszadrágjáról. Az embereket az arcukról nem lehetett felismerni, részint azért, mert véresek, sebhelyesek voltak, részint pedig azért, mert mésszel le voltak öntve. A gyöpmestert felismertük, mert akkor pörnyedezett az eső, és lemosta róluk a meszet. Egy másik alkalommal azt láttuk, hogy Krizsán erdésznek a disznajai ott turkáltak a hullák között.

Mi ketten kilestük azt is, hogy a végrehajtók kitereltek oda egy-két embert, azokkal elvégeztették a pizkos munkát, mármint azt, hogy a

hullákat eltakarították nagyjából, azután ezeket az embereket is lelőtték. Ezt látta, és erről velünk beszélgetett Ladócki Mátyás mezőőr is. Őt magát is oda kivitték, de ő elfutott, belevetette magát a Tiszába, és elmenekült. Mintegy tíz éve halt meg. Szegeden él még egy ember, egy Gajda nevezetű, aki szintén onnan szökött meg, azóta sem mert hazajönni.

Abban az időben mi magyar gyerekek az utcán nem mehettünk végig úgy, hogy belénk ne kötöttek volna. Megállítottak, és kérdezték:

– Jesi li ti Madar? Jesi levante? (Magyar vagy? Levente vagy?) – S ha magyar vagy, akkor megverték. Engem akkoriban négyszer vertek így meg.

Emlékszem arra is, amikor ezeket a vérengzőket leváltották, és kihirdették, hogy annak a háromnak milyen büntetése lett. Oluškit halálra ítélték, Radakovićot őt, Kneževićet pedig két évre. Nem tudom, hogy a halálos ítéletet végrehajtották-e.

Időközben összeállítottam a kivégzettek listáját. Édesapám is ott lenne közöttük, háromszor is keresték, s megtudtam azt is, hogy azért, mert a régi Jugoszlávia vége felé egy adósán bírósági úton hajtotta be követelését.

A kanizsai kivégzettek nem teljes névsora:

1. Szilágyi János kereskedő, 2. Bicskei Mihály tisztviselő, közismert vadász, 3. Cseszkó István szabó, őt kiskorú gyermek apja, 4. Kiss Miklós, Sódar, szabó, 5. „Vörös” lábbelikészítő, ugyanis vörös volt a haja, a kutatók a nevét nem tudták azonosítani, 6. Tóth János favágó, motoros favágó, sokgyermekes apa, 7. Nacsa József kőműves, 8. Rekecki János vendéglős, 9. Muhi Ferenc földműves, 10. Harmath Péter, 11. Harmath Pál testvérek Tóthfaluból, egyikük bográn, másikuk kovács, 12. Nagy György, 13. Milutinovics Gábor kereskedő, 14. Kostyán Antal mezőőr, 15. Kovács János famegmunkáló apósa, akiről csak ilyen körülírással tudtak megközelítő adatot szerezni az adatgyűjtők, 16. Berecz István, 17. Takács György munkás, 18. Csikós János munkás, 19. Papp János munkás (a börtönből ugyan kiszabadult, de nem sokkal utána belehalt az ott kapott verésbe), 20. Kókai Lajos munkás, 21. Medgyesi István kőműves, 22. Bagi Antal vendéglős, 23. Kosányi György papucsos, 24. Kosányi Imre bocskoros, 25. Vitéz János vagy István gazdálkodó, 26. Losonc István gyepmester, 27. Nagy József géplakatos, 28. Gubás János hentes; szintén úgy megverték, hogy kiszabadulása után nemsokára belehalt, 29. Gyulai Vince hentes, szintén a verésbe halt bele, 30. Kávai Miklós, a pincében verték agyon, 31. Filip István, 32. Novák Lajos, 33. Szabó Dénes lelkész, tóthfalusi plébános, akit kocsi után kötve vonszoltak be. A városháza pincéjében levágták a hímtagját, testét zsillettel bevagdosták, és besózták, 34. Apró Lukács.

Megjegyzés: Sokan emlegetik a hírhedt Pilisi Pál (Gónó Palcsi) nevét. Származására nézve gerinctelen magyar ember volt, aki a régi Jugoszláviában áttért a pravoszláv hitre, hogy ő is kapjon agrárföldet, sok embernek volt a sírásója, aki bevittette az embereket (a városháza pincéjébe), utána pedig a hozzátartozókat zsarolta. Kapott is pénzt, de senkin sem segített. Eredetileg adorjáni származású, és nagyon nagy része volt az adorjáni eseményekben. A hatvanas évek elején halt meg nagyon csúnya betegségben, azaz nagyon sokat szenvedett. (Az isten nem bottal ver.)

Gajda János, az egyetlen túlélő

Gajda János egyetlen túlélőként Szegeden ezt nyilatkozta:

„November 21-én este, úgy 9 óra tájban lehetett, nagyon hideg, ólmos esőben, rettentő hideg szélben felhajtottak bennünket a halálcellákból a folyosóra, ahol egy szál agyonvérzett alsónadrágra vetkőztettek bennünket, és még indulás előtt többünket törrel meg is szurkáltak.

Ezután vastag kötéllel kettesével megkötözték bennünket. Így, egy szál alsónadrágban az erdőn keresztül hajtani kezdtek bennünket a Tisza felé. Én éreztem, hogy kezemen lazul a kötés, és halkán odasúgtam a velem összekötözött adorjáni Filip nevezetű, szintén agyonkínzott bajtársamnak, meneküljünk, szegény nem tudott elszaladni, és ott a helyszínen kegyetlenül agyon lett verve.

Utánam golyózáport zúdítottak, de én ellenkező irányban kezdtem kúszni-mászni, így hála Istennek, nem találtak el a gyilkos lövedékek. Az is nagyban hozzásegített a meneküléshez, hogy koromsötét éjszaka volt. Mire a töltéshez érkeztem, hangos jajveszékést hallottam, és a lövésektől csak úgy visszhangzott az erdő.

Nehezen átmásztam a töltésen. A lábaimról a köröm mind le volt verve tömőfával, csupa sár és vér volt, meztelen testem, nem csoda, hogy újavárosi ismerőseim nem mertek beengedni, s így továbbszaladtam, mire végre egy rokon család ruhát adott. Kicsit megmosakodtam, és még ma sem tudom, hogy mi adott ahhoz erőt, hogy még akkor éjjel átmenekültem a határon, ahol még ma is élek, de kezeimen, csuklóimon ma is meglátszik a vastag kötél csomóinak helye.

Amíg be voltunk zárva, állandóan kínoztak bennünket, a családtagoktól átvették az ebédet, amit a lelketlen gyilkosok csak úgy habzsoltak, nekünk pedig csak a kenyeret adták be.

A sziget csősze elmesélte, hogy ott, közvetlen a Tisza partján volt egy mély árok, és abba lövöldözték bele a 21 bajtársamat. Azt is mesélte, hogy még másnap reggel is hallatszott belőle a jajveszékélés, mivel a koromsötétben valószínű nem mindenkit talált halálosan a lövés.”

ADORJÁN

Póruhátrálya történetéből

Adorján ősi település, elnevezését még az Árpádháziak idejéből eredeztetik. Az első világháború után azonban a jugoszláv hatóságok Nadrljanra szerbesítették. Hogy van-e a névváltoztatás és az ott történt események között összefüggés, azt talán még ki lehetne kutatni, egyelőre csak következtethetünk erre. Nadrljati ugyanis annyit jelent magyarul, hogy póru jár, megjárja; akivel jól elbánnak, arra szerbül azt mondják: nadr-ljao je.

Az 1899-es születésű özvegy Fehér Mihályné Sebők Julianna emlékszik még arra, hogy az első világháború végén, amikor szerb katonák először vonultak be Adorjánra, az itteni magyar helyi karhatalmat képező nemzetőrök elfogták a mindössze néhány személyből álló szerb katonai egységet, talán hivatalos hatóságot, és belelövöldözték őket a Tiszába. A győztes szerb katonaság persze nem hagyta ennyiben a dolgot, az adorjáni nemzetőrség tette tudomásukra jutott, és katonai logikával élve kamatos-tul visszaadták a kölcsönt. Fehérné rövid elbeszélése szerint ez így történt:

– Volt a nemzetőrök között három katonaviselt ember is, ők voltak a fővezérek. Az uramnak újságolták, hogy elbántunk a szerbekkel. De azután jött száz kocsi rabolni. Kihurcolkodtattak bennünket a házakból a kerítés mellé, a géppuska meg itt állt a szérűkön. Azután a szerbek petróleumlámpával felgyújtották a házakat, meg elhajtottak ötven embert. Emlékezetem szerint ez 1919 februárjában történt.

Hogy mi történt 1944 őszén, azt az 1904-ben született Bábinszki Mihály mondta el.

Bábinszki Mihály

„A menekülő magyarok a szomszédéval összefogták az egyik lovamat, és elvitték. Csak jó sokára kaptam vissza, erősen leromlottan. A munka

meg le volt maradva. Apósoméval fogtam össze a megmaradt lovamat, és egész nap az Ugarban szántottam. Neki is egy lóva maradt, tőle meg az oroszok vitték el a másikat. Annyira sietős volt a munka, hogy napszállta utánig szántottam. Hazafelé tartva már a falu szélén feltűnt, hogy asszonyok csoportokba verődve sírnak. Hazaérve kifogtam és elvezettem haza apósomékhöz a lovukat, itt laktak a negyedik ház ellen. Apósom azzal fogadott, hogy azonnal menjek haza, fogjam a subát, és haladéktalanul meneküljek ki vissza az Ugarba, és bújjak el a szárkúpok alá, mert itthon már összeszedték az embereket, és elhajtották őket. Apósoméék másnap tudták meg, hogy az elhajtottakat a Tisza magas partjáról a vízbe lövöldözték. Akit a víz nem vitt el, mert nem esett elég mély részbe, azt egy-két nap múlva szedték össze a hozzátartozóik, és eltemették őket a temetőben. A sorba állított embereket legéppuskázták, menekülés nem volt; kísérlet, az volt. Egy fiatal katonaviselt ember lebukott, és úszott a bánáti partra, de ott is voltak fegyveresek, és őt azok lőtték a vízbe. Az apósomat is elvitték, mert dobszóval lett hirdetve, hogy mindenkinek el kell menni, mert valamilyen program lesz megtartva. Aki nem ment, azt házról házra járók terelték a piactérre. A temetőtől kezdték, és haladtak befelé. A piactéren elkezdték őket válogatni. Apósomat meglátta és megismerte a komandír, (parancsnok) Nikola Radaković. Jól ismerte apósomat, mert amikor a szerbeket idetelepítették az első háború után, nem volt még házuk, és apósoméék beengedték magukhoz Nikoláékat, ott Velebit közelében. Nikola odament hozzá, és azt kérdezte, maga, Mihály bácsi, mit keres itt? Menjén haza.

Nikola édesapját a magyarok agyonlőtték, amikor jöttek be negyvenegyben. És Nikola azt mondta, hogy ezért ötven magyarnak kell az életével fizetnie. Volt az összeterelek között egy magyarországi illetőségű, csak látogatóban volt itt. Könnyörgött, hogy őt ne vigyék el, hiszen nem is idevalósi. Mégsem engedték el. Az a katona, aki úszva próbált menekülni, akkor jött haza szabadságra, éppen mosdani készült, már az ingét vetette le, amikor mentek érte. Úgy hívták, Sándor Lukács. (A halotti anyakönyvben – mint majd látni fogjuk – csakugyan van egy ilyen nevű az áldozatok között, neve mellett azzal a megjegyzéssel, hogy szabadságos katona – M. M. megj.) Ahogyan én tudom, a vérengzésben egy Oluškin nevű oromhegyesi katona is részt vett, az oromhegyesi suszter fia. A harmadik meg egy Misa nevezetű, annak az anyja idevalósi magyar volt.”

Az adatközlő úgy tudta, hogy Nikola Csurogon él, Oluškin pedig kivégezték, mert a németek idején Bánátban a németek besúgója volt.

„Apósom tanácsát nem fogadtam meg, itthon maradtam. Itt álltam az ablak mellett, és néztem kifelé, ha valaki jön, majd meglátom, és elbújok.

A bátyám az az Ugarban bujkált. Apám etette a disznókat, egy Milutinovics Gyula segített neki. Ezt a Gyulát elvitték, és ki is végezték. Ettől kezdve, ha híre terjedt, hogy partizán közeledik a falu felé, már rejtőzködött el mindenki, szaladt az erdőbe. Gyulának mondta az apám idejében, hogy bújjon a szárkúpba, de nem akart. Pedig az apám hallott valamit, hogy baj lesz, mert a sógora, Sóti Dezső mondta neki. Tulajdonképpen én magam is ott voltam a piactéri összejövetel lelegején. Egy fiatalember szónokolt ott, béres volt azelőtt itt a faluban. Még kezdett fenyegetőzni is. Én erre otthagytam, és kimentem szántani. Ennek a béresnek a neve Miloš volt. Később azt hallottam, hogy az a Nikola kiment a temetőbe, és ott valamiképpen megsértette, kivérezte az ujját. Mutogatta, hogy megsebesítették, meglőtték. Erre föl kezdte mindjárt házról házra maga előtt hajtván gyűjteni az embereket, akik még otthon voltak. Elsőnek mindjárt Szecsei Jakabot, aki ott lakott a temető mellett. Az ember megindult kifelé, majd az utcán is, a kisfia meg szaladt utána, hogy talán hívja vissza vagy megkérdezze, hova megy. Az ember visszaszólt, menjél csak vissza, kisfiam, majd mindjárt jövök én is. Ahogyan ezt mondta, vissza kellett fordulnia, hogy a fiát terelje befelé a házba. Amikor megfordult, nyomban szájon lőtték. Ott, a saját házuk előtt. ”

Az adorjáni áldozatok névsora

Az adorjáni egyházközségi halotti anyakönyvbe 56 olyan név van bejegyezve, amelyekről egyértelműen látható, hogy ez az az 56 személy, akiket a felszabadulás napjaiban kivégeztek. Szecsei Jakab, Tandori István, Ladocki István, Milutinovics Gyula, Dukai Lukács és Bakota Antal kétszer is be van írva. Először a rendes elhalálozás sorrendjében, velük folytatva az az évi bejegyzéseket, majd következik újabb 56 bejegyzés, a nevek betűrendes sorba szedve. Az előbbieket valószínűleg azok lehetnek, akiket a kivégzés után eltemettek, mert nevük rendre ismétlődik ugyanazokkal az adatokkal, mint a korábbi felsorolásban is. Itt csak a második, a betűrendes felsorolásban készült névsort közöljük. A halottak mindegyikéről megállapította a bejegyzést végző Firányi Lajos plébános, hogy nem részesültek a betegek szentségében, ami azt is jelenti: készületlenül érte őket a halál.

A Megjegyzés rovatból minden adatot idézünk. Íme a névsor:

„1. 1944. Apci Lukács, Ladocki Matild férje, 33 éves, 2. Balota Antal, Sváb Kovács Ida férje, tanító, 44 éves, 3. Bánszki Miklós, Bicskei Teréz

férje, 38 éves, 4. Bicskei János, János és Szabó Anna fia, tanár, 32 éves, 5. Bicskei József, Sátai Viktória férje, fm., 41 éves, halottá nyilvánítva a néphatóság által 1949-ben, 6. Bicskei József, János és Apró Julianna fia, napsz., 19 éves, 7. Bicskei István, Dukai Ilona férje, cipész, 38 éves, eltemetve 45.VI. 16., 8. Bognár Sándor, Pálinkás Viktória férje, 31 éves, 9. Borsos István, Péter és Bicskei Etel fia, napsz., 22 éves, 10. Borsos József, József és Apró Julianna fia, fm., 22 éves, 11., Dukai Lajos, Molnár Jolán férje, liszt cserélő, 38 éves. A bácskai apostoli adm. szentszéke 1948. I. 13. holtá nyilvánította. 12. Dukai Lukács, Zsoldos Borbála férje, kereskedő, 45 éves, 13. Gandis Vilmos, Szecsei Julianna férje, 45 éves, 14. Horváth Gyula, Szűcs Irén férje, 40 éves. Holtá nyilvánítva 47. III. 10. 15. Kis Orban, Laczkó Anna férje, 25 éves, 16. Kocsis János, Ostie Erzsébet férje, 63 éves, 17. Kovács Ferenc, Muhi Piroska férje, 27 éves, 18. Körmöczi Gyula, Czérna Ilona férje, 23 éves, 19. Körmöczi Simon, Szabados Teréz férje, 40 éves, 20. Laczkó Antal, Keller Erzsébet férje, 52 éves, holtá nyilvánítva 946, 21. Ladóczki István, Milutinovics Emilia férje, fm., 62 éves, temetve XI. 2., 22. Lengyel Pál, Laczkó Viktória férje, 39 éves, 23. Magda Péter, Veréb Erzsébet férje, tímár, 24. Milutinovics Gyula, György, Bata Amália férje, temetve XI. 2., 25. Nagy János, Kukola Margit férje, 37 éves, 26. Németh János, János és Vörös Teréz fia, napsz., 18 éves, 27. Pásztor János, Csizmadia Ilona férje, napsz., 32 éves, 47-ben holtá nyilvánítva, 28. Pásztor József, Csizmadia Borbála férje, napsz., 32 éves, 47-ben holtá nyilvánítva, 29. Pörzsölt József, Körmöczi Rózsa férje, seprűmunkás, 32 éves, 30. Radák Mihály, Felhő Luca férje, 69 éves, 31. Remete József, Csanádi Rozália férje, halász, 38 éves, holtá nyilvánítva 46. IX. 9., 32. Rózsa Ferenc, János és Takács Júlia fia, napsz., 24 éves, 33. Sarnyai István, Vajda Julianna férje, fm., 44 éves, 34. Sándor István, Varjú Mária férje, 42 éves, 35. Sándor Géza, Sándor Veronika férje, 35 éves, 36. Sándor Lukács, Ferenc és Bicskei Viktória fia, szabadságos katona, 37. Sátai János, Milutinovics Erzsébet férje, fm., 61 éves, holtá nyilvánítva 1946, 38. Sindeles István, Pilisi Anna férje, juhász, 30 éves, holtá nyilvánítva 1945, 39. Szabó Ferenc, Mihálykó Margit férje, napsz., 44 éves, 40. Szabados Pál, Erdélyi Anna férje, 39 éves, holtá nyilvánítva 1947, 41. Szecsei Jakab, Fazekas Erzsébet férje, napsz., eltemetve november 2. A férfiakat összeterező fegyveres erők a lakásból kihajtották és a ház előtt szájába lőttek. 42. Szecsei Lukács, Remete Ottília férje, 36 éves, 43. Szecsei Ferenc, Antal és Lázár Magdolna fia, napsz., 19 éves, 44. Takács Pál, Ladányi Teréz férje, 36 éves, 45. Tandori István, Danyi

Julianna férje, 46 éves, 46. Vajda István, Konc Mária férje, fm., 66 éves, 47. Vajda Jakab, Kőrmöczi Ilona férje, napsz., 42 éves, 48. Vajda Károly, Szél Julianna férje, fm., 31 éves, 49. Vajda Miklós, Mihály és Sóti Verona fia, 23 éves, 50. Vörös Ferenc, Bakota Piroska férje, géplakatos, 36 éves, 51. Zöldi Ferenc, Vajda Mária férje, fm., 29 éves, 52. Filiszter Kelemen, Muhi Margit férje, fm. 39 éves, 1944. november 3-án reggel 9 órára a rendőrségre telefonon berendelték számot adni a szántás-vetésről. 53. Kocsis István, Bognár Rozália férje, fm., 27 éves, 54. Balassa István, Takács Zsófia férje, napsz., 1944. nov. 7-én reggel a város vezetősége által megbízottak elfogták és elvitték, 55. Csanádi Imre, György és Németh Rozália fia, fm., 42 éves, 1944. nov. 7-én a város vezetősége által megbízottak a rétből elfogták és magukkal vitték. 56. Gazdag Albert, Törteli Zsófia férje, napsz., 50 éves, 1944. nov. 7-én a város vezetősége által megbízottak elfogták, magukkal vitték. Nov. 11-én a városi kórházból holtan hozták ki.”

OROMHEGYES

(Trešnjevac)

A Historia domus adatai

A Szabad Európa Rádió is foglalkozott 1990. május végén az 1944-es bácskai vérengzésekkel. Az elhangzott műsorban 99 helységet említettek, hogy ezekben történtek atrocitások. Néhány helységgel részletesebben foglalkoznak, s némelyekről olyan adatokat közöltek, amelyekkel jómagam nem rendelkezem. Ezekből válogattam az alábbiakat.

Oromhegyesen (Trešnjevac) a Historia domusban feljegyezték azoknak a nevét, akiket 1944-ben a helybeliek közül kivégeztek. Ezek: Bakota Ferenc, Bus György, Cérna András, Csépe Antal, Gajda József, Gyalus Lajos, Kossányi Ferenc, Sarnyai Mihály, Sóti Imre, Törteli Ferenc, Újvári Vilmos.

A műsorban elhangzottak szerint ezeket a „bosszúállók kegyetlen kínzások után kivégezték”. Később, október 31-én a zentai országúton megöltek még két gazdálkodót: Domonkos Gyulát és Bakota Józsefet.

A műsorban említik, s adatgyűjtés során magam is hallottam, hogy Horgos mellett, amikor az egykori birkaistállóból a ma is ott álló Horgosi csárdát építették, a földmunkák során tömegsírra bukkantak; a helybeliek feltételezik, hogy ez az 1944 őszen kivégzett magyaroknak a temetőhelye. Ugyanitt állítólag reverendamaradványt is találtak.

A Szabad Európában közöltek szerint Szenttamáson panaszládát állítottak fel, s aki fel akart jelenteni valakit, abba kellett bedobnia a cédulát. A feljelentések alapján felelősségre vontakat kivégezték, és három helyen temették el: a temetőben, a fűrésztelepen és a zárda helyén.

Az elhangzottak szerint a bajmoki Cimbel Károlyt elevenen megnyúzták, a martonosi Sörös Sándornak szíjat hasítottak a hátából. Ebben a műsorban is elhangzott az, hogy Becsén valakiket kidobtak az ablakon.

Túlzásnak tartjuk azt a műsorban elhangzott állítást, hogy Szabadkán 7000, Újvidéken 10 000, Zomborban 5650 személyt végeztek ki. Nem

rendelkezünk adattal Apatinból, ahol a rádió szerint 300, Topolyáról, ahol 360, Martonosról, ahol 24 embert végeztek ki állítólag. Az ő összegezésük szerint ekkor 40 000 magyar esett a vérengzés áldozatául.

ZENTA

(Senta)

Mi maradt a homok- és sóderhegy alatt?

Egyelőre nincs rá bizonyíték, hogy Zentán, a kikötőben, ahol az uszályokról a kavicsot rakták ki, néhány évtizeddel ezelőtt hasonló eset játszódott le, mint amit korábban a kanizsaiak, illetve a péterréveiek átéltek, de van, aki beszélt erről. Nevezetesen arról, hogy a parti homokból emberi csontok kerültek ki. Többeknek az a véleménye, hogy a sóderhegyet azért helyezték el ott, hogy ezzel megakadályozzák a Tiszát: ne mossa ki az ott eltemetett hullákat. Akár így van, akár nem, de az bizonyos, hogy Zentán is történt vérengzés azokban a napokban, és a mai napig sincs tisztázva, ki és miért tett el láb alól becslések szerint mintegy hetven-kilencven magyar polgárt.

A magyarok a negyvenegyes hatalomátvétel után leszámoltak ellenségeikkel, de furcsa mód, ők nem elsősorban nemzeti alapon vonták felelősségre a zentaiakat, hanem politikain. Így történt meg, hogy az 1941-ben nyilvánosan kivégzett zentaiak között öt zsidó volt (dr. Gerő István, Müller István, Spíró Mátyás és a Lóvi fivérek: Károly és Dénes). Halálra ítélték a JKP helyi bizottságának titkárát, Molnár Pétert, és az előbbiekkal együtt kivégezték. Halálra ítélték még Nagyabonyi Vincét, Ósz Szabó Jánost és Székely Ilonát, de az ítéletet később megváltoztatták. Közülök csak Székely Ilona érte meg a felszabadulást.

Mindent összegezve, a magyar fasiszták Zentán tizenhét élharcost öltek meg, köztük öt zsidót, tíz magyart, egy szerbet és egy németet.

A zentai eseményeket három adatközlő elbeszélése, illetve leírása alapján ismertetjük. Egyikük egy nyugdíjas tanár, másik a már említett Farkas Nándor volt kommunista aktivista, aki Újvidéken él, s szintén nyugdíjas már. Az adatközlők, mint több helyen utalunk rá, igen gyakran nyomatékosan kértek, hogy személyük maradjon titok. Farkas

Nándornak nem volt ilyen kikötése. Hozzájuk társult Olajos Mihály, Farkas elvtársa. Végül valamennyiük adatait kiegészítette egy névsor, amelynek eredetijét nem szabad még a nyilvánosság elé tárni, mert a zentai levéltár zárt anyagai között található.

Egy tanár emlékezik

„Zenta október nyolcadikán, vasárnapi napon szabadult föl. Előző nap az oroszok már ott voltak Csókán; Zentán a városházán Avar István polgármester kihirdette az alkalmazottak előtt, hogy aki akar, menekülhet az oroszok elől. A mi családunk, a lakosság zömével együtt úgy találta, nincs okunk a menekülésre, maradunk. Az érkező orosz katonák vezető tisztjének Tubićné, ha jól emlékszem, Ilibašić Mira, akkor még lány, adta át a köszöntő virágcsokrot. Nagyon visszás helyzet támadt, mert a tiszt a feléje nyújtott karról lecsatolta az órát.

A magyarok közül Kóvágó László, Nagy József és Olajos Mihály kezdettől fogva bejárt a városházára. Tehát már nyolcadikától kezdve. Ezt én onnan tudom, mert egyikükkel rokonságban voltam, s az ő anyja hozta hozzánk a híreket. Nagy Józsefből később nagy ember lett, előbb Topolyán járási párttitkár, majd Belgrádban vezető pozícióban volt. Ő egyébként a háború ideje alatt Zsablyán tanítószkodott, onnan is nősült, első felesége egy zsabylai szerb nagygazdának a lánya volt. Olajos Miska egy ideig ügyész volt Zentán, később valamiért félretették. Sokaknak nem tetszett, hogy nem volt hajlandó a pártfegyelem nevében fellépni a magyar egyesületek ellen, és ezért neki csak kisebb vezetői szék járt, igazgató, szakszervezeti vezető lett belőle. Kóvágó pedig a negyvennyolcas Informbűró idején átszökött Magyarországra, és a Rákosi-rezsim idején a jugoszlávellenes propaganda egyik kiemelkedő szócsöve lett.

Ennek a bennfentes rokonnak a közléséből szereztünk mi otthon tudomást arról, hogy a szerbeknek Zentán egy két és fél ezer fős listájuk volt, hogy azokat mind ki kell végezni. Zentán a szerbek között nem volt erős a baloldali mozgalom, mert ők nagyon kevés kivétellel mind királypártiak voltak. Ebből adódott az is, hogy a bevonuló magyarok a kivégzettek közé négy zsidót és három magyart, vagy fordítva, soroltak, szerbet meg egyet sem.

Huszdika táján lehetett már hallani, hogy ezt is, azt is bevették a városházára. Kezdetben ezen nem is nagyon ütközött meg a helyi lakosság, mert volt közöttük néhány közutálatnak örvendő személy, akik a magyarok között sem voltak népszerűek. Isten bocsássa meg nekik, de ha

már ilyesmíről beszélünk, akkor el kell mondani, hogy ilyen volt az a Halász Sándor rőfőskereskedő, aki miután bement a Royalba, előbb kidobatta onnan a véletlenül ott talált szerbeket, és azután kezdett csak mulatni. Sokan haragudhattak Puskás Máriára, mert ő volt a városban a közellátás egyik felelőse. Vagy Guelminó Sándorra, a városi főszámvevőre. A városháza udvarában tartották fogva őket meg sok más is.

Október vége felé a hozzátartozók naponta hordták nekik az élelmet. Azután november 11-én az ételvivőkkel váratlanul közölték, hogy nem kell, főlősleges többet jönni. A hír gyorsan elterjedt a városban, de én nem tudok közelebbit mondani arról, hogy hova lettek, mi lett velük. Egyszer történt, hogy leapadt nagyon a Tisza, és ott, azon a helyen, amelyikről mindig azt tartotta a szóbeszéd, hogy ott lettek eltemetve a kivégzettek, ott találtak valamit. Ez a hely a hídról fölfelé van, a város felőli oldalon.

Azt is beszélik azóta is, hogy a kivégzetteket előbb megkínózták, azután összekötözték őket, kihajtották a tetthelyre, ott megásatták velük a gödröt, és belelövöldözték őket. A városparancsnok az első időben egy magyarul is tudó szlovák ember, Fábri András lett. Az első városelnök Isidor Nešić volt a városban.”

Ami történt, az elválaszthatatlan a párttól

Jóval átfogóbb Farkas Nándornak a leírása, aki fiatalkora óta mindvégig elvhű kommunista volt, s így is vonult nyugdíjba. Az alábbiakat az ő visszaemlékezései alapján mondjuk el vagy idézzük.

Farkas munkaszolgálatosként volt mozgósítva, és 1944 őszén egységéből harmadmagával megszökött: a nemrégien elhunyt Ács Józseffel és a Kanadában élő Szlávnics Sándorral igyekezett Zentára. Erről ő maga írt kérésünkre. Bevezetésként közli, hogy útközben a szovjet egységek mindenütt továbbengedték őket, amikor arra hivatkoztak, hogy ők Tito harcosai.

A hazai ismerkedés döbbenetes és kiábrándító volt. Első, hazai talajon szerzett értesülésüket Adorjánon kapták, ahol a helybeli ismerősök még mindig a néhány nappal korábbi vérengzés hatása alatt dermedeztek. Ők már azt is tudták, hogy a bosszúállási vágy nem a népellenességekkel áll szemben, hanem a magyarokkal, hiszen ott helyben, Adorjánon értesülhettek róla, hogy a Tiszába lövöldöztek között ott van Sindeles István juhász is, az általuk jól ismert baloldali aktivista. Zentára érve Olajos Mihálynál szereztek újabb tájékoztatást, ami nemhogy megnyugtatta,

hanem még inkább elkeserítette őket. Emlékiratát e bevezető után Farkas Nándor így folytatja:

„A magyarsággal szembeni diszkrimináció a katonai közigazgatás bevezetésével (1944. okt. 18.) vette kezdetét. A népfelszabadító bizottságokból eltávolították a magyarokat, az addigi kétnyelvű – Testvériség–Bratstvo című újság egynyelvűvé (szerbhórvát) vált; a magyaroknak be kellett szolgálatniuk rádiójukat, s csak külön írásos engedéllyel hagyhatták el lakóhelyüket; minden plakát, hirdetés kizárólag szerb nyelven jelenhetett meg, a magyar fiatalokat pedig munkaszolgálatra mozgósították.

(...)

A magyar lakosság körében mindennek következtében igen nagy volt a bizalmatlanság az új hatalommal szemben.

(...)

Új helyzet kezdetét jelentette Stanko Radulović zentai katonai parancsnokká történt kinevezése, 1944. november elején. Ő volt már a harmadik ezen a poszton a felszabadulás óta; egyúttal a járási katonai közigazgatás vezetője is lett. Egyszerű, értelmes parasztember volt ugyan, de ma már nehezen érthető, miért, hogyan került egy majdnem színtiszta magyar kisváros és túlnyomórészt magyarok lakta járás élére. Mi, kommunisták ki voltunk rekesztve a hatalomból, s csak november közepe táján tudtunk vele kapcsolatot teremteni. Olajos Mihállyal valóssággal rátörtünk a lakásán, az ágyból ugrasztottuk ki, s a kommunisták nevében arra kértük, tartsunk kapcsolatot egymással. (...) Említettük neki, hogy tudunkkal a Zentán letartóztatott magyarok között ártatlan emberek is vannak, meg is neveztük őket, ő pedig parancsot adott szabadon bocsátásukra.

A sebtiben megalakított XII. brigádot néhány napra a zentai kaszárnnyában helyezték el. Sok alja ember volt e brigádban, akik a közeli utcákban fosztogatták a magyarokat. Kértük a városi parancsnokot, értesítse erről a Szabadkán már működő hadbírószágot. Rövidesen ki is szállt Zentára Duško Davidović hadbíró, akivel végigjártam a brigádtagok által kifosztott házakat. A hadbíró a történekről jegyzőkönyvet vett fel, s bár nem tudok róla, hogy ennek a tettesekre nézve következménye lett volna, de a fosztogatásnak véget vetett, s az embereket megnyugtatta. (...) Mindenképpen Szabadkára akartam utazni, hogy kapcsolatot teremtsék a kerületi pártbizottsággal. Kerülő úton hozzájutottam a szükséges engedélyhez, s Miroslav Birclinnel, a JKISZ 1941-beli városi vezetőségi tagjával elutaztunk. (...) Szabadkán a kerületi bizottság tagjai közül csak Svetozar Kostić Čapót találtuk, aki az

OZNA tartományi megbízottja volt. Röviden tájékoztattam a történekről.

(...)

A magyar kisebbség helyzetében a mi tájunkon 1944 decemberében került sor döntő fordulatra. E hó 11-ére összehívták az Egységes Népfelszabadító Front tartományi értekezletét Újvidékre. Erre küldötteket kellett választani, még hozzá magyarokat is. Már december elején megkezdődött a községi értekezletek sorozata. Zentán Nikola Petrović mérnök, a nemzeti bizottság, azaz a kormány vajdasági tagja így kezdte szónoklatát a gyűlésen:

»Braćo Mađaril!« (Magyar testvérek!)

Adán Paja Gerenčević ezredes, a Bácska, Bánát és Baranya katonai közigazgatásának parancsnoka beismerte, hogy a felszabadulás utáni hetekben a magyarsággal szemben hibákat követtek el. Én a járás valamennyi Zentán kívüli községét, települését bejártam, s mindenütt magyarul szóltam a gyűlések résztvevőikhez. A martonosi népörség nem tudta elképzelni, hogy a tartományi értekezletre magyarokat is lehet delegálni, s mivel magyarul akartam szólni a néphez, őrizetbe vettek. Néhány órába került, mire a zentai katonai parancsnokság közbelépésére szabadon engedtek, s megtarthattam a beszédem. (...)

A magyarsággal szemben 1944 novemberében elkövetett megtorlásra, az ítélet nélküli kivégzésekre nem lehet sem mentséget, sem magyarázatot találni.”

Farkas a továbbiakban leírja, hogy maga Jovan Veselinov Žarko, Vajdaság akkori párttitkára is beismerte, hogy hiba volt a katonai közigazgatás bevezetése, amiről egyébként Tito tudtával döntöttek, miután Tito és Žarko Versecen ezt megbeszélte. Azért döntöttek így, mert Tito és vezérkara félt a magyarok esetleges ellenállásától, s a megtorlást nemcsak bosszúvágy vezérelte, hanem ez a bizalmatlanság is.

Ez Farkas Nándor következtetése, ám ennek ismeretében fel kell idézni dr. Juhász Géza egyetemi tanárnak egy levelét, amely 1990 nyarán jelent meg a Magyar Szó Közös íróasztalunk rovatában. A levélben dr. Juhász közli, hogy egy alkalommal magyarországi ellenállók küldöttsége járt nálunk, s ő a tolmács szerepét töltötte be a megfelelő jugoszláv és a magyar küldöttség között. Ekkor az egyik jugoszláv küldöttségi tag elmesélte a magyar társának, hogy ezeket az 1944. végi véres napokat megelőzően küldöttség kereste fel Titót arról a vidékről, ahol a magyarok végrehajtották a szerbekben a vérengzéseket 1942-ben. A küldöttség szabad kezet kért Titótól e vérengzés megtorlására, s meg is kapta — közölte dr. Juhász a tolmácskodás közben hallottakat.

*Farkas Nándor beszédet mond egy havi-
szai gyűlésen 1948-ban*

Mindehhez tegyük hozzá még azt, amit már az eddigiekből is megtudhattunk, hogy a biztonsági szolgálat emberei kezdettől fogva mindenütt ott voltak és ott lehettek, ahol akartak, s minden fontos dologban úgy intézkedhettek, ahogyan a legfelsőbb katonai parancsnokság vagy maga a parancsnok óhajtotta, hiszen azóta is elég sokszor olvashattunk magasztaló véleményt, dokumentumokkal alá is támasztva, hogy az OZNA már kezdettől fogva mennyire megbízhatóan végezte feladatát; márpedig ha ez így van, akkor egyszerűen elképzelhetetlen, hogy az, ami akkoriban történt, nem a legfelsőbb parancsnokság tudtával történt. Farkas Nándor is erre utal, amikor visszaemlékezésének legvégén idézi egy beszélgetés részletét, amelyet Jovan Veselinov Žarkóval folytatott abban az időben, amikor Veselinovnak a vajdasági autonómiáról szóló könyve magyarul megjelent. (Farkas ekkor a Forum vezérigazgatója volt. – M. M.) Farkas mint a legfelelősebb tartományi funkciók egyikének viselője állandóan kapcsolatban volt a többi vezetővel. Visszaemlékezésének utolsó bekezdésében ez áll:

„A tartományi pártvezetőkkel folytatott beszélgetések során több ízben is felvetettük a bírósági eljárás és ítélet nélküli kivégzések kérdését, különösen a moholyi eseményeket, amelyek sokáig mérgezték a politikai

légkört. (A Tisza mentén a magyar nyelvben nem Mohol, hanem Moholy a helység neve. – M. M.) Egy alkalommal Stevan Doronjskival is beszélgettünk róla, a válasz azonban vagy mély hallgatás, vagy mellébeszélés volt. Szerintem Jovan Veselinov Žarko magyarázata sem kielégítő, amely *Az autonóm Vajdaság születése* című könyvének 143–144. lapjain olvasható. Ugyanis nemcsak arról van szó, hogy egyeseknek, különösen a népvédelmi osztály ügynökeinek olyan felhatalmazása volt, hogy önállóan, a tartomány politikai vezetőségének megkérdezése nélkül foganatosíthattak letartóztatásokat, hanem arról, hogy ez az állapot túl sokáig tartott anélkül, hogy a politikusok erre reagáltak volna. Elképzelhetetlen, hogy a mintegy negyven nap alatt – 1944. október 18-ától november végéig – nem szereztek tudomást az eseményről. Egy későbbi beszélgetés során, amikor a Forum kiadásában *Az autonóm Vajdaság születése* című könyv magyar fordítása készült, Žarko körülbelül a következő szavakkal vágta el a fenti eseményekről folytatott vitát:

– Értsd meg, mindazt, ami akkoriban történt, nem lehet elválasztani a párttól. Arról vitának helye nincs.”

Tehát ezért nem lehetett ezt nyilvánosan szóvá tenni.

Ha már erről beszélünk, fel kell hívni a figyelmet arra, hogy ezekről a vérengzésekről igen sokaknak tudomásuk volt, itthon és külföldön egyaránt; ezt később majd szemléltetjük. Furcsa mégis, hogy alig-alig akad komoly, még kevésbé illetékes ember, aki mérvadóan szóvá tette volna, s ha esetleg meg is történt, annak sosem lett a nemzetközi nyilvánosság előtt visszhangja, még csak össze sem lehet vetni a nem is elsősorban az itteni magyarok, hanem a trianoni Magyarországról idejött hivatalos közegek által elkövetett vérengzések visszhangjával. Nem beszélve arról, hogy azoknak az eseményeknek az arra legilletékesebb helyen, a magyar parlamentben is támadt visszhangja. Más lapra tartozik, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endre magyar országgyűlési képviselő nem mondhatta el a parlamentben azt a beszédet, amelyet a bácskai, részben szerb képviselőtársaitól hallottak alapján állított össze, mert ebben megakadályozták ugyanazok az erők, amelyek a bűncselekményt elkövették. Az meg már szinte sírnivalóan szomorú, hogy Bajcsy-Zsilinszkyt éppen úgy kivégezték, mint szerb képviselőtársát, csak hogy míg őt Szálasiék likvidálták utolsó rémületükben, az újvidéki szerb Milan L. Popovićot az új Jugoszláviában tették felelőssé a megszállóval folytatott együttműködéséért. Sem a vajdasági, sem a szerbiai, sem a jugoszláv parlamentben soha senki nyilvánosan nem tette szóvá a negyvenégy október-

novemberében a magyarok ellen elkövetett atrocitásokat. Sőt 1945 január-februárjában néhány falu egész magyar lakosságát kollektív felelősség miatt kitelepítik, és ezt a fajta felelősségre vonást a Szabad Vajdaság, a Magyar Szó elődje, gátlástalanul helyesli. Később ezt a cikket majd idézzük. Olyan volt a hangulat, hogy azt hiszem, nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy ha ilyen képviselő akadt volna is, azt menten a bolondokházába csukják.

Figyelemre méltó megállapítás

Néhány bekezdés erejéig érdemes még visszatérni Farkas Nándor emlékiratához.

„Meg kell jegyezni, hogy a fölülről kinevezett katonai parancsnokok nagyobb része nem állt feladata magaslatán. Zentán például a felszabadulás napjától november elsejéig három parancsnok váltotta egymást. A másodiknak abban merült ki a ténykedése, hogy egész nap motorkerékpározott le-föl a város központjában a járdán. E katonai parancsnokok nevezték ki a községi, falusi-helyi állomások parancsnokait is, akik között sok nacionalista is akadt – Kanizsán Nikola Radaković csetnik – aki hatalmaskodott a magyarság fölött. A katonai parancsnokok mellé politikai biztosokat is kineveztek, akiknek az lett volna a dolga, hogy figyelemmel kísérjék a politikai helyzetet, a lakosság hangulatát, és segítsék a helyi politikai szervezetek tevékenységét. Sajnos, róluk sem lehet sok jót mondani.”

A katonai közigazgatás parancsnoka, mint már idéztük, december elején kiadta a rendeletet, amelyben szigorúan megtiltja a magyarok elleni további megtorlásokat. Farkasnak erről ez a véleménye:

„Sajnos, ez a helyreigazítás nagyon elkésett, hisz a bírósági eljárás nélküli megtorlások már befejeződtek. (Sajnos, ebben Farkas tévedett. De még mennyire, hogy tartottak a megtorlások, még ezek után is. – M. M.) A tömeges kivégzések a járás különböző helységeiben más-más időben történtek, de legnagyobb részük 1944 novemberében. (...)

Eddigi ismereteim szerint a bácskai és bánáti helységek közül 1944 októberében és novemberében Moholyon történtek a legtömegesebb kivégzések mindenféle bírósági eljárás, ítélet nélkül. Már azokban a napokban 300 kivégzetről beszéltek. Az is sokatmondó tény, hogy e helységben a népfelszabadító bizottság csak 6 nappal a felszabadulás után, 1944. október 14-én alakult meg, s ez kivételes eset, hisz ez a város és a járás területén mindenütt még a felszabadulás napján (okt. 8-a)

megtörtént. A tömeges kivégzések, meggyőződés szerint, e hat nap alatt történtek. Van a népfelszabadító bizottság alakuló ülésének jegyzőkönyvében egy igen figyelemreméltó megállapítás: Slavko Kekić kijelenti, hogy őt illetné meg a népfelszabadító mozgalom (!) megalakításának joga Moholyon, de mivel e feladatot már teljesítette, az ő szerepe véget ért. A gyűlés megválasztja a 12 bizottsági tagot s azok helyetteseit, Slavko Kekićet pedig titkárnak. A harmadik bizottsági ülés jegyzőkönyvében már hiába keresnénk Kekić nevét, mert ekkor már a horgosi helyi katonai parancsnok tisztségét tölti be.”

(Hogy ez a szerep miben merült ki, azt majd korabeli tanúk visszaemlékezései alapján szemléltetni fogjuk. Ezek a tanúk ma sem tudják, ki állt az események irányítóinak élén ott Moholon. Amit itt Farkas említ, az csakugyan sokatmondó és figyelemre méltó megállapítás. Alátámasztja azt a feltételezést, hogy Slavko Kekić, miután moholi tevékenységével kiérdemelte a felettesek bizalmát, megfelelőnek találtatott, hogy katonai parancsnok legyen a túlnyomó többségben magyarlakta Horgoson. Ennek tudatában már csakugyan nem ringathatjuk magunkat abban a tévhitben, hogy a vérengzéseket olyan ismeretlen személyek követték el, akiknek akkor azonnal nyoma vészett, s azóta sem lehetett kiletüket felderíteni. De hát miért is kellett volna felderíteni, hiszen magáról a vérengzésről sem volt szabad tudni. Hogy Horgoson mi történt, azt szintén szemléltettük néhány adattal. – M. M. megj.)

„Ugyancsak figyelmet érdemel a bizottság második ülésének (1944. okt. 19.) egyik határozata – folytatódik Farkas Nándor visszaemlékezése –: elhárítva azt a feladatot, hogy bíróságot állítson fel, a népbíróságra utalja az eljárások lefolytatását és az ítéletek kiszabását. Nyilvánvaló, hogy a felelősségre vonás ekkorra már befejeződött, hisz megfelelő helyiség hiányában is elképzelhetetlen 300 ember fogva tartása egy faluban ennyi ideig. A történelekről több verzió forgott közszájon akkoriban Moholyon. Tény, hogy a nyilaskeresztes pártnak a moholyi szegénység sorában elég sok tagja volt, s állítólag a fiatalok, leventék egy csoportja őrszolgálatot teljesített a toronyban, hogy jelezze az oroszok érkezését. Talán ezeket fogták el és végezték ki.

Minden helységben bizottságok alakultak a háborús károkról és a háborús bűnösökről szóló (fel)jelentések begyűjtésére. Hogy kik voltak e bizottság tagjai, kiktől milyen feljelentéseket gyűjtöttek be, mi lett ezeknek a következménye, egyelőre nem tudni.

Nagygyűlésre előkészített tribün Sztálin- és Tito-képpel. A három nő között Farkas Nándor; a kép 1946. május 9-én készült, a háború befejezésének évfordulóján

A moholyi népfelszabadító bizottság 14. ülésének jegyzőkönyve szerint itt felolvasták a zentai városparancsnokság 408/44 sz. rendeletét a magyarokkal, németekkel és más nemzetiségekkel szembeni eljárásról: azonnali hatállyal visszavonja előző rendeletét a nyilasok, imrédysták és más *háborús bűnösök* internálásáról. (Kiemelte F. N.) Ebből is látható, milyen tömeges lehetett az üldözöttek, üldözhető-küldözendő köre.”

Farkas Nándor példákkal szemlélteti, hogyan kezelték abban az időben vidékünkön az új hatalom, a győztesek képviselői a helybeli magyarokat. A legbeszédesebb példa talán az alábbi.

„Adán valamivel rendezettebbek voltak a viszonyok, annak ellenére, hogy a népfelszabadító bizottság elnöke a felszabadulás utáni első naptól fogva a királyi rezsim jegyzője volt. Október végén felhívást intéz a szerb lakossághoz, hogy jelentsék fel a háborús bűnösöket, akik a megszállás alatt bármilyen gaztettet követtek el a szerb lakossággal szemben. Aki ezt elmulasztja, bűnrészessé válik, s ezért a törvény előtt fog felelni. Említés történik egy jelentésről is (ez az irattárból hiányzik), amelyet a háborús bűnösök vizsgáló szekció (nem bizottság!) terjesztett a községi bizottság elé. A szekció nyomozót is alkalmazott, aki a feljelentések hitelét ellenőrizte, a feljelentetteket pedig kihallgatta. A népfelszabadító bizottság november 6-ai ülésén meghallgatott egy jelentést a letartóztatottokról. Eszerint 28 személy ellen folyt eljárás, s a bizottságnak kellett véleményt mondania róluk, és utasítást

adni a további eljárásra. Minthogy ezek névsora fennmaradt, néhány évvel ezelőtt a helyi harcoszövetség azt követelte, hogy azonos elbírálásban részesítsék az 1941. és az 1944. évi áldozatokat. Hogy ez a követelés érvényre is jutott volna, arról nincs tudomásom.”

„Szintén az adai helyzetre jellemző – írja a továbbiakban Farkas –, hogy 1944. dec. 4-én arról értesíti a helyi bizottság a zentai városparancsnokságot és a szabadkai kerületi parancsnokságot, hogy a magyarok néhány szerb jelenlétében gyűlést tartottak anélkül, hogy erről a szerbeket értesítették volna. Ez mélyen felháborítja a szerbeket, akik nevében e jelentést küldik, s követelik, hogy a népfelszabadító front e gyűlésén hozott határozatokat tekintsék semmisnek. A szóban forgó határozat különben azt a követelést tartalmazza, hogy a népfelszabadító bizottságban magyarok is kapjanak helyet.

Visszatérve a zentai eseményekre, leegyezhetjük, hogy a titokzatos körülmények között, bírósági ítélet nélkül kivégzett 90 ember nem lehetett mind háborús bűnös, ha voltak is közöttük, akik vezetőségi tagjai voltak a nyilaskeresztes, illetőleg az imrédysta pártnak. (...)

Hogy pedig a kivégzések Zentán is november közepén történtek, arra utalást találunk a népfelszabadító bizottság 1944. november 17-ei ülésének jegyzőkönyvében is. Eszerint a városban lejátszódott események megrázták a lakosságot. A történetek kivizsgálására bizottságot neveztek ki, de később sehol sincs nyoma, hogy e bizottság jelentést tett volna. Később annyit lehetett megtudni, hogy Újvidékről vagy Becséről érkezett büntető különítmény hajtotta végre a kivégzéseket, de mivel sírhelyeket sehol sem találtak, feltételezhető, hogy az áldozatokat a Tisza hullámai nyelték el.”

Farkas visszaemlékezései utalnak arra, hogy a számonkérés azon az alapon történt, hogy valaki tagja volt-e a nyilasok pártjának. Erről az adatgyűjtés során mások is így nyilatkoztak. S van adat arra, hogy aki magyar honvédegyenruhában került az ilyen-olyan számonkérő bizottság elé, az már elég okot szolgáltatott arra, hogy kivégezzék. Vagy hogy levante volt. Vagy turáni vadász. Vagy csendőr. Vagy tisztviselő a magyar közigazgatásban. Vagy magyar érzelmű pap, református vagy katolikus, mint majd látni fogjuk, mindegy.

Mikor is kezdődött?

Adorján példájánál enyhe utalás történt arra, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásakor az új állam bevonuló hadserege a katoná-

ságra eléggé jellemző módon reagált olyan esetben, ha valahol kétségbe vonták intézkedési jogait. S ha ezt mondjuk, akkor nyilván igen tapintatosan fogalmaztunk. Az akkor éppen kimúlt rezsim a korábbi korszakban persze bőségesen szolgáltatott okot arra, hogy a hatalmat a kisebbségek meggyőlöljék. Mocsáry Lajos, a magyar Országgyűlés tagja sok példát tudott erről a maga idejében, és sokat meg is örökölt parlamentari beszédeiben. S hiába volt például Dél-Bánátban az alibunari járásbírószágon négy hivatalos nyelv – magyar, német, szerb és román –, a Magyarország területén levő Újvidék szerb lakossága hiába versenghetett kulturális intézmények, sajtó és még sok egyéb tekintetében a szerbek fővárosával, Belgráddal, az erőszakos asszimiláció sok gyűlöletnek vált a csírájává, s lett végül a Monarchia sírba eresztő kötele. Ám a gyűlölködés sokkal régebbi keletű, s mindannyiszor a gyűlöletből fakadó intézkedések lettek dominánsak, amikor az emberi ész rövidnek bizonyult. S hogy mikor bizonyult, arra álljon itt egy-két, a múltból vett példa.

Glatz Ferenc idézi *Magyarok a Kárpát-medencében* című könyvében *Elszabadult indulatok...* címmel és *A zentai véres gyertyaszentelő* alcímmel az alábbiakat.

„1849. január végéig Zenta csendes bácskai város, lakóinak túlnyomó része magyar volt, kisebb hányada szerb. A honvédek elvonulását követően, február 1-jén szerb küldöttség jelent meg, s a város hatóságát a kegyelemre történő megadásra szólította fel. A polgárórség vezetője, Majoros István kritikus helyzetbe került: a városban felgyülemlett óbecsei menekültek és a lakosság egy része ellenezte Majoros menekülési tervét (Ha veszünk, mindnyájan vesszünk el!), ugyanakkor az ellenállás is reménytelennek tűnt. Ekkor végzetes fordulat következett be, a felbőszült, pánikba esett tömeg a szerb követeket meglincselte (a várható következmények súlyát az sem csökkentette, hogy nem járt különbül az a magyar őrnagy sem, aki az asszonyok és gyermekek menekítésének szervezésére érkezett Szabadkáról).

1849. február 2-án, Gyertyaszentelő Boldogasszony napján félrevert harangok jelezték a szerb támadás kezdetét. Majoros lovas őreivel menekülésszerűen hagyta el a várost, a terep szabaddá vált Davidović százados sajkás zászlóalja, szerb insurgensek (fegyveres felkelők – M. M. megj.) 3. hadoszlopa előtt. A következményekről az a jegyzőkönyv tanúskodik, amely a város újra magyar kézbe kerülése (1849. március 23.) után indított vizsgálat során készült (Istorijski Arhiv Senta, fond 381.). Az alábbiakban a 94 tanúvallomásból 15-öt közlünk:”

(Mi e tizenötből választottuk ki az alábbi ötöt – M. M. megj.)

„9. Butora Mihályné vallja, hogy férjét Bordelitz Jovo huszár lőtte agyon, Betyár Matyit Buczkalor fia lőtte agyon, Huszák Palot szegedi Tomo fia verte agyon puska agyával.

14. Sándor Máttyás vallja, hogy a holttestek közé ő hányta be az emberfejeket és azokat el is temette, mely alkalommal ötöt meg is verték és idevaló lakos Nagulov Rákó pusztította meg mindenétől.

35. Huszák Józsefné vallja, hogy Alexa juhász, oláh, férjét összedarabolta szeme láttára.

51. Tóth Andrásné 35 esztendő hiteltétel mellett vallja, hogy midőn ő gyermekeivel menekülni akart ide való rázoktul korbátsal a kocsiul lekergetvén, név szerint Jevrem Babin, Csosits Illia, Illits Milos, a negyediket nem ismervén mindent elraboltak a kotsikkal együtt, melyet jószívű rázok a menekülésükre költsönöztek, egy magyar házba szorultak ahol igen sokan voltak, és ott igen sok magyart megöltek ide való rázok és servianusok, ugyan ottan Tóth Andrásnéul Rokáts nevezetű Szűr Szabó legény elvette pénzét bugyilaristul együtt 150 f., mikor azután haza ment se ejel se nappal nyukta nem volt a rázoktul, melyek puskákkal keresték az urát, a szolgálat 9-10 orakor itzaka Petrusin Uros hajtota el városházához, hol valami úr amint a szolgáló mondta megfertőszttette. Késeben 8-ad vagy 10-ed napra egy idevaló rácz Vuits Zsiván pisztolt a melire szögezve kapanyokat [kappanokat] kért tőle, de mások által elhajtván osztan megint jöt Jaso kalapos, Krasztits dobos és többen fegyveresek ijeszketet és tölem a pincze kultsot elvették és aztán is..., aztán valami 14 nap mulván egy adai embert tiszánál találtak. Kisértettek több százan a magazinumhoz nagy lármával ütegetésel és taszigálásal és ottan angyon löték.

90. Nagy István mélykúti, harmadnapra negyedmagával bement a városházához, s akkor a szerbek órnagya azt a büntetést szabta rájuk, hogy menjenek ki a temető mellé, és hozzanak be általuk levágandó magyarok fejait, melyet ők fegyveres kisiret mellett telyesítettek is, behozvan 30 fejet, melyet az órnagy személyesen meg is vizsgált, és velük ismét ki is vitette, ő vette le a Sz. háromságra feltett öt fejet is.”

Ennyit a példákából, s most idézzünk abból, hogyan torolta meg a vérengzést Perczel Mór a megtorlásokról kiadott közlemény szerint:

„Perczel Mór forr. vezér által behelyezett véstörvényészék ftélete folytán Zentán 1849. május 22-én rögtönítéletileg agyonlövettek:

Schivkovich (Zsivkovics) Arsen, Vuich Izsák, Lalich Kuzman, Peczárszki Naum...”

És így tovább még negyvenkét név. Azaz nem is név, hanem esetenként csupán jelölik, hogy valakit kivégeztek, a nevét sem említik, hanem csak így: „egy szerb” vagy ami még ennél is háborzongatóbb: „egy kislány”. A Barjaktarov családból kivégezték Izsákot, feleségét és fiát.

A kölcsonős megtorlásokról már 1905 márciusában megjegyzi egy ezzel foglalkozó kutató – közli tovább Glatz Ferenc a könyvében: „Az eredmény: majdnem kiirtássá vált fajháború.”

Hát még ami utána következett!

De még ennek a magyar szabadságharc idején történt vérengzésnek is voltak előzményei. Ugyancsak Glatz Ferenc könyvéből idézünk. Az adatokat Glatz attól a zágrábi születésű Margalits Ede budapesti egyetemi tanártól veszi, aki – mint Glatz megjegyzi – hosszú élete során (91 évig élt, s Budapesten halt meg 1940-ben) szorgalmasan kivonatolt minden hazai és külföldi munkát, amelyben a magyarországi szerbek és horvátok történelmére talált adatokat. Köztük az alább idézetet is, amely egy előző évszázadból való.

„I. Lipót 1690. aug. 21-én kelt privilegiás iratával, tekintet nélkül a magyarokra, az ő császári oltalma alá vette a beköltözött szerbséget és olyan kiváltságokat ígért és adott nekik, melyek sehogy sem voltak összehangban Magyarország alkotmányos szabadságával, s ezért ezeket a magyarok sehogy sem akarták respektálni, mi viszont a szerbeket végleg elkéséřítette és egyenesen a bécsi körök karjaiba terelte. Erre az elégedetlenségre támaszkodva II. Rákóczy Ferenc 1704. szept. 6-án kelt iratával, sokféle ígéreettel felhívta Crnojevics Arzen patriarchat, hogy a szerbekkel csatlakozzék hozzá; noha a patriarchának sok oka volt nehezteni Bécsre, honnét egyebeken kívül az a sérelem is esett rajta, hogy 1703. márc. 8-án I. Lipót a budai bizottság útján megtiltotta neki a patriarchai cím használatát, még sem csatlakozott Rákóczyhoz. 1705-ben az egri szerbek Rákóczyhoz csatlakoztak, mire 1705. március havában újra felhívta a patriarchát csatlakozásra, de ekkor is hiába – mire I. József 1706. szept. 15-én jutalmul hűségökért a szerbeket mindenféle adóktól felmentette... és 1706. okt. 27-én kinevezte Gyakovics Izaiás püspököt császári parancsnokká!”

A kuruc-labanc leszámolásban Margalits feljegyzése szerint a kurucok 120 000 szerbet pusztítottak el.

S mehetnének visszafelé a történelemben talán a végtelenségig, ha arra akarnánk példát keresni, hogy ki mikor mit adott vissza a másiknak. S mindig találnánk egy még korábbi sérelmet, amelyet meg kellett torolni. Csak nagyon kevés az olyan példa, amely azt

igazolja, hogy a győztes volt annyira előrelátó, hogy sebeit nem bosszúállás révén kísérelte meg gyógyítani.

Olajos Mihály vallomása

1990 őszén Újvidéken, a Jánošik utcai helyi közösségben a Vajdasági Magyarok Demokratikus Közössége szervezésében a szokásos péntek esti találkozón a magyarokon esett 1944-es sérelmekről volt szó. A beszélgetésre meghívtak szerb résztvevőket is, s hogy ne kelljen mindent fordítgatni, a hozzászólók valamennyien szerbül beszéltek. Felszólalt többek között Olajos Mihály nyugdíjas, aki a háborút követő első időszakban vezető politikus volt Zentán. Felszólalásának rövidített szövege:

„Én Zentán már a háború előtt bekapcsolódtam az illegális pártmunkába, titkára voltam a Jugoszláv Ifjúkommunisták Szövetsége (SKOJ) helyi bizottságának, tagja a párt helyi bizottságának, természetes tehát, hogy a felszabadulás után nyomban bekapcsolódtam. Zenta október 8-án szabadult fel. Már azon a napon színre lépett a helyi népfelszabadító bizottság, ami megalakult még 44 márciusában hat szerb és egy magyar taggal, és maga köré gyűjtötte a munkásmozgalom tagjait. A bizottságnak sikerült létrehoznia a néphatalmat, a fegyveres népőrséget, és szavatolta a nyugalmat a városban. Az első határozata az volt, hogy kooptáltak három magyar tagot, köztük engem is. Az első napokban felmerült a fasiszták 1941-ben és a megszállás alatt elkövetett bűntette. Itt azokra a bűncselekményekre gondolunk, amelyeket a magyar tisztek és honvédek követtek el, valamint bizonyos számú helybeli polgár, magyarok, és felvetődött a kérdés, mi legyen velük, akik részt vettek benne, és itt maradtak. Valószínű, hogy kevesen voltak, de a feljelentések érkezettek. E feljelentések alapján le fogjuk tartóztatni őket, de vizsgálatot folytatunk, felállítunk bíróságot, s büntetni csakis bírósági döntés alapján fogunk. Ez volt a zentai népfelszabadító bizottság álláspontja, és mi ehhez következetesen és szigorúan tartottuk magunkat. Közben bevezetették a katonai közigazgatást október 18-án. Én személy szerint megkönnyebbüléssel fogadtam a hírt; nagyobb lesz a biztonság, a rend, javul a helyzet. Megérkeztek a katonai közigazgatás első tisztjei: Pavle Gerenčević őrnagy (Farkas Nándor emlékezte szerint ezredes – M. M.), Stevan Doronjski, dr. Slavko Kuzmanović, és értekezletet tartottak a mi bizottságunkkal. Gerenčevićet és Doronjskit még Belgrádból ismertem, nagyon jó elvtársaim voltak. Magyar egyetemista létemre a vajdaságiak menzájára jártam, és itt csatlakoztam hozzájuk. Együtt tanulmányoztuk az SZK(b)P törté-

netét titkos alapszervezetünkben. Ahogyan megérkeztek, egymásra néztünk, boldogan, hogy élve átvészeltük, megöleltük egymást. A bizottsági ülésen kifejtették a politikai álláspontot. Én azt hittem, hogy ez azonos lesz a mi bizottságunkéval. De nem. Hanem azt mondja: »A németeket el fogjuk innen kergetni! Mi a németekkel nem élhetünk egyazon országban mindazon bűntettek után, amit elkövettek. Más kérdés, hogy minden német-e. A magyarok ügye még nincsen eldöntve. Valószínű, hogy ugyanaz lesz az álláspont, mint a németekkel kapcsolatban. Ennek alapján tehát a magyarok nem lehetnek tagjai a népfelszabadító bizottságnak.« Abba a helyzetbe hoztak bennünket, hogy fel kellett állnunk, elhagynunk az értekezletet csak azért, mert magyarok voltunk. Számomra, aki már bekapcsolódtam a népfelszabadító háborúba és a pártmunkába már a háború előtt, akit a fasiszták letartóztattak, majdnem két évig börtönben tartottak, kínoztak Zentán, elhurcoltak a hírhedt újvidéki Armijába... Tehát ez mindegy, nem lehetek tagja a népfelszabadító bizottságnak csupán azért, mert magyar vagyok.

Megindítottunk mi ott egy lapot két nyelven. Az első számának címe Senčanske novine – Zentai Újság, a második számát átkereszteltük Sloboda–Szabadság címűre. Ezek az elvtársak a katonai közigazgatásból azt mondták: Ne adjatok ti ki helyi lapot, majd lesznek központiak. Így ez abbamaradt. De kimondták azt is álláspontjukban, hogy a magyar nyelv nyilvános használata nincs megengedve. Hát mi az ő érkezésük előtt magyarul is beszélünk!

Még a katonai közigazgatás előtt megérkezett Zentára a 8. vajdasági brigád. Ez a brigád egy kiváló felvonulást szervezett a város központjában, amelyre rengeteg polgár felvonult. Biztos, hogy sokkal több magyar volt ott, mint szerb. Beszél ott Uroš Ostojić Cetić, de volt magyar beszéd is. Isa Nešić, a népfelszabadító bizottság tagja magyarul beszélt. És az első naptól kezdve ott a polgármesteri irodában magyarul fogadta a magyarokat. És most egyszerre a magyar nyelv használatát törlik. Én csak álmélkodtam. Ami a magyarok esetleges kitelepítését illeti, én azt mondtam Gerendović őrnagynak, hogy én itt születtem, én itt akarok élni, ha maradhatok abban az új Jugoszláviában, s ha másképp nem, hát leszek utcasópró, de innen el nem megyek sehova...

Ami ezekre a letartóztatásokra vonatkozik, itt igen sok intervenció volt. És némely emberek esetében, akikről nyilvánvalóan tudtam, hogy ártatlanok, én interveniáltam, némely esetben sikeresen, mert a divoši Stanko Radulović Maksim (Divoš szerémségi falu – M. M.) derék ember volt, megértette a helyzetet, és aki számára megkapta a mi szavatosságun-

kat, azokat kiengedte, de ilyenek kevesen voltak. A börtönben 70-80-90 ember maradt.

Egy novemberi reggelen megyek a városházára. Mindig jelentkeztem Isidor Nešićnél.

– Misa! A letartóztatottakat az éjjel likvidálták!

– Ki?

– Nem tudom. Én is kész tények elé vagyok állítva. Az éjjel érkezett egy katonai osztag, és valamennyiüket lelővődözte. Mást én sem mondhatok.

Ez engem, s nem csak engem, ledöbbsentett. Mert hiszen olyan irányba indultunk, hogy igaz nemzetköziség lesz majd, valódi egyenjogúság. És most íme, még ez is megtörtént.

Mi történt? Amit sikerült megtudnom, hogy, úgy látszik, az OZNA parancsára – úgy tudom, hogy ennek a vajdasági parancsnoka akkor Petar Relić volt – érkezett Becséről egy osztag katona, végrehajtotta a kivégzést, nincsen kizárva, hogy néhány helybéli polgár is részt vett benne a zentai népörségből, s meglehet, némelyek közülük még élnek. Mondják meg! Mondják meg! Hát kérem szépen, nem lehetünk máskülönben barátok. Nem élvezhetjük egymás kölcsönös bizalmát. Hanem mondják meg ők is, mert a szerb, a telepes, a kommunista, a zsidó áldozatokról mindent elmondunk. Íme, itt van ez a könyv, *Senčanske žrtve fašista 1941–45* (A fasiszták zentai áldozatai 1941–45). Itt az elején van ez a megrendítő dolog, hogy a fasiszták Zentán legyilkoltak 70-80 embert április 11-én, 12-én, 13-án, nyomban a bevonulás után. S hogyan dobtak kézigránátot a Samardžić házba. Tizenkettőjüket megölték vele. Egy egész családot. Itt vannak a képek. Itt van a lelővődözöttek teljes névsora. Itt van több mint 1000 negyvennégyben deportált zsidó neve. Amit szintén a magyar fasiszták követtek el, és a németek, akik március 19-én jöttek be. Itt van valamennyiük neve. De ebből a könyvből valami hiányzik. Itt benne van a felakasztott kommunisták névsora, akiket 1941. november 11-én akasztottak fel a kaszányaudvarban. De ebben a könyvben egyetlen szóval sem említik azokat a magyarokat, akiket 1944 novemberének egy éjszakáján likvidáltak. Én állítom, hogy egyáltalán nem erkölcstelnen, hanem nélkülözhetetlenül szükséges mind a magyarok, mind pedig a szerbek számára ennek az úrnak a kitöltése. Hogy ebbe a könyvbe bekerüljön az embereknek ez a csoportja is. Mert senkire sem foghatjuk a likvidáltak közül, hogy háborús bűnös volt, ha ez nem lett megállapítva, hogy csakugyan bűnös volt. Majd ha bebizonyosodik, akkor rendben van.

Most arról a kérdésről, miért tárgyalunk erről helyi közösségi, alacsony szinten. Kérem, mi minden esztendőben kimegyünk a Duna-partra

a negyvenkettes razzia áldozatainak kegyeletet adni. Zentán úgyszintén ápolják azt a hagyományt, hogy megadják a kegyeletet a fasiszta terror áldozatainak, a legyilkolt Crna Gora-iaknak. Van emlékművük, ismertek a sírjaik, beszédet mondunk. Kérem, ha ez itt (a helyi közösségben) alacsony szint, akkor, már megbocsássonak, alacsony szint az is, hogy a parton összejön tíz, húsz vagy nem tudom, hány ezer ember, és ott beszédet tartanak a fasiszta megszálló bűntetteiről. És meg kell egyszer már érteni, hogy sem a razziát, sem az ellenrazziát nem magyarok, szerbek, hanem magyar fasiszták és a katonai közigazgatás felelőtlen pártvezetői, a politikai vezetői végezték. Én nem tudom, milyen magas posztig terjed a felelősség, talán erről bizonyosabb adatokkal fogunk rendelkezni, ha kezünkbe kapjuk a feljegyzéseket, vagy nem tudom, hogyan rögzítették azt, amikor megegyezés született Versecen október napjaiban, amikor Josip Broz ott tartózkodott. Ha Jovan Veselinov Žarko kijelentette, hogy az atrocitások, hogy a megtorlás negyvennégyben nem választható el a párttól, hát akkor nagyon közel vagyok ahhoz, hogy kimondjam: nehéz lesz ezt elválasztani Titótól is. Sosem ejtettem ki a számon ezt eddig, de milyen méretű volt ez, ha azt látom, hogy minden helységben többé-kevésbé azonos módon végezték a pogromot, a hadsereg végezte, a népfelszabadító hadsereg, még az a dicső vajdasági rohambrigád is, amelyet mi Zentán oly lelkesen fogadtunk, oly nagy ünnepi gyűlést szerveztünk nekik. Erről ír Geza Tikvicki a *Slike ustanka u Bačkoj* című könyvében. Én ebben a könyvben azt találtam, hogy maga ez a brigád is, Matuska pedig azt írja, hogy Bajmokon nem tudom, melyik zászlóalja a brigádnak. Ami összeegyeztethetetlen azzal a tudattal, amivel én erről a brigádról rendelkeztem. Tehát, véleményem szerint, a VMDK követelésének lényege az akadémiaiákhöz, a történészekhez abban van, hogy ebből a könyvből hiányzik valami, és ezt pótolni kell. (...) Mi nyitott szemmel és nyitott füllel megtapasztaltuk mindazt az igazságtalanságot, ami a szerbekkel történt, minden áldozatukat. Logikus, hogy elvárjuk, a mi áldozataink is ugyanilyen elbánásban részesüljenek, vegyék tudomásul. Ezért gondolom, hogy jó úton haladunk. Távol áll tőlünk a gondolat, hogy itt pártérdekekből fel akarnánk korbácsolni a szenvedélyeket. A dolog ennél sokkalta komolyabb. Senki számára ne legyen az együttélésnek feltétele az, hogy mi továbbra is hallgassunk, és elhallgassuk a történelmi tényeket.” (Saját fordítás – M. M.)

A zentai névsor

A zentai levéltár rendezetlen részében található az alább, saját fordításomban közölt névsor a személyi adatokkal. Az, hogy a rendezetlen részben van, több szempontból fontos. Az ilyen okmányok ugyanis a hatályos jogszabályok szerint nem kutathatók. Csakhogy a levéltárnak mind a korábbi, mind a későbbi korokból származó okmányai rendezettek. Nem rendezett, hogy ne legyen kutatható.

Az 1944. november 9-én likvidált személyek névsora:

Sor- szám	Vezeték- és keresztnév	születési		vallás	nemzetiség	családi állapot	vagyonl
		hely	év				
1.	Für Mátyás	Zenta	59	r.k.	magyar	nős, 4 gyermek.	gazdag, kb. 15 láncc föld
2.	Szabó Imre	Zenta	1913	r.k.	magyar	nőtlen	szegény
3.	Dudás Péter	Zenta	1889	r.k.	magyar	nős, 4 gyermek.	szegény
4.	Kovács István	Zenta	1900	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek.	szegény
5.	Ilovski Ernő	Zenta	1911	r.k.	magyar	nős	szegény
6.	Dr. Bas Lajos	Csóka	1910	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek.	1 ház
7.	Szeles András	Zenta	1892	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek.	gazdag: ház 5 láncc föld
8.	Döme Albert	Zenta	1910	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek.	1 ház
9.	Hagymás Gábor	Zenta	1880	r.k.	magyar	nős, 6 gyermek.	1 ház
10.	Janek Aladár	Óbecse	1911	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek.	hadigazdag
11.	Guelmino Sándor	Zenta	1890	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek.	gazdag
12.	Ferenci dr. Antal	Zenta	1882	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek.	gazdag
13.	Johanis Kálmán	Zenta	1905	r.k.	magyar	nős, 5 gyermek.	gazdag
14.	Keserling Ernest	Módos (Jaša Tomić)	1897	ref.	német	nős	gazdag
15.	Polyákovics Iván	Zenta	1886	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek.	szegény
16.	Lukács Károly	Zenta	1915	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek.	gazdag
17.	Halász Sándor	Zenta	1892(99)	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek.	gazdag
18.	Puskás Mária	Zenta	1900	r.k.	magyar	hajadon	szegény
19.	Hangya Kálmán	Zenta	1872	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek.	szegény
20.	Boka Pál	Zenta	1897	r.k.	magyar	nős, 4 gyermek.	szegény
21.	Vecseri Lajos	Zenta	1902	r.k.	magyar	nős, 4 gyermek.	szegény
22.	Baráti István	Zenta	1900	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek.	gazdag
23.	Döme Tamás	Zenta	1904	r.k.	magyar	nős	szegény
24.	Nagy János	Zenta	1901	r.k.	magyar	nős	szegény
25.	Piszár István	Zenta	1915	r.k.	magyar	nőtlen	szegény
26.	Varga Illés	Zenta	1899	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek.	gazdag
27.	Boros János	Zenta	1903	r.k.	magyar	nős, 3 gyermek.	gazdag
28.	Berkes Pál	Zenta	1898	r.k.	magyar	nős, 3 gyermek.	szegény

(János éi, Bogaras)

szám	Vezeték- és keresztnév		születési hely		vallás	nemzetiség	családi állapot		vagyonl
29.	Kuklis István		Zenta	1908	r.k.	magyar	nőtlen		szegény
30.	Kovács Péter		Zenta	1891	r.k.	magyar	nős		szegény
31.	Dr. Feketehegyi András		Zenta	1886	r.k.	magyar	nős		gazdag
32.	Dr. Balogh Károly		Zenta	1880	r.k.	magyar	özvegy, 2 gyermek		gazdag
33.	Hesz József		Csantavér	1890	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		gazdag
34.	Miháiesz György		Zenta	1906	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		szegény
35.	Tóth Miklós		Zenta	1881	r.k.	magyar	nős, 3 gyermek		gazdag
36.	Tóth Mihály		Zenta	1872	r.k.	magyar	nős, 6 gyermek		gazdag
37.	ifj. Tóth Mihály		Zenta	1910	r.k.	magyar	nős		szegény
38.	Nagy Pörge Illés		Zenta	1886	r.k.	magyar	nős, 5 gyermek		szegény
39.	Toldi János		Zenta	1898	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		szegény
40.	Huszár Bálint		Zenta	1886	r.k.	magyar	nős, 4 gyermek		szegény
41.	Vass Nándor		Zenta	1892	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		gazdag
42.	Tóth Katona Illés		Zenta	1884	r.k.	magyar	özvegy		gazdag
43.	Marton Franja		Zenta	1905	r.k.	magyar	nős		szegény
44.	Sándor Jenő		Zenta	1886	r.k.	magyar	nős, 4 gyermek		gazdag
45.	Halász Jenő		Zenta	1912	r.k.	magyar	nős		szegény
46.	Lakatos Gusztáv		Zenta	1910	r.k.	magyar	nős		szegény
47.	Motyneck Elek		Zenta	1906	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek		szegény
48.	Tóth Szegedi Péter		Zenta	1914	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek		gazdag
49.	Sic Lénárd		Románia	1902	ref.	német	nős		szegény
50.	Kadvány D. Károly		Zenta	1883	r.k.	magyar	nős		szegény
51.	Imre Ferenc		Szeged	1909	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek		szegény
52.	Boros Géza		Zenta	1915	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek		gazdag
53.	Nagyabonyi István		Zenta	1906	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek		szegény
54.	Molnár Gábor Béla		Zenta	1900	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		gazdag
55.	Meszkanov Vaszilje		Harkov	1898		kelet orosz	nőtlen		szegény
56.	Zsiga Pál		Zenta	1896	r.k.	magyar	nős, 1 gyermek		szegény
57.	Magyar János		Hódmező- vásárhely	1912	r.k.	magyar	nős, 3 gyermek		szegény
58.	Bencsik Lajos		Zenta	1904	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		szegény
59.	Kalmár István		Zenta	1890	r.k.	magyar	nős		szegény
60.	Vass Pál		Zenta	1896	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		gazdag
61.	Lálics Imre		Zenta	1898	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		szegény
62.	Lakatos Vince		Zenta	1908	r.k.	magyar	nőtlen		szegény
63.	Piszár Péter		Zenta	1903	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		gazdag
64.	Szollár János		Zenta	1899	r.k.	magyar	nős, 2 gyermek		szegény
65.	Dukai Lukács		Zenta	1883	r.k.	magyar	nős		1 ház

Zenta, 1944. november 10.

A háborús bűnök és bűnösök bizottságának tagjai:

Az okmány hitelül:
Petar S. Senić sk.

Stojkov Aleksandar sk. Milićev Dušan sk.

P. H.
Zenta NFSZB

(Jelzéseket kaptunk arról, hogy a fenti jegyzékben néhány téves adat szerepel. Mivel azonban hivatalos iratról van szó, nem változtattunk rajta. A helyreigazítást más módon lehet csak elvégezni, ha végleges és teljesen pontos adatok kerülnek napvilágra. – A szerk.)

Más forrásokból származó adatok alapján állt össze az alábbi lista, amely nem hiteles okmány, hanem zentai gyűjtés eredménye:

A kivégzettek névsora Tornyosról és környékéről 1944-ben: „1. Pásztor Margit, Tornyos. A Vörös Hadsereg katonái végezték ki, azután megbecstelenítették (Így! – M. M. megj.), 2. Hesz József, Tornyos, 3. Görgi Lajos, Tornyos, Völgypart, 4. Tóth Miklós, Híressor, 5. Tóth Mihály, Híressor, 6. ifj. Tóth Mihály, Híressor, a fentebbi fia, 7. Katona Illés, Kevi, 8. Nagy Abonyi Mihály, 9. Nagy Abonyi István, Gáborfalu, 10. Sörös Géza, Bogaras, 11. Gábor Vilmos, 12. Csipak ?”

Amint a két névsor összevetéséből látható, a nevek közül öt mind a kettőben megtalálható.

MOHOL

(Mol)

Aki megmenekül, az tanú

„Gyerekkorom óta élek itt a szálláson, ismerem a vidéket, az éjjel zajait is. November elején lehetett, éjjel, csillagos volt az idő. Éjfél tájban valaki zörgetett az ablakon. Főnt aludtunk a nagyházban. Zörget, azután meg szólólt is:

– Pista, engedjen ke' be! Meghalunk mindannyian.

Kinézek az ablakon, nem látom, ki lehet az. Végre újra megszólal, és azt mondja:

– Misa vagyok. A Suta Misa.

Kimegyek, látom, hogy ruhátlan. Teljesen meztelen.

– Mi van?

– Engedjen ke' be. Megfagyok. – Azután hozzátett még: – Meneküljön ke', legyilkolnak mindannyiunkat. Legyilkolták Varga Pistát, a téglagyárost, Varga plébános urat meg száz személyen felül. – Nem láttam azt, véres, sáros volt-e az ember, csak arra emlékszem, hogy egyre azt hajto-gatta, meneküljek, mert legyilkolnak bennünket. Mindannyiunkat. Adtam neki alsó meg felső ruhát, ő ugyan kisebb termetű ember volt, mint én, de azért fölvette, hát más nem volt. Vittem neki vizet is a kútról. Ahogy így gyüszmékölök az udvarban, látom az épület sarkánál, hogy a fészter mellől valaki kinéz. Rettenetesen megijedtem, azt hittem, az üldöződi. Meg sem mondtam neki. Kimegyek még egyszer a kútra vízért, pedig már nem is kellett. De most jut eszembe, hogy ez az első lehet, hogy nem is a Suta Misa volt, hanem a Hambalkó Jóska. Most már nem emlékszem, melyikük érkezett előbb. Ez a második, ahogy én megyek ott az istálló felé, egyszer csak jön be utánam ő is az istállóba. Amikor ezek ketten meglátták egymást, hát ugrottak egymás nyakába, és ölelkeztek, hogy édes testvér, megmenekültünk, csak ha itt vagyunk. Megtudtam tőlük, hogy amint kísérték őket le Moholyról a Tisza felé, ők megszöktek.

Az ő tanyájára menekült két halábráték

Dróttal össze voltak kötözve, egy hosszú rudallókötéltől kétoldalt, sokadmagukkal, s kettőjük közül az egyik addig-addig mozgatta a drótot, hogy az letört, eloldotta a mellette levő társát is. A nagyrámpánál (sorompónál – M. M.) hirtelen a töltés mellé vetették magukat, és a sötétben sikerült elszaladniuk. Egyikük egyenest idejött hozzánk a tanyára, a másikuk hazament. A felesége fölöltöztette, és azután ő is idejött. Ők mind a ketten nyolc-tíz évvel fiatalabbak voltak nálam, ke'deztek. Akikkel mentek, illetve akikkel együtt terelték őket, azok mind moholyiak voltak. Adtam nekik néhány pengőt, kenyeret, szalonnát, és azzal bocsátottam őket útnak, hogy kerüljék a lakott helyeket. Mert ha megfogják őket, akkor kivallatják, és elkapnak engemet is. Nem időztek nálam sokat, talán egy fél órát, azután mentek. Átszöktek Magyarországra. Mesélték, hogy amikor ott a rámpánál ők ketten lebuktak, akkor az őket kísérők kiabáltak, meg főleg lövöldöztek utánuk, de nekik mégis sikerült elszaladniuk. Úgy emlékszem rá, hogy egyikük családos, a másik meg még legényember volt. Talán az a Hambalkó volt a legény még. Jó néhány év múlva egyikük hazalátogatott. Lehetett az olyan húsz év múlva. Keresett is engem itt a szálláson, de én éppen a kórházban voltam akkor. Azért később mégis sikerült vele találkoznom.

Volt itt Moholyon egy 19-20 éves gyerek ismerősöm. Az nekem jóval később elmesélte, hogy ötet küldték a partizánok, hozzon kocsikötelet, ahhoz kötözték a Tisza felé terelt embereket. Ő nem látta, amikor kísérték

Őket, de azt én tudom, hogy ő mesélte, hogy a kötélért küldték; emezek meg azt mesélték, hogy ők ehhez voltak kötözve. Ez a gyerek azért tudott ilyen kötelet szerezni, mert a magyarok idejében ő ápolta a csendőrlaktanyában a lovakat, és tudta, hogy hol van ilyesfajta fölszerelés. Azt hallottam a faluban később, hogy az Osztrova felé kísérték az embereket. Onnan szokták a homokot bányászni, és ott mindig voltak nagy gödrök, amiket a Tisza nagyobb vízállás idején betemetett. Úgy tudom, hogy a Berec Bálindnak a fia is ott van közöttük. De innen, a moholyi Újfaluból is vittek el sokakat, 16–18 éves lányokat is. Úgy hírlett, hogy megtalálták a nyilas párt tagjainak a listáját, és aki rajta volt, azt mind szedték és vitték. Ez az Újfalu meg mind ilyen csupa szegény emberekből állt, akik beiratkoztak a nyilasokhoz, mert azt híresztelték nekik, hogy a nyilasok majd földet adnak a szegényeknek. Hát ezért iratkoztak be a pártba a moholyi szegények. Másnap reggel beállított hozzánk a tanyára három fegyveres. Nem él már egy sem közülük, mind a hárman nyomorultul múltak ki. Az egyik volt Todorčev Ilija, a másik Jakšić Neca, Gyilkos Nécónak nevezték. Később leesett a traktorról, és abba belehalt. A harmadik meg valami Alaburic, ez szerémségi volt, ott tanyázott, de amúgy moholyi ember. Azt kérdezték tőlem, hogy az éjjel járt-e nálunk valaki. Meg hogy nem búj-e el itt a tanyán. Magyarul beszélgettünk, mind a hárman tudtak magyarul. Todorčev az Magyarországról került ide, adoptált (optált – M. M.) 1918 után. Itt iszogattak aztán egy ideig a szálláson, meg alighanem, hogy még ettek is. Evés is volt. Azután egyszer elkezdtek nagyon ugatni a kutyák. Most is sok kutya van a tanya körül. Ez a Jakšić meg kinézett, hátha meglát valakit, de nem látott senkit, így csak annyit mondott, hogy ha jön valaki, azt le kell lőni, mint a kutyát. Mire a másik kettő közül az egyik megjegyezte, hogy nem kell lelőni, hanem előbb meg kell kínozni. Mivel-hogy nem jött senki, vagy ha jött is a közelbe, de miattuk odábbállt, ők éjfél tájban elmentek. Azzal váltunk el, hogy ha valaki jön, akkor én szóljak nekik. Nem parancsolták, hanem csak úgy mondták.

Utána olyan két hétre ismét jött három fegyveres. Előretartották a puskát. Az egyikük, Dančo Todorčev nagy, mély hangon megkérdezi.

– Jesi li ti Bálizs Pista? (Te vagy-e Bálizs Pista?) – Rám fogja közben a puskát. Mondom neki:

– Hát talán ismersz! – Azt kérdezte, hogy van-e germán a tanyán. Mondtam neki, hogy nincs.

Majdnem meghaltunk akkor. Anyámat, feleségemet a fal elé állítják, mindegyikükre egy-egy puskás vigyáz, ez meg kutászni kezd a szekrények-

ben. Az egyik ruhám zsebében talált negyven pengőt, azt szépen elfelezte. Meg talált még egy zacskó dohányt is, azt meg mind elvette. Azután meg is ebédeltek. Idő múltán, ha találkoztam vele a faluban, mindig átment a másik oldalra. De egyszer aztán egészen véletlenül szemtől szembe találkoztunk. Akkor meg azt mondta:

- Ó, Pista bácsi! Szervusz. Régen láttalak.

A két megmenekült közül az egyik jó ideig rejtőzködött itthon. A házukban a szekrény mögött volt a rejteke. Úgy hallottam, hogy ketőjükön kívül megmenekült még egy harmadik is, az beleugrott a vízbe, és kiúszott.

Ezt én mind elmondtam, de ne a nevemet, hanem valami mást írjanak, nehogy úgy járjak majd, mint amikor visszafelé fordult a kocka.

Amikor az oroszok itt vonultak át, akkor én különös privilégiumot szereztem. Nekem itt a tanyán volt hat fejőstehenem. Én minden reggel hordtam be a faluba az orosz sebesülteknek a tejet. Egy reggel aztán nem vittem, mert elvitték az orosz katonák a lovat. Mentem jelenteni Vljaković Milovan városgazdának, hogy nem vihettem a tejet. Azt kérdezik tőlem, hogy megismerem-e, aki elvitte. Mondom, hogy meg, mert olyan göcsörtös volt, mint a csomósbot. Hát aki elvitte, az még aludt, de felébresztették. Kimentek mind az orosz katonák a futballpályára, négyszögbe föllállították őket, és az egyik tiszt arról beszélt, hogy egy katonájuk milyen szegényt hozott a Vörös Hadseregbe. Ez a szerencsétlen meg ott állt örök között. És engem kérdezek, hogy mi legyen vele, agyonlőjék-e. Mondom, miért lőnék, hát hiszen ő katona.

Én ezekről az eseményekről soha senkinek egy szót sem beszéltem. Meg annak a megmenekült moholyinak vagy a hozzátartozóinak sem, amelyeknek családja volt. Én úgy tudom, hogy két moholyi ügyvéd döntött az emberek sorsáról. Az egyik Radonić, a másik meg Karakaš. Még rajtuk kívül még két ember. A zárdába vitették a kiszemelt áldozatokat és a megkínzottakat, odaterelték délük.

Azt hallottam jóval később, hogy az egyik megmenekült, aki Magyarország szökött, jóval később, amikor egyszer hazajött, megfenyegette az egyik moholyi szerbet, akiről úgy tudta, hogy benne volt a keze a vérengzésben. Azt mondta neki, hogy addig nem nyugszik, amíg szíjat nem hasít a hátából. A szerb ember bement a rendőrségre és a szökevényt beidézték. Azonnali hatállyal kiutasították az országból."

Nincsen abban semmi különös, hogy ez az adatközlő sohasem beszélt a történekről. Elégge megtanulták a sértettek, tanúk, hoz-

zátartozók, falubeliek, hogy hallgatni kell. Hiszen az adai harcosok kezdeményezése, amely az áldozatokat mind áldozatoknak akarta minősíteni, elakadt. S különös módon végül is az áldozatok szólaltak meg, kibújva sírjukból.

Felejtse el!

Az adaihoz hasonló kezdeményezés volt másutt is. Az adorjáni általános iskola igazgatója, akkor még kiemelkedő kanizsai pártvezető egy személyben, egészen őszintén és felelőssége teljes tudatában legálisan fölvetette ugyanezt a kérdést adorjáni vonatkozásban. Mi történhetett vele, nem tudni, de attól az időtől kezdve hirtelen visszavonult, és méhészkedni kezdett, nem is kis sikerrel. Ő volt egy időben a helyi párttitkár. Őszintén és buzgón akarta végezni feladatát, ahogyan az egy iskolaigazgatóhoz illik, aki ad valamit arra, hogy a lakosság körében tekintélye legyen. Akárhogy is erőlködött, nem tudott a pártnak más buzgó tagokat toborozni. Kishegyesről került a faluba, csak alaposabb kérdezősködés után tudta meg, hogy mi történt itt a háború végén. Most már értette, hogy a felszabadulás napi évfordulókon miért olyan lélektelenül szavalnak a merész gyerekek, hogy a szülők miért nem mennek el az ünnepségre, s aki el is megy, mert a gyereket akarja hallani, látni, az is lesütött szemmel üli végig a műsort. Hát ennek ő véget akart vetni. Ő sikert akart elérni a helyi tömegek megmozgatásában.

A harcosok szervezetének ülésén fölvetette a kérdést. A határozatról szóló jegyzőkönyvet elküldték Kanizsára a községi szerveknek, s várták, mi lesz a folytatás. A helybeliek őszintén és eléggé naívan azt hitték, hogy végre ők is olyan polgáraivá válnak az országnak, mint mindenki más. Ebben az időben indult meg az a mozgalom is, hogy a szerbiai képviselőházban módosítani kell a falu hivatalos nevét Nadrijanról az eredeti Adorjánra. Az erről szóló kezdeményezés alátámasztására aláírásokat gyűjtöttek a helyi közösségben, s végül csakugyan sikerült keresztülvinniük, hogy visszakapták falujuk tisztességes nevét. Remélték, hogy a negyvennégyes ügy végére is pont kerül: kijön valami tárgyilagos bizottság, és felméri, mi történt negyvennégy november harmadikán.

Ki is ment a faluba Nikola Kojić városelnök és Dobó Illés községi párttitkár. Meghallgatták az embereket, s ebből még inkább az látszott, hogy lesz az ügyből valami.

Nem sok idő múlva kiment két hivatalos személy, ezúttal már a tartományi székvárosból. A negyvennégyes ügy tisztázásának kezdeményezőit keres-

ték. Már nem párt- vagy történelmi megbízatásból, hanem az UDBA (állambiztonsági szolgálat) rendeletére. Röviden befejezték az ügyet. Azt mondták a helybeli naivoknak, hogy felejsék el az egész ügyet. Azt is, hogy ők – az udbások – ott jártak. S a nyomaték kedvéért hozzáfűzték:

– Megértették, ugye!?

Miniszter a májusfán

Láttuk már, hogy a taláalomra összeszedett áldozatok között ott volt a baloldali érzelmű és szervezett adorjáni juhász; a moholi és topolyai határ találkozásánál kialakult tanyafaluban – más nevei: Völgypart, Kettősszélmalom, mai nevén Obornjača – pedig egy majálisi gúnyolódás miatt halt meg Hermec Antal.

A magyar hatóságok nem jó szemmel nézték, ha az elterjedt szokásokhoz híven orgonavirággal, lombos ággal díszítették május elsején a ház elejét; kommunista tüntetést vélték benne látni. Ez a Hermec Antal azt találta ki, hogy 1941-ben májusfát is állított a háza elé, ami magyar szokás, de hogy az új hatalom emberei meg ne szólják érte, a fára madárijesztőt is akasztott, szalmával kitömött, rissz-rossz ruhába bújtatott, ember formájú madárijesztőt. Derékán kötéllel körülkötötte, mintha ez lenne a derékszja, s kukoricacsutkát meg szárcsumát tűzdelt az övébe, mintha az lenne a kézigránátja. S hogy félreértés ne essék, kit, melyik nép politikusát akarja jelképezni, rá is írta a régi Jugoszlávia utolsó miniszterelnökének, Simovićnak a nevét. Ő volt az a miniszterelnök, aki az új kormány élére került, miután az előző a háromhatalmi egyezmény aláírása miatt megbukott. Ez a kormánybuktatás bőszítette fel Hitlert, és készítette Jugoszlávia lerohanására és feldarabolására. Negyvennégyben Hermec Antalt ezért a bűnéért elfogták, ott a helyszínen kiverték a szemét, majd a többi obornjačaival együtt Moholra hajtották, és ott mindannyiukat eltüntették.

Soha senki sem kísérelte meg összeszámolni, hogy hányan váltak hasonlóképpen áldozatul ebből a hatalmas tanyavilágból, csak azt tudni, hogy innen is meg a szomszédos péterrévei határból is napokon át szedték az embereket. Majd a Péterrévéről szóló részben láthatjuk, a szomszéd falu tanyavilágában is ez történt.

Obornjačára telepedett bizonyos Bakos Ferenc a becsei határból. Ágrólszakadt szegényember volt, négy kicsi gyermek édesapja. Földtúró. Az volt a nagy bűne, hogy a nyilaspártiak hangos bömböléssel hirdetett programjából egyetlenegyet jegyzett meg, azt, amelyik neki megfelelt: földet fognak adni a jóra való szegény magyaroknak. S beiratkozott a pártba.

Itt Obornjačán úgy tudják a túlélők, hogy a bosszúállóknak a kezébe került a nyilaspártiak listája, és aki azon rajta volt, azt szedték válogatás nélkül, és likvidálták. Meg azokat, akik turáni vadászok voltak. Ez a Bakos Ferenc, mint ma is mondják, nem vétett a légynek sem, csak várta a földet. Talán még haló porában is csak homok jutott neki, az is a Tisza fenekén. Elvitték innen ugyanakkor a Horváth házaspárt, Dánielt és feleségét. Elég valószínű, hogy az ő nevük is rajta volt a nyilaspártiak listáján, mert nincstelen emberek voltak, s nem tudtak róluk a helybeliek semmi gonoszat. Nekik volt két kiskorú gyermekük is, egyik akkoriban lehetett hatéves, a másik karonülő. Amikor a szülőket elhajtották, és nem tértek vissza, a két árvát a szomszédban lakó Katona házaspár – János bácsi és Juszti néni – vette gondozásba, és nevelte fel. Egyik gyerek később meghalt, a másik még ma is él. A Katona házaspárnak azért nem lett bántódása, mert ők cselédek voltak az 1928-ban odaköltözőkődő szerb kocsmárosnál, Aleksandar Milovanovnál. Juszti néni talán rendes alkalmazásban volt, János bácsi meg csak úgy dolgozgatott alkalmanként. A helybeliek ma is úgy tudják, hogy a kocsmáros parancsnokféle szerepet játszott az ekkor itt tevékenykedő fegyveresek között. A kocsmá később is megvolt még, a hatvanas években oda járogatott iszogatni Gajdos Sándor helybeli lakos. Előfordult, hogy alaposan felöntött a garatra, és ilyenkor beszélt a negyvennégyes véres eseményekről. Az volt a szokása, hogy odafordult a kocsmáros felé, és azt kiabálta neki:

– Hej, ha én egyszer megfenem a kaszámat, de sokat learatok közületek!

Furcsa, hogy ezért az igen durva fenyegetésért soha semmilyen bántódása nem lett.

Elvitték még Obornjačáról a három Ódri gyereket, Jánost, Dávidot és Istvánt. Az elsőnek egy, a másodiknak négy, a harmadiknak meg két árvája maradt. A gyerekek mind fölnevelődtek, és ma is élnek. Elvitték Kiss Mátyást, el Máriás Györgyöt, Viktor Antal kocsmáros és egy Takács nevű kovácsot. Szerda Istvánt is, de ő megszökött. Ravasz ember volt. Útközben találkoztak egy szerb ismerősével, valami Aleksa nevezetűvel, és kérte, hogy segítsen rajta. Emiatt megállt a menet, s egy váratlan pillanatban Szerda a Csík patak széles és sűrű nádasába vetette magát. Hiába lövöldöztek utána, sikerült megmenekülnie.

Egy Juszti nevű asszony úgy menekült meg, hogy letagadta a nevét. Neki ugyanis akkorra – a saját eredeti nevéen kívül – már három neve is volt, mert háromszor megözvegyült. Egyik férje neve után Ács, a másik

után Devcseri, a harmadik után pedig Bíró volt. A sok név között ő elkeverte magát, és így megmaradt. A magyarok, elsősorban férfiak összefogdosása után az egész tanyafaluban mindössze három férfi maradt, három öregember. Hatan-heten úgy menekültek meg, hogy amikor neszét vették, hogy a nyilasokat szedik össze, sikerült elrejtőzködniük, köztük egy Sebők nevezetűnek is. Ő itthagya feleségét, két gyermekét és minden vagyonát, s átszökött Magyarországra. Jó két évtizedig nem is jelentkezett, míg végül a hatvanas években hazamerészkedett, de akkorra már Magyarországon ismét megházasodott.

A környékbeliek emlékezete szerint október végén történt a dolog. Az orosz katonák végigvonultak a tájon, s ezután a környékbeli szerbek jöttek a bosszúhadjáratra. Előbb csak odarendelték az asszonyokat a nagyvőgyi kocsmába Bartuc Maris nénihez főzni. Később odakísérgették az összeszedett férfiakat. Trivo Jakši szerb ember létére nem akart a többiekkel részt venni a hőzöngésben, de végül kénytelen volt, mert a többiek puskával kényszerítették. Trivo mégis pártolta a magyarokat, s a nála törő magyar munkásoknak szólt, hogy vigyázz, az éjjel elvisznek.

Az összefogdosott embereket fegyveresek kísérték a nagyvőgyi kocsmához, és ott az iskola épületébe zárták őket. Senki sem fejtett ki ellenállást, elsősorban azért nem, mert senkinek a magyarok közül nem volt fegyvere, kísérik pedig, noha polgári ruhában jártak-keltek, de valamennyien erősen fel voltak fegyverkezve; másodszorban pedig nyugodtan mentek az emberek, mert nem gondolták, hova viszik őket, nem tudtak ők semmi olyan okról, ami miatt ilyen sorsra juthatnak.

A nagyvőgyi iskolától Moholra kísérték az embereket. Útközben az egyik Ódrinak a lába nagyujját Radiša Koroljev puskatussal szétverte. Moholon ezt a befogott Ódrít egy alkalommal elhajtották fát vágni, akkor mutatta a lábán a sebet, s azt mesélte, hogy azt a Hitler sokat emlegetett új fegyvere okozta. Ez a Koroljev később öngyilkos lett.

Volt a Moholon befogottak között egy Öreg nevű helybeli fiákeres. Ennek az volt a bűne, hogy a fiákeron a háború alatt egy helybeli jöttment magyar, akkori kicsoda-micsoda elment Csurogra nőzni, és megerőszkolt egy csurogi nőt. A helybeliek megjegyezték a fiáker számát, és így került sor az Öreg előállítására.

Az Obornjača környékéről összeszedett embereket a hét elején kísérték be Moholra, és a hét végére mindannyiukat likvidálták, de közben meg is kínozták. A hozzátartozók között az a mondás járja, hogy az áldozatok közül az járt jól, akit mindjárt kivégeztek, meg akit csak a hét végén vittek be.

Az obornjačiaiak emlékezete nagyon egybevág a másutt hallottakkal. Szerintük ugyanis az embereket a moholi iskola udvarán egy rudallóköttélhez drótozták, így hajtották őket a Tiszára, és ott belelövöldözték őket a vízbe. A kötélről szerintük is megszöktek néhányan, köztük Ring Sándor gunarasi illetőségű ember meg egy moholi is, akinek a nevét itt nem tudják. Egyik szökevény Amerikában, a másik meg Magyarországon él.

Vögyparton (Nagyvögyön, Kettősszélmalomnál, Obornjačán) úgy tudják, hogy Moholon 760 embert végeztek ki, olyan embereket, akiket ott helyben vagy a környékbeli tanyákról, tanyacsoportokról szedtek össze, és tereltek Moholra.

E tanyavilág lakói mind névtelenül nyilatkoztak. Ők úgy tudják, hogy 1941-ben a magyar katonák Moholon kivégezték a Dejcs (Deutsch?) zsidó orvost és hét szerb embert, ez volt az egyik oka a negyvennégyes tömegmészárlásnak. Óhatatlanul egybevág ez a nagyarányú bosszú azzal az elvvel, amelyet a náci hadsereg hirdetett meg falragaszokon és egyéb hirdetőműveken: minden német katonáért ötven szerbet fognak kivégezni. Akár a Farkas Nándor által említett 300, akár az obornjačiaiak szerinti 760 áldozatot tekintjük is igaznak, ez az 1:50-es arány nagyjából itt is megvan.

A helyzet tragikumát még olyan apróságok is tetézik, hogy ezek a szerencsétlen nyilaspartiak kikaptak már a magyar csendőröktől is. Mivel jó ideig csak titokban szervezkeztek, amikor még Szálasi pártja be volt tiltva, az itteniek is titokban gyülekeztek a Svilda-féle házban. Ott tervezték, hogyan fogják majd elosztani a gazdák földjét. A dolgról tudomást szereztek a magyar kakastollas csendőrök, kilesték őket, és rajtuk ütöttek. Nem csináltak nagy felhajtást, csak alaposan elverték valamennyiüket. A szerencsétlen Ódri Pistát úgy szájon teremtette az egyik csendőr, hogy kirepedt a szája széle, és rövid hátralevő életében viselte is a sebhelyet.

Tömegborotválás

Van még valami, ami egészen különleges dolognak számít ebben a nagy vérengzésben. Abban az időben, amikor a befogott emberek egy része talán már nem is élt, de legtöbbjük még azért megvolt (ha megkínózva is), november tizedikén, pénteken mozgósították Moholon a falu mind a hat borbélyát. Segédestül, inasostul, már akinek volt. A helyi hatóságok elrendelték nekik, hogy egyenként mind borotválják meg a már hetek óta fogva tartott embereket. Egyelőre semmi ésszerű magya-

A Hármasiskola, ahol a moholi áldozatokat fogva tartották és kínozták

rázatot nem lehet találni arra, hogy ez mi okból történt, tény azonban, hogy a hat borbély a kora reggeli órától késő délutánig megállás nélkül borotvált. Akinek volt segítője, annak az pamacsolt és mosdatott borotválás után, akinek nem volt, az maga csinált mindent, de szünet nélkül borotvált, csak borotvált. Ki lehetne azt számítani, hogy hat borbély, aki mögött fegyveres őr áll, hány embert tud megborotválni ennyi idő alatt. Régi borbélyok óránként legfeljebb 8 személyt borotválnak meg, a hat borbély ez alatt a 11–12 óra alatt tehát körülbelül ötszáz emberrel végezhetett. Munkájukat ugyan némileg nehezítette, hogy a már erősen szakállas-bajuszos emberek némelyike felszisszent már a legkisebb érintésre is, és a szigorú beszédtilalom ellenére önkéntelenül rászólt a borbélyra.

– Vigyázz!

Sokuknak ugyanis arca-szája, feje sebesre volt összeverve, s a sebek annyira frissek voltak, hogy a vér éppen hogy csak rájuk száradt, még a varasodás el sem kezdődött, vagy éppen csak elkezdődött. A tömegborotválás az úgynevezett Hármasiskolában zajlott le, a Tisza felé vezető úton, a templom mellett. A terem, amelyben történt, szalmával volt beszőrva, talán azért, mert aludtak benne valakik. Ezúttal a szalma a falak mellé volt túrva, hogy ne akadályozzon a járkálásban.

Bármilyen szigorú volt is a felügyelet, s bármennyire fenyegették is az őrök mind a befogott embereket, mind pedig a berendelt borbélyokat, sokan

Varga István volt téglagyáros

Varga Lajos plébános

megkísérelték, és sokaknak sikerült egy-két szót váltaniuk a borbélyok valamelyikével, s hazaüzenni. Ilyen üzenetekből nyilván ma is össze lehetne szedni még az élőkől néhány oldalra való vallomást. A befogott és megborotvált emberek között volt egy lábatlan honvéd is, akinek mindkét lába lefagyott a Don-kanyarban. Ő is a többiek sorsára jutott.

A falu szélén nem sokkal korábban létesült egy új telep: Újfalu. Házai között talán egyetlenegy sem volt, amelyekben ettől a naptól kezdve ne gyászoltak volna valakit. A borotválás után következő éjszaka ugyanis az embereket mind eltüntették. Azok, akik a borotválásban részt vettek, 600–650 főre becsülik a kezük alá adott embereket, illetve annak idején ennyire becsülték. Hogy ez a lakosság számarányához viszonyítva mennyit jelent, azt felbecsülhetjük, ha tudjuk, hogy Moholnak a háború utáni első népszámláláskor összesen 8275 lakosa volt, közöttük 5081 magyar. Ezek szerint minden tizedik magyar nemzetiségű lakos esett áldozatul. Mindenképpen ellenőrzésre váró következtetés. A falu összes magyar ajkú lakosához viszonyítva jóval több tehát, mint Adorjánon, ahol, mint láttuk, a halotti anyakönyvbe 56 személy nevét írta be Firányi plébános, s abban az

időben, illetve az 1953-as népszámláláskor Adorjának 1379 magyar lakosa volt. (Az 1948-as népszámlálás adatai Adorjánra nincsenek külön kimutatva.)

A helybeliek úgy tudják, hogy a vérengzésnek egy Kiskapitánynak nevezett partizán érkezése vetett véget. Termete miatt kapta a nevét. Lóháton érkezett, és abbahagyta az öldöklést.

Moholon minden november 11-én tartják az eltűntekért a gyászmisét.

Októberi vásár

Újvidéken halt meg 1978-ban Balbok Julianna moholi születésű asszony, tőle származik az alábbi tájékoztatás.

„Valamikor én szolgáltam Konstantin Zamurović moholi tanfőnál, és nagyon jóban voltam vele is, a fiával is, Duškóval, meg úgy az egész családdal. Amikor a kivégzések történtek, akkor erről elkeseredett vita folyt közöttünk, és az eljárás igazolására, meg annak bizonyítására, hogy a kivégzettek bűnösök voltak, a tanító elhozta hozzánk az első kivégzések áldozatainak listáját, és azt felolvasta nekünk. Összehívtuk a családot, és mindenki hallhatta. Annyit jegyeztem meg belőle, hogy benne volt, kinek miért kellett meghalnia. Emlékszem, hogy Varga plébánosnak az volt a bűne, hogy csokorral várta az érkező magyar honvédeket, meg az, hogy a faluban felállított honvédszobor előtt ünnepi beszédet tartott, amikor magyar állami ünnepeken a szobor előtt összegyűlt a falu akkori krémje, köztük sokan olyanok is, akik nem jókedvűkből mentek, elsősorban természetesen a szerbek értendők ezen, ám a magyar hatóságok őket is kirendelték, és ők is együtt ünnepeltek a hivatalosokkal, mert maguk is azok voltak.

A vészbíróság a csendőr(tűzoltó)laktanyában ülésezett. Az előállított embernek fejére olvasták bűneit, s akinek a feje felett eltörtek egy gyufaszálat, azt a Hármaskolába vitték, és onnan csak egy-két embernek sikerült kiszabadulnia. Ott veszett el a Szécsényi család sok tagja, Varga téglagyáros, akinek nem tudni, mi bűne lehetett, egy Háli nevezetű ember, akinek a fia később beleőrült a történetekbe.

Az embereket később éveken át azzal hitegették, hogy munkaszolgálatra vitték az eltűnteket, ám az újfalusiak megneszelték azt is, hol vannak eltemetve, és két év múlva május elsejére már körülzúdították zöld ágakkal a tömegsírokat.

Némelyeket igen kegyetlenül megkínítottak, s ez nem szervezetlenül folyt, hanem valamiféle munkamegosztást vezettek be. Volt az elit cso-

A Tisza-töltés víz felőli tövében ritkás erdő van ma azon a helyen, ahol a tömegsírok egyikét sejtik

port, amely meghatározta, kiket kell becitálni, meg amely kihirdette az ítéletet. A második csoport szervezte a munkát, és végül a harmadik, amely a vérengzést elkövette, beleértve a kínzást és a kivégzést meg az eltemetést, illetve a hullák eltüntetését.

Akadtak természetesen a szerbek között is sokan, akik ellenezték az ilyen felelősségre vonást, és tőlük telhetően mentették a magyarokat, többek között például ennek a tanítónak a fia is, mert elég hamar kitudódott, hogy sokan pusztá haszonlesésből tétetnek el embereket, haragosokat. Lehocki Péter halásznak az lett a veszte, hogy neki sok bora volt még a régi Jugoszlávia idején, és állandóan hadban állt a fináncokkal, akik tudták, hogy csempészi a bort a rokonainak. Egy alkalommal Jakšić Nenad finánc kileste, hogy valakivel átküld egy palack bort az egyik szomszédba. A borvivó nyomába eredt, az azonban észrevette, visszazaladt Lehocki házába, a bort eldugták úgy, hogy a fináncnak nem volt tárgyi bizonyítéka. Ennek ellenére követelődött, mire Lehocki kidobta a kapun, de úgy, hogy az út menti árokba repült. Negyvennégy végén emiatt elvitette Lehockit. Egyébként Zamurovićektől úgy hallottam, hogy Jakšić volt az egyik legvéresebb kezű az egész akcióban.

Tőlük tudom azt is, hogy Varga plébánost kegyetlenül kínozták, és addig taposták, míg kifakadt a hasa. Egy Hambalkó nevezetűnek a

hátából szíjat hasítottak, a szerencsétlennek mégis sikerült megmenekülnie, átszökött Magyarországra, ott lefényképeztette a hátán a sebhelyeket, a fényképet postára tette, csak úgy címezve meg, hogy Zamurović Konstantin, Mohol. A kép megérkezett, Zamurovićék nekem meg is mutatták. A képen világosan látható volt három vagy négy csík, már nem emlékszem pontosan, hány.

Azt, hogy az ítélezők – Premislav Radonić ügyvéd és Nagy Karakaš - a rendes nevére nem emlékszem – kimondtak-e olyan ítéletet, hogy az embereket kínozni kell, nem tudhatom. Zamurovićéknál azonban sokszor beszédtéma volt, hogy nem kellett volna elkövetni ezt az egész vérengzést. Duško a maga módján tett is ellene valamit, többek között ő mentette meg Viktor Fábián szücsmestert, mégpedig úgy, hogy amikor a mestert elvitték, akkor a felesége szólt nekem, én elszaladtam Duškóhoz, és ő kivette a többiek közül. Viktor hálaiból egy bundát készített a lányomnak, G. Olivérnak, aki ma is él Németországban. Sok embert megmentett Milo Jepurski császár által, hogy a keresett embereket elrejtette a házában, meg úgy, hogy sokaknak kijárta, ne vigyék el.

A vérengzés félbeszakításáról annyit tudok, hogy Sterbik Sándor mesélte egy alkalommal, hogy ő szalasztott kurírt (küldönc) Zomborba, értesítette a hadsereg ott időző magas rangú tisztjeit az itt folyó kivégzésekről, és erre föl jött onnan egy tiszt, aki az egésznek véget vetett. Tudom azt is, hogy maguk a szerbek is sokan ellenezték, a nevére ugyan nem emlékszem már, de volt egy szerb paraszt, akinek a Nagyút mellett volt a tanyája, aki azt hangoztatta: szerbek, ti nem tudjátok, mit cselekszettek.”

Kelemen Mátyás vallomása

A jugoszláviai magyar állampolgárok között talán volt befolyásosabb személy Kelemen Mátyásnál, ám ő vitte a legtöbbre: elsőként került az államfői testületbe, az 1964-es alkotmány alapján létrehozott szervbe. Innen ugyan kibuktatták, s ezzel be is fejeződött az egyszerű proletárból avanszált politikus karrierje. (Akárcsak a már említett adorjáni iskolaigazgató, ő is méhészt lett, és a nyilvánosságtól igencsak távol, eléggé sikeresen űzi ezt a gyakori fullánkos szúrásokkal járó, de a politikánál sokkal kevésbé veszélyes foglalkozást.)

1990. szeptember derekán beszélgettem Kelemen Mátyással. Két kérdéskörrel foglalkoztunk: Hogyan történt, minek köszönhető, hogy

Adán nem volt vérengzés 1944 végén? Mit tud a magyarok ellen elkövetett atrocitásokról? A feljegyzés utólag készült.

„Két szinten kell erről a kérdésről indítani vizsgálatot. Az egyiket azt kell megállapítani, hogy kik voltak a helyi végrehajtók, a másikon pedig, hogy mi köze volt hozzá a legfelsőbb vezetésnek. A csúcsvezetés tudomása nélkül szerintem ilyesmi nem történhetett volna meg.

Megítélésem szerint több oka van annak, hogy Adát elkerülte a magyarok elleni bosszú. Az első az, hogy itt a magyarok sem folytattak vérengzést a szerbek között 1941-ben. A magyarok leszámolása Adán, és egyebütt is, nem nemzetiségi alapon történt, hanem osztályszemlélet alapján. A magyar hatóságok elítéltek Adán vagy hatvan embert, közülük körülbelül húszan elvesztek a fronton, mert munkaszolgálatosként az aknamezőre terelték őket, de az elítéltek között mindössze egyetlenegy szerb volt. Ők tehát a kommunistákat keresték, és azokat irtották elsősorban.

A másik ok szerintem abban van, hogy a magyar rezsim összeomlása után ilyesmi elkövetéséhez túl rövid ideig tartott Adán az az állapot, amikor felelőtlen egyének zabolátlanul garázdálkodhattak, vagy más vidékről idevezényelt vagy idelopakodott egységek bosszúhadjáratot folytathattak volna észrevétlenül. Mi, adai szervezett kommunisták résen voltunk, és erre nagyon odafigyeltünk. A helyi szerb pap és a körje csoportosult fegyveresek ugyan megkíséreltek valamit csinálni, meg tulajdonképpen valamit csináltak is, két-három embert leúsztattak a Tiszán, de ezt össze sem lehet hasonlítani azzal, ami tudomásom szerint másutt történt, és ilyen méretű bosszú háborús időben mindig elkerülhetetlen. Más kérdés persze, hogy az így eltüntetett emberekre mit bizonyított volna rá szabályos felelősségre vonás során az igazságszolgáltatás.

A harmadik ok abban keresendő, hogy itt a szovjet hadsereg számára mozgósítva lett a férfitaláltság, itt kétezer adai ember építette a pontonhidat, amelyen a szovjetek átjöttek Bánátból, és ez a kétezer ember tekintélyes erőt képviselt mozgósítva, amellyel nem lehetett csak úgy szembeszállni, és akik közül nem lehetett csak úgy önkényesen kiemelni akár csak egy használható munkaeszt is.

Szerintem elképzelhetetlen, hogy a felső, a legfelső vezetésnek ne lett volna tudomása arról, hogy mi folyik a magyarok ellen. Tito verseci tartózkodását elég sok homály fedi, szerintem, ha ő találkozott olyasfajta küldöttséggel, mint amilyenről dr. Juhász Géza írt a Magyar Szóban, akkor az Versecen eshetett meg. (Tito viszonylag hosszú ideig, 1944. október 16-ától 25-éig tartózkodott Versecen. – M. M. megj.) Abban az

időben, amikor Bánátból a Tisza menti községekbe egész büntetőszázadok érkeztek, és indítottak bosszúhadjáratot a magyar lakosság ellen, amikor a sziváciak tudni vélik, hogy csurogiak jártak náluk a magyarokat összeszedni, amikor a bezdániak szerint Szerémségből járt ott egy egység a bosszút elvégezni, amikor a temeriniek úgy tudják, hogy Újvidékről több tucat parasztszekéren érkeztek a partizánok a bosszúhadjáratra, ezen a vidéken a Népfelzabardító Hadsereg egységei minden mozgást szemmel tartottak, a Dunán átkelni engedélyük nélkül lehetetlen volt a felszabadtított területen, másutt pedig a német hadsereg tette ezt lehetetlenné; ezeknek az egységeknek a mozgásáról tehát a hadsereg vezetésének tudomása kellett hogy legyen. Ezért kell a kutatást úgy végezni, hogy meg lehessen állapítani, melyik irányítási szinten ki adott rá engedélyt, vagy ki vette tudomásul jóváhagyólag a megtörténeteket, vagy ki nézte el, ami folyik, vagy hagyta jóvá, ami történt, anélkül, hogy utólag felelősségre vonta volna a bűnösöket.

A magyarok elleni bosszút én magam is alig kerültem el. Egy alkalommal körülvették a házunkat fegyveres katonák, hogy letartóztatnak és elvisznek. Az volt a szerencsém, hogy akkor is éppen pártfeladatokat teljesíttem, és nem tartózkodtam otthon. Egy másik alkalommal pedig géppisztolyból rám lőttek. Ez akkor történt, amikor pártgyűlésről mentem haza Adán, s a mai Macedónia felé tartottam. Ott volt egy bara, az be volt fagyva, s én ezen mentem át. Pattogtak körülöttem a golyók, de nem találtak el a sötétben.

Abban az időben én párttitkár voltam Adán, tehát tudtam, hogy ott mi volt, s ismertem a vidék hasonló beosztású vezetőit. Tudom, hogy Zsablyán például akkor Dako (Danilo Kekić – M.M. megj.) volt a mindenható vezető, Hódságon pedig Nidža (Nikola Kmezić – M. M. megj.). Hódságon is történetek ilyen dolgok az ottani magyarokkal, csak erről megfeledkezünk, mivel ott többnyire németek éltek, és a bosszú elsősorban ellenük irányult, ám a kevés, de azért nem elhanyagolható lélekszámú magyarság is ki volt téve a bosszúnak. (Hódság lakóinak száma 1910-ben 5103 volt, köztük 4326 német, 665 magyar, 30 szlovák, 1 román, 4 horvát, 63 szerb és 14 egyéb. 1948-ban az összalakosság lélekszáma 6607, a magyaroké 1312, a németek belevesznek a 238-as lélekszámú egyéb nemzetiségűek tömegébe, a szerbek száma 4189, a horvátoké 480, a Crna Gora-iaké 61, szlovákoké 229, ruszinoké 37, románoké 9, egyéb délszláv nemzetiségűeké 52. Megjegyzendő, hogy a magyarok lélekszáma 1981-ben már csak 523 volt. – M. M. megj.)

Amikor felelős vezetőkkel beszélgettünk, ilyesmiről csak ritkán esett szó. Žarko (Jovan Veselinov) azt mondta: Elköverték ezt a

marhaságot. Sóti Pál hasonlóképpen vélekedett, és csak legyintett kedvetlenül. Vele, ha alaposabban belemélyedtem a témába, akkor azzal vetett véget, hogy kijelentette: Az ember feje belefájdul, ha csak rá gondol, mi történt.

Írt erről Burány Nándor egy könyvet (Burány Nándor: *Összeroppanás*, Forum kiadó, 1968 – M. M. megj.). Nagyon mértéktartóan, egyáltalán nem uszítóan vetette föl ezt a kérdést. Mégis a Szocialista Szövetségben felmerült, hogy hát mi ez. Meddig hánytorgatjuk még fel a múltat? Mi ez? Minek ez? Az volt az érzésem, hogy azok agitáltak ellene, akiknek a keze véres lett, vagy valamiképpen benne volt az 1944-es eseményekben. Végül sikerült a kedélyeket lecsillapítani.”

Egy névtelen levél

„Kelemen Mátyás emlékezetét frissíteném fel, habár én 1944-ben csak 12 éves voltam. Egy sem volt hozzám tartozó. Vagy talán mind? Mégis többre emlékezem, mint ő, s gondolom, több is volt, mint amiről én tudok. Áldozatok, Adán. Sokat meg is vertek. Tehát:

1. Mészáros György - állítólag a városházán kútba ugrott – eltemethették.

2. Tajti

3. Kocsis Jakab

4. Török Máté

5. Horti

6-7. Ménesi házaspár

8-9. Horvát házaspár – Horvát József adai kereskedő testvére

10. Sterbik Kovács

11. Szincsák – fia, Gábor biztos tud felvilágosítást adni

12. Volf ügyvéd

13. Péter – ragadványneve Parti Péter

14-15. Lantosék

Úgy tudom, bent volt, de kiszabadult a Tizocki Józsi bácsi. Bíró is volt. Adán él az Ady E. utcában. A Szpuszenyik Jenőt szerb ismerőse utolsó pillanatban vette le a kocsirol. Jenő már nem él. Adán él a moholi Terék József. Ő apjával és bátyjával együtt bent volt.

A horgosi eseményekkel kapcsolatban: Testvérem házastársa adai villanyszerelő, de ott voltak a kőművesek is Adáról a horgosi Birkacsárdánál 1964–65 (?) -ben, levezetőt ástak. Csontok, cipők, öv, pénztárca

tűnt elő. Ők azt állítják, tömegsír volt. Gyorsan visszatakarták, máshol ástak. Itt hallották, hogy a silózó építésekor reverenda került elő.” (Keltetés 1990. XII. 4. Név, cím és aláírás nincs.)

Geza Tikvicki könyve

Kelemen Mátyás hívta fel a figyelmemet egy nem sokkal korábban megjelent könyvre, amelyet egykori elvtársától kapott dedikációval. A könyv szerzője Geza Tikvicki, egykori vajdasági vezető, egy időben Jugoszlávia budapesti nagykövete, a Szövetségi Végrehajtó Tanács volt tagja. Könyvének címe: *Slike iz ustanka u Bačkoj* (Képek a bácskai felkelésről). Van ebben egy fejezet, amelynek ez a címe: O madarima – komunistima Bačke (A magyarokról, Bácska kommunistáiról). Csak egy olyan ember, nem magyar nemzetiségű írhat ennyire tárgyilagosan a magyarok itteni helyzetéről, aki – akár tapasztalatból, akár az írott történelemből szerzett objektív, alapos információkat a bácskai népről – egy kenyeret evett az itteniekkel. A fejezet bevezetőjének első néhány bekezdése (saját fordításomban) így hangzik:

„Egy hosszú időszak, az első világháború végétől a második kezdetéig a bácskai magyarság számára telve volt igazságtalansággal, súlyos megpróbáltatásokkal, tragikus tévedésekkel és valóságos drámákkal. Az első világháború után egyszeriben az új állam – a Szerbek, Horvátok és Szlovének Királysága, ill. Jugoszlávia – területén találták magukat. A reakciós és népellenes monarchista rezsim már az első napoktól kezdve bizalmatlan volt ezen óslakos magyarokkal szemben. Politikailag megbízhatatlan elemeknek tekintette őket. Bácskának ez a legnépesebb nemzetiségi csoportja, amely évszázadok óta élt itt, nem volt egyenlő jogi státusú polgára az új államnak. A magyar lakosság Bácskának a Jugoszláviához való csatolását úgy élte át, mint az elvesztett háború következményét, mint versailles-i igazságtalanságot, mint hazája, Magyarország csonkítását. A megtorlás és a különféle diszkrimináció csak fokozta ezt az érzelmi feszültséget.

A királyi rezsim a magyarokkal szemben gazdasági, politikai és kulturális diszkriminációt alkalmazott. A magyarok számára lehetetlenné tették, hogy az állami és közhivatalokban állást vállaljanak. A magyar falusi szegénység nem kapott földet a földreform idején. A magyar nyelvet háttérbe szorították és tiltották. Az állami hivatalokban feliratok voltak, amelyekkel tiltották a magyar nyelv használatát. Mindennemű írásbeli és szóbeli érintkezés a hivatalos helyeken az ún. államnyelven folyt. Mint ahogyan Horthy Magyarországnak a délszláv lakosságnak mondták: Ugass, ha nem tudsz magyarul, ugyanúgy a jugoszláv hivatalnok

az irodájában azzal várta magyar ügyfelét, hogy: Beszélj államnyelven! A határ menti területről kivonták az ipari felszerelést, és korlátozták minden jelentősebb ipari és infrastrukturális fejlődést. Szabadkáról, a Bácska iparilag és közlekedési szempontból legfejlettebb központjából menekültek a szakértők, és menekült a tőke. Ez a vidék arra volt ítélve, hogy lemaradjon, stagnáljon, és szellemileg eltespedjen. Növekedett a munkanélküliség és az apátia. Ennek következtében elszegényedett és visszafelődött az egész Észak-Bácska. A rezsimnek ez az örült politikája és ez a káplári szintű védelmi stratégia a legsúlyosabban a magyar lakosságot sújtotta. De káros következményeit a Bácska valamennyi lakosa érezte. Ez a politika gyűlöletet és türelmetlenséget szított, összevesztette a nemzeteket, a szomszédokat és ismerősöket.

A magyarok iránti politika reakciós és hibás volt. A tetejében még kontraproduktív is, mert ellene irányult a jugoszláv államközösség elemei érdekeinek és stabilitásának. Ez a háború éveiben a legkárosabb és a legkegyetlenebb módon jut kifejezésre. Objektíve a rezsim mindent megtett, hogy a magyar lakosság ne fogadja el az új állapotot történelmi szükségszerűségként, és ne vallja új hazájának az új államot. A magyarok számára az új állam idegen volt, kedvezőtlen, sőt ellenséges.

Lehetne még tovább idézni a szerző véleményét; igen logikusan magyarázza, hogyan terelte a régi Jugoszlávia hivatalos politikája az itteni magyarságot abba a magatartásba, amelyért aztán keserű árat fizetett maga a magyarság is és az itt élő más nemzetek, köztük a szlávok is, de az egész ország is. Ha ez így volt, akkor miért kellett ezért népként lakolnia a magyarságnak? S ha lakolt, akkor azt miért nem szabad legalább megmondani? S hol volt az a bölcs államférfi, akinek ezt 1944-ben tudnia kellett? S hogy van mit mondani, azt Geza Tikvicki is tudja, mert maga is elmond valamit, amit előtte politikus még nem mondott ki ilyen nyíltan. Előbb felsorolja, kik voltak azok a magyarok, akik a kommunista mozgalom tagjaiként együtt vitték a bőrüket a vásárra más kommunistákkal. Nem Jugoszláviáért, nem Magyarorszáért, s nem a Szovjetunióért, hanem a világ proletárjaiért, de akiknek a mártírsága nem volt elég a magyarság vétkei egyenlegének elkészítésekor. Kizúr István és felesége, Eta, Mayer Ottmár, Hedrich Károly, Polgár András, Csáki Lajos, Csébi Lajos, Samu Mihály, Kis Ernő, Molnár Gyula, Joó Lajos, Molnár Péter, Bakos Kálmán, Nagy István, Sípos István, Recsó János, Varga Gyula, Cseh Károly, Simokovics Rókus, Győri Ferenc, Szabó Géza – sorolja a neveket, magyarokat vagy magukat magyarnak

valló német vagy zsidó származású bácskaiakat, akik verették és agyonverették magukat a két háború között vagy a második alatt a jugoszláv vagy magyar hatóságokkal, szláv, német, román testvéreikkel együtt. Gyakran ugyanazokban a helységeken, amelyekben később, a felszabadulás napjaiban a magyarok verése és agyonverése folytatódott vagy újakezdődött. Gyakran még a kommunista magyarok is lakoltak 1944-ben, mint azt már láttuk az adorjániak névsorából, vagy amint maga Geza Tikvicki is szolgált rá példát könyvében: „Szabadkán például a táborba zártak között volt Dudás János Kacska is, aki annak idején Moszkvában volt a Komintern egyetemén, és aki 1944-ben aktív résztvevő volt a felszabadulási mozgalomban Szabadkán. Közbenjárásomra engedték el a táborból.”

De mi volt azzal, akinek nem volt közbenjárója? – teszi fel az ember a kérdést, ha még az ilyen múltú és beállítottságú magyar is gyűjtőtáborba kerülhetett azon mérlegelés után, amelyet a felelősségre vonáskor a hatóságok vagy kik megállapítottak. Tikvicki elmondja, hogy mi volt ezekkel: „Azt hiszem, hogy a megszállás alatti magyarság, különösképpen pedig a bácskai magyar kommunisták magatartásának bonyolult, komplex és ellentmondásos kérdését mindenre kiterjedő figyelemmel tudományosan ki kellene kutatni, feldolgozni, és történelmi szempontból értékelni, és a helyére tenni. Ezt a témát nem szabad megkerülnie sem a magyar, sem a jugoszláv történelemírásnak. Az lenne a legjobb, ha ezt a témát közös projektumban dolgoznák fel. De a kezdeményezésnek jugoszláv részről kellene kiindulnia. A politikai opportunisták elkendőzése és az e körüli érinthetetlen tabutéma-teremtés előbb vagy utóbb csak kárt fog okozni. Ha ezt nem teszi szóvá a történelemtudomány, egészen biztosan hangját fogja hallatni a demagógia, a politizálás és a nacionalizmus.”

Nem lehet ezzel a megállapítással egyet nem érteni, csak fölvetődik az emberben a kérdés, nem késett-e el vele már maga Geza Tikvicki is, hát még a történelem. S mit is kellene kikutatni? Azt, amiről Tikvicki ezt írja: „Közvetlenül a felszabadulás utáni időben Bácska magyarsága iránt a legfelsőbb vezetésünk álláspontja egy ideig nem volt meghatározva. A vélemények e kérdés körül igen széles skálán oszlottak meg attól kezdve, hogy a vétkes cselekmények miatt felelősség terheli a Bácska egész magyarságát, és hogy különbséget kell tenni a bizonyítottan vétkesek, valamint bűnözők között, hogy a magyarok vétkesek és felelősek a bűncselekményekért, és hogy ennek minden következményét viselniük kell

egészen addig, hogy a magyarokat táborba kell zárni, sőt el kell innen üldözni, akárcsak a németeket. Ez a szabálytalan állapot bizonyos önkényes, sőt bosszúálló intézkedésekhez is vezetett. Így némely helységekben likvidáltak embereket ítélezés és az egyéni felelősség megállapítása nélkül. Ez történt Újvidéken, Szabadkán, Sajkásszentivánon (Šajkaš), Becsén, a kis Tisza menti Adorján falucskában, ezt tette még a VIII. vajdasági brigád is Bezdánban.” (Az egyik pacséri tanú szerint ugyanez az egység hasonló szerepet játszott náluk is. – M. M. megj.)

Nos, Geza Tikvicki szavainak ismeretében nem kell már kutatni, hogy csetnikiek, partizánok vagy ismeretlen személyek tették-e, ami Bezdánban történt. Senki más, mint a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereg ekkor már reguláris egysége. Annak pedig parancsnoka, politikai biztosa, a parancsnoknak feljebbvalója, a feljebbvalónak legfőbb parancsnoka volt. Maga Tikvicki nagyon helyesen leszögezi, hogy az ilyen magatartás nyomot hagyott a magyarokban, amire emlékeznek, jóllehet erről se nem beszélünk, se nem frunk. Véleményét így fejezi be: „Nem vitás annak szükségessége, hogy a jugoszláv történetírás minél előbb elkezdje ezeknek az eseményeknek a megvilágítását és elemzését, bármennyire is kellemetlen és kényes is ez. Ezzel tartozik a Bácska magyarjainak, de a baráti, szomszédos Magyarországi magyarjainak is.”

Amnesztia vagy ámítás

A régi Jugoszlávia nemzetellenes politikájáról szól az az amnesztia-törvény-indoklás, amely eredetileg a Borba című lapban jelent meg 1944. november 22-én, ám amelyet tartalmaz a Josip Broz Tito összegyűjtött művei könyvsorozat, nyilván azért, mert az indoklást Titónak tulajdonítják. (A magyar nyelvű változat 25. kötete, 19–22. oldal. Megjelent 1988-ban Újvidéken a Forum kiadásában, fordította Borbély János.) Tulajdonképpen ugyanúgy érvel, mint Geza Tikvicki, amikor azt feszegeti, hogy miért fordultak oly sokan a régi jugoszláv állam ellen. A cikk elsősorban a délszláv népek magatartását boncolgatja, tehát a Draža Mihailović csetnikvezér szerbjeivel és a horvát usztasákkal foglalkozik, de érthető többek között a Jugoszlávia területén élő, a Horthy hadseregét üdvözlő magyarokra is.

„Hogyan került sor arra, hogy Jugoszlávia e polgárai, népeink történelmének legnehezebb napjaiban, hazájuk évszázados ellenségeinek oldalán találták magukat, és a népfelszabadító mozgalom ellen tevékenykedtek? Ennek okai a múltban, a mostani háború előtti időben rejlenek.

Először: az okok a nagyszerb hegemonisták részéről történt nemzeti elnyomásban keresendők. Másodsor, az okok a gyűlölködésben keresendők, melyet a volt hatalomtartók szítottak Jugoszlávia népei között. Harmadszor, az okok abban a nemzeti sovinizmusban keresendők, amelyet egyes népek körében idegen ügynökök élesztgettek, mint például az usztasák Horvátországban, és mások.

(...)

Ennek az amnesztiának meg kell mutatnia, hogy nincsenek bosszúálló szándékaink, s hogy készek vagyunk békejobbot nyújtani mindenkinek, akinek kezét nem szennyezi a nép ártatlanul kiontott vére. Egy ilyen amnesztia meghirdetése népeink erejének és egységének újabb bizonyítéka...

Én a Jugoszláv Nemzeti Felszabadító Bizottság nevében kérem a Jugoszláv Népfelszabadító Antifasiszta Tanács Elnökségét, fogadja el ezt a javaslatunkat” (Borba 1944. november 22.).

Éppen két hónapra rá telepítették ki Csurogról a magyarokat.

S ha már idézünk Tito Összegyűjtött műveiből, ide kívánczik egy lábjegyzet a 24. kötetből (megjelent 1988-ban, Pilcz Nándor fordítása). A lábjegyzet ahhoz a rendelethez készült, amely Versecen kelt 1944. október 17-én, és amely a katonai közigazgatás bevezetését rendeli el. „Ezek voltak tehát a fő okok, amelyek arra készítették Titót, hogy a kölcsönös leszámolásokat és az újabb vérontást megakadályozandó, bevezesse a Bánáti, Bácskai és Baranyai Katonai Igazgatást.”

Elég alapos a gyanú, hogy a katonai közigazgatás tulajdonképpen a bosszú leplezését szolgálta csupán. Hiszen – említjük e könyvben – Titónak tudomása volt a bosszúról, a vérengzésről, de nem az volt vele a gondja, hogy az ártatlan áldozatoknak, a hozzátartozóknak elégtételt szolgáltatasson, hanem hogy a világ közvéleménye tudomást ne szerezzen róla.

PÉTERRÉVE

(*Bačko Petrovo Selo*)

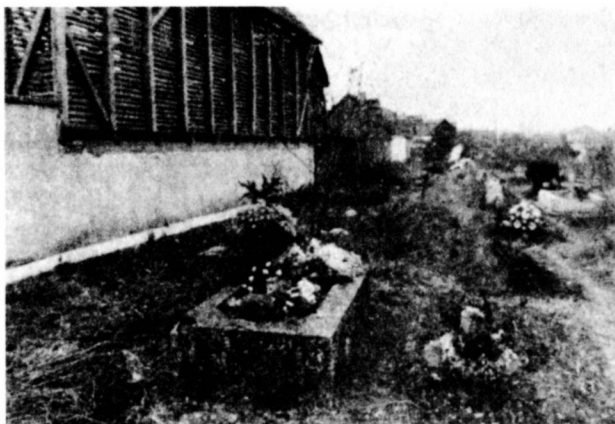
Mi van a part alatt, ha leszakad?

Az utolsó ítélet sem keltett volna sokkal nagyobb riadalmat Péterrévén, mint amikor a partszakadás következtében előkerültek a sokak által már-már elfeledettnek hitt áldozatok csontjai. A rémület már csak akkor fokozódhatott volna, ha a csontok megindulnak szépen sorban befelé a faluba, ezúttal önszántukból, sőt önként, sokak óhaja ellenére, hogy elfoglalják az élők között a helyüket, mint ahogyan a *Feltámadás Makucs-kán* című kisregényében húsz évvel korábban Szabó Dezső leírta.

A halottak, ha nem is indultak zörgő csontjaikkal a faluba, sem elhagyott jussuk újbóli birtokba vételére, sem számonkérési szándékkal, annál több helybeli rohant a Tisza partjára javjeszékelve és félőrülten halottat látni. S akadt, aki felismerni vélte hozzátartozóját.

Nem volt ott a halottak között dr. Takács Ferenc péterrévei plébános, magyar országgyűlési képviselő, mert őt nem a többiekkel végezték ki, hanem már korábban, november 19-én, egy vasárnap a templomból kivonuló magyar hívősereg odarendelése után, nyilvánosan, és a temetőben egy gödörbe dobták holttestét.

Ismert adat, hogy a háború után azokat, akik erről a vidékről a magyar országgyűlés tagjai voltak, a megszállókkal való együttműködés címén kivégezték, a doroszlói Bartol Istvánt kivéve. (Ő volt az, aki életét kockáztatva a negyvenegyben bevonuló magyar katonák menetoszlopának élére állt, életével szavatolva, hogy a sztapári szerbek között senki sincs, aki akarna lőni a honvédekre. A honvédek azt mondták neki, hogy rendben van, de ha egy is akad, ő, Bartol lesz az első, akit lepuffantanak. S a nyomaték kedvéért a háta mögött haladó oldalkocsis motorkerékpárra felszereltek egy golyószórót a menet elején haladó Bartolra és másik két társára irányítva a csövét. Bartolt is lefogták ugyan 1944 végén, néhány napig a zombori börtönben tartották, s azután minden magyarázat nélkül hazaengedték.)

Dr. Takács Ferenc pápai kamarás, péterrévei apátplébános nyughelye a péterrévei temető szélén. Vidékünkön tizenkilenc vagy húsz pap esett áldozatul a bosszúnak, de csak kettőnek ismert a sírja

Dr. Takács Ferenc nem vállalt ilyesfajta kezességet senkiért. Halálának körülményeit utólag írta le Leonissa nővér, a péterrévei apácazárda egykori lakója, az események szemtanúja. Feljegyzését a péterrévei katolikus plébánia anyakönyvei között őrzik.

Leonissa nővér feljegyzése

„1944-ben pedig sok minden történt. A zárdában voltunk, de nem taníthattunk. Világi szerb tanítók és magyarok vették át. Féltünk, mert kivégzések voltak. Hallottuk többektől, olyan 200 körül. Úgy mondták. Az egyik napon, 1944. november 19-én, Szent Erzsébet napján végezték ki dr. Takács Ferenc plébánost. A zárdaablakból néztük, hogy vezették a vesztőhelyre. Ez a hely a templomnak által volt, az akkori községházánál. Csak egy nővér nézte végig a kivégzést, Donáta nővér, hogy el tudja mondani az utódoknak. A többi nővér a kápolnába ment imádkozni. Dr. Takács Ferenc plébános kívánsága az volt, hogy a paptársát engedjék hozzá. Főtisztelendő Török Vince káplánt. De az félelmében úgy elrejtőzött, hogy nem találták meg sehol. Fél óráig zörgetett egy jóra való szerb a plébánia ajtaján, mert mindenáron azt akarta, hogy találkozzon paptársával, de hiába. Mivel nem találták a Vince atyát, végrehajtották az akkori törvény szerint, golyó általi halállal halt meg. Egy szerb lőtte le, aki később

Dr. Takács Ferenc, a nyilvánosan kivégzett plébános

megőrült. Úgy mondják mások. Azután négy magyar ember közönséges hullakocsiba tette. Ezek az emberek nem voltak ellenségesek. Temetőbe vitték az árok szélére, előre kiásott sírba tették, koporsó nélkül. A temetőcsász ásta ki a sírt, de nem tudta, hogy kinek. Neki kellett eltemetni, csak belökték a sírba, és így ülve maradt. Ezt a temetőcsász mondta el" (Rab Pál).

Dr. Takácsnak sok haragosa volt a péterréveiek között. A falut ugyanis évtizedeken át Vöröspecellónak nevezték erős baloldali szervezete, a kommunista párt sok itteni támogatója miatt. Péterréve sosem tudott ebből magának tőkét kovácsolni, mert a baloldaliak általában a magyarok közül kerültek ki, s a plébános haragosai között is a kommunisták voltak az elsők. Márpedig a háború utáni években nem magyar kommunisták gyakorolták a hatalmat Péterrévén, kiderül ez majd a továbbiakban idézendő dokumentumokból.

A *Péterréve krónikája* című könyv (írta Radivoj Grujić, megjelent A népfel szabadító háború harcoszövetségének Becse községi bizottsága kiadásában, fő- és felelős szerkesztő Melanija Šević, fordította Bartha Dezső, a kiadás évének megjelölése nélkül) a 386. és a 387. oldalon felsorolja azoknak a nevét, akiket 1941-ben a magyar hadsereg bevonulásától december közepéig letartóztattak. A hetvennégy ember között huszonhat kommunista volt. A kom-

munisták között ott volt Recsó János párttitkár, járási pártbizottsági tag, akit 1942. január 20-án ki is végeztek. S volt közöttük, kommunisták között 22 magyar. Valamivel más volt az arányuk az ifjúkommunisták szervezetében, tagjaik közül tizenhatot tartóztattak le, és hatan voltak közülük magyarok. A párt szimpatizánsai közül harminckét személyt tartóztattak le, közülük csak kilenc nem volt magyar. A könyv szerzője megjegyzi valamennyi letartóztatott-ról: csak kisebb részük érte meg a felszabadulást.

A könyv a 407. oldalon közli, hogy „Péterréve felszabadulása után közvetlenül a helyőrséget a sajkási partizánosztog egy egysége képezte. A helyőrség parancsnoka Zarić Batica volt – Bácsföldvárról, helyettese pedig Jovičić Lazar lett. A felmerülő legsürgősebb feladatokat a hadsereg végezte.”

Nem gyülevész népség

Tehát nem ismeretlen, gyülevész népség, s nem lehet azt állítani, hogy nem volt megnevezve, kinek a kezében van a hatalom. A könyv nyomban ezután idézi:

„A péterrévei ideiglenes Népbizottság ülésének jegyzőkönyve 1944. október 10-én. Jelen voltak: Svirčev Nestor, Dr. Kokuškin Aleksandar, Vorgić Milan, Janičić Lazar, Božić Milivoj, Gagić Sima, Nonin Vitomir, Manić Vlada, Panić Mitar, Nikolić Jovan, Topalski Janko, Kovačev Miša, Zlatić Nikola, Velicki Jovan, Savić Giga, Stanojev Dica, Milinkov Ivan, Prodanović Stevan, Stajić Milan, Hadnađev Branko, Svirčev Milan, Bugarski Mita, Sužnjević Žarko, Kovačev Milan, Majinski Sima, Cvejanov Veka, Topalski Radiško, Beljanski Toša, Lolin Spasoje, Korovljević Rajko, Tomašević Lazar, Tomašević Zdravko és Topalski Marko.”

Radiša Korovljević, akiről a nagyvölgyi eseményeknél esett szó, nyilván azonos az itt említett Rajko Korovljevićvel.

A felsoroltak között egyetlenegy magyar sincsen. Pedig ekkor sorsdöntő eseményekről határozott a bizottság, ez látszik a továbbiakban idézett jegyzőkönyvi részből:

„Napirend: 1. Köszönetnyilvánítás a felszabadító orosz hadseregnek. 2. A hatalom végrehajtó szerveinek megválasztása. 3. A végrehajtó bizottság megválasztása. 4. A jogkörök meghatározása. 5. Az átvonuló orosz katonaság ellátásáról gondoskodó bizottság megválasztása. 6. A közrend fenntartóinak kinevezése. 7. A szervezőbizottság kijelölése. 8. A hivatalos személyek számának meghatározása és a helyek betöltése. 9. A községi vagyon átvétele. 10. Felmerülő kérdések.”

Noha a jegyzőkönyv nem szovjet, hanem orosz katonaságot emleget, a napirendből eléggé világosan kihámozható, hogy itt nem akármilyen, hanem

felső utasításra cselekvő, figyelmét mindenre kiterjesztő új hatalmi szervről van szó. Ami tehát ettől kezdve Péterrévén történt, azért az új hatalom felelős. Annál inkább, mert itt található a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság tagjainak névsora is: Milinkov Ivan, Vorgić Milan, Jovičić Lazar, Stanojev Đina és Vujičić Vojislav. A jegyzőkönyv következetesen elvtársaknak titulálja a felsoroltakat. Milyen elvekben voltak ők társak, hiszen a könyv szerint: „Egy-két héttel a falu felszabadulása után Sóti Ferenc elvtárs jelenlétében megalakult a pártszervezet.” Nyomban szögezzük le, hogy ezúttal már egészen más összetételű volt, mint amikor a párttagok tudatosan vitték a bőrüket a vásárra, akár a régi Jugoszlávia idejére, akár a magyar hatóságok idejére gondolunk. A tizenhét tagú alapszervezetnek ugyanis mindössze három magyar tagja volt. Pedig ekkor már dokumentáltan a központi, országos hatalmi szerv irányítása alatt állt a péterrévei hatóság, hiszen a könyv szerint felsőbb parancsnokság utasítására még át is kellett szervezni a helyi népfelszabadító bizottságot.

Érdekes egyébként, hogy a könyvben csupán arról történik említés, hogy megalakult a bizottság a háborús bűnök kivizsgálására, de hogy milyen eredménnyel dolgozott, arról nem.

Azért sottogják magukban szájról szájra adva az ismert történeteket az áldozatok hozzátartozói. Pedig 1944 novemberében megalakult itt is a Petőfi brigádba indulók csapata, a könyv meg is állapítja, hogy: „Ebben az évben 67 ifjú lépett be önként a Petőfi brigádba, amely egység 1945 januárjában a Jugoszláv Néphadsereg szerves részévé vált.

Sem több, sem kevesebb a brigádról. Pedig 67 katonáról van szó. Vajon miért?

Szó esik azonban amúgy a magyarokról. De mint vélekedjen a péterrévei, ha a könyvet olvasván ezt találja benne: „Ha nem is létezett frásos parancs vagy útmutatás, közérthető volt, mit kíván az új hatalom (...) mindenkinek egyenlő jogokat biztosított, tekintet nélkül nemzeti és vallási hovatartozására.” S e mondat után következik: „... a szerbhorvát nyelvű tanítás már 1944. november 9-én megkezdődhet az elsőtől a negyedik osztályig. A magyar nyelvű tagozat munkájával azonban még várni kell, mivel nincs magyar tanító. Nem telt el sok idő, és 1945 februárjában, megkezdődött a tanítás magyar nyelven is az első négy osztályban. (...) a helyi népfelszabadító bizottság döntése alapján, Fűzér Péter végezte az oktatást. Ő volt az egyetlen magyar tanító, aki nem keveredett gyanúba a megszállás idején, és aki a helyén maradt.”

1945 tavaszán állt csupán be változás a helyi magyarság iránti viszonyban, látható ez abból, hogy a tavaszon feloszlattott, majd újjáalakított

kommunista pártalapszervezet 21 tagja között a többség már magyar (12), és a párttitkár is az (Csasznyi Ferenc). Az alapszervezet feloszlásának nyilván oka volt, de a könyv nem említi ezt. Pedig jó lenne tudni.

Péterréve lakossága az utóbbi évtizedek során mindig vesztes volt, legalábbis a magyar lakosság. Veszített 18-ban, 41-ben és 44-ben egyaránt. A könyv felsorolja azokat a háború alatt letartóztatottakat, akik nem érték meg a felszabadulást. A 35 közül 21 magyar, 9 szerb, 3 zsidó és 2 szlovák nemzetiségű. A falunak 1948-ban 10 222 lakosa volt, közülük 7607 volt magyar és 2455 szerb.

A plébános kivégzésén kívül valószínűleg semmi más hasonló nincsen leírva. De él még az emlékezetben az akkori hangulat, ha eléggé hiányosan is, ám ahhoz elég elevenen, hogy fel lehessen idézni.

Mesélik, hogy az egyik helybeli legény a faluban fosztogatva bement Karmás Ábelnéhez, ott kincset és pénzt keresett és követelt. Jött éppen akkor arrafelé az állomás felől egy orosz tiszt, és az asszony leborult elébe, csókolgatta csizmáját, hívta, menjen be hozzá. A tiszt bement, a rablót ott a helyszínen derékszíjjal megverte, azután lófarok után kötötte és megfuttatta, végül a falu központjában lelőtte. Ez az eset néhány héttel a plébános kivégzése után történt. Az adatközlő maga is látta, tudja róla, hogy szüleinek egyetlen gyereke volt, hatvan hold várományosa. Abban az időben sokakat kiraboltak hasonló módon, s ilyen kegyetlenül talán csak ez az egy bűnhődött meg érte, ezért maradt meg a péterréveiek között az a mondás, hogy az „októberi vásárban szerezte”, vagyis rabolta a felszabadulás napjaiban.

Egy másik adatközlő elmondta, hogy őket meglehetősen pontosan tájékoztatta a falu vezetőségének cselekményeiről egy szerb fiú, aki bejáratos volt hozzájuk, ott is kosztolódott. Mindennap elmondta, hogy aznap éjjel hány személyt végeztek ki, a legtöbbször azt is tudta, hogy kiket. Ez az adatközlő tudni véli, hogy annak a Topalski nevezetű, rablásban tetten ért személynek a kabátját később a helybeli szabóval alakíttatták át, aki megismerte rajta a két, golyó által ütött lyukat.

Két verzió is van arról, hogy az egyik kivégzendőnek hogyan sikerült megszöknie. Az egyik szerint ez a Pece Sándor nevezetű ember annak a teremnek az ajtaja mögé húzódott, amelyikből a halálra ítélteteket útnak indították. A másik szerint ott volt már ő is az elindítottak között, de a községházáról kifelé jövet éppen arra haladt a községi fiáker, és ő ezt a pillanatot kihasználva a fiáker mellett haladva a kapu mögé rejtőzött. Egyébként ő maga is fiákeres volt a községházán, ő vitte korábban a városi előljárókat, ha Becsére kellett menniük.

Tudnak a helybeliek arról, hogy a nemrégén elhunyt Szabó Vilmos egy képkeretbe rejtve megtalálta a kivégzettek névsorát. Titkolózott ugyan vele, de azért csak elmondta ennek-annak, úgyhogy a végén a rendőrségnek is tudomására jutott. E dokumentum meglelése miatt Vili bácsinak másfél év börtönbüntetést kellett leülnie.

Mielőtt még idéznénk egy helybeli meghurcoltnak a visszaemlékezését, nézzünk még néhány adatot a katolikus halotti anyakönyvi bejegyzésekből. Megállapítható ezekből, hogy dr. Takács Ferenc plébános november elején végzett utójára bejegyzést. A rá vonatkozó adat szerint halálának napja november 19., s ugyanaznap el is temették. A Ki temette rovatban ez van: Sepelinit Paulus Rab, custos cemeterie. (Eltemette Rab Pál temetőcsász – M. M. megj.) A bejegyzés 11 nappal a kivégzés után, november 30-án történt. A kivégzésre odaterelték a nagymisérről kivonuló népet, állítólag nem vele szembe állított kivégző vagy kivégzők lötték le, hanem valaki vagy valakik az egyik közeli épületből lött rá.

„Amíg én a brigádban voltam, apámat kivégezték”

„Én azért léptem be a Petőfi brigádba, mert azt hittem, hogy ewel megmentem az apámat. Három azonos nevű ember élt ott a mi tanyavilágunkban. Az egyik megszökött, a másik elrejtőzködött, a harmadik meg az apám volt. Október 8-án sokan összehakoltak, láttuk, sokan menekülnek. Mink is fölra-kodtunk a kocsira, vártuk haza édesapámat a faluból. Azt mondta:

– Schova nem megyünk. Nem úgy van az, ahogyan a német propagan-da híreszteli, meg a pesti nyilas rádió - érvelt apám. Ő már látta a faluban, hogy a zárdában levágtak egy bikát, asszonyokat rendeltek oda, és az oroszoknak meg a partizánoknak megfőzték a nagy kondérokban. A tanyára kifelé jövet a Nagyúton találkozott a fegyveresekkel, még kaláccsal is megkínálták. Maradtunk hát a szálláson, azazhogy mink hazamentünk a faluba, édesapám meg egyedül kint maradt.

Másnap-harmadnap megtörtént az első szerencsétlenség. Két kocsival, gépfegyverrel beállítottak a tanyaudvarra a partizánok. A cselédek meg apám volt ott. Tóth Pista (Svirda) meg a fia, az is Pista, voltak a cselédek, meg volt ott egy öreglány, Teréz, űk a tanúk, hogy vitték el. Meg Beretka György, a béreslegény. Nem gondoltunk semmi rosszra, édes-anyám bent a faluban a szerb állatorvosnál segédkezett, mert ott az orosz katonákra kellett mosni. Édesapámat meg megkötözték, és a kocsi saroglyájához kötötték, úgy bevágta a kötél a kezét, hogy néhány nap múlva, amikor a németek Földvárnál visszanyomták az oroszokat, és édesapámat a partizánok kiengedték, akkor

Egy a sok névtelen tanú közül nyilatkozik. Ő mondta, hogy: „ Amíg én a brigádban voltam, apámat kivégezték.”

láttam magam is, hogy a keze bőre csontig be volt vágva. Ander Lajos látta, amint húzták a kocsi után a tanyáról, tizenhat kilométer távolságból azt az ötvenéves embert, haja a homlokában, a csizmája meg már tele volt vérrel, cuppogott benne a lába. Amikor kiengedték, mondtam neki, hogy meneküljön, szökjünk meg, de ő azt felelte, hogy ő nem bűnös, amikor kiengedték, még bocsánatot is kértek tőle, mert vágásban húzták a kocsi után, mint a dögöt. A kezéről a hús mind le volt dörgölve, ronggyal csavargatta be. Előbb meg úgy összeverték a szobában puskatussal, hogy vért hányt. Mégis azt mondta, amikor hívtam, hogy az ő kezéhez vér nem tapadt, ő nem megy egy tapodtat sem. Minket, fiatalabakat ekkor elvittek lövészárkot ásni, minden reggel hajtottak bennünket, nem sokat beszélhettem édesapámmal. Azután meg jelentkeztem munkásbrigádba. Akkorra már másodszer is ránk szakadt a szerencsétlenség, mert édesapámat megint letartóztatták. Éjfél után három óra felé verték a kaput:

– Otvori! Otvori! (Nyisd ki!) – Édesanyám kinyitotta, úgy lökték félre, hogy elszállt. Édesapám fáradt is volt, sebesült is. Benyomultak, kirángatták az ágyból, a kezét hátrakötötték, és kilökték. Egy nő volt, meg egy férfi. Egy ideig hordtuk neki mindennap az ételmet, egyszer még én is, akkor láttam, és beszéltem is vele. Kísérték a vécére, fogta a nadrágját. Egy magyar kommunista kíserte. Később együtt dolgoztam vele, építettük a hidat Újvidéken, a Dancsó borbély fia volt. Mondtam neki, nem szégyenled magad! Ha eljön az idő, sarlóval vágom le a nyakad. De akkor én nem tudtam semmiről, hanem csak szolgáltam. A Petőfi brigádban kurír voltam, jártam Zomborból Belgrádba. Amikor egyszer Belgrádból visszaértem a tisztem-

mel Zomborba, csak nyomja a kezembe a levelet az írnok. „Kedves fiam, a fészkerben a szalmán fekszünk. Mindent bezártak, nekem meg azt mondták, hogy megmoshatom a lábamat apád borában.” Ríttam, mint egy szaros gyerek. De mink még ekkor is avval voltunk, hogy édesapámat a többiekkel együtt Oroszországba vitték, mert egy nap bejelentették, hogy a kosztot nem kell többet vinni neki. Pedig Lévai Boris azt mondta, hogy ő látta a függöny mögül, hogy négyes sorokban kísérik az embereket a Tisza-partra. Még szólt is a nála tartózkodó ismerősének, Dancsónak, hogy nézd már, hova terelik őket: neki a Tiszának. Kezük hátrakötte, sötét éjjel. Azután meg a faluban hallották a rettenetes puskaropogást. Mindenki azt hitte, hogy ismét a németek támadnak.

Amikor leszereltem negyvenhatban, azt mondták, hogy jár nekem is öt és fél hold föld. Mondtam, hogyha adnak az édesapáméból, azt elfogadom. Így hát nem kaptam. Vettünk ki szőlőt Bánátban árendába. És amikor ötvennégyben egy vasárnapi napon édesanyám azt mondta, eredj már, hozzá egy kis szőlőt, én átmentem a szőlősbe csónakon. Mikor jövök visszafelé, hát az a nagy földindulás, jajveszékelés, ami ott a kompikötő fölött volt látható! Ott kötöttem ki, a stégtől fölfelé. Gyere, azt mondja valaki, itt van az apád is. A nép sok része megismerte a hozzátartozóját szvetterről, ezüstfogról. Néztük a sok koponyát: mind tarkólövés; a kezek meg hátrakötte. Azután a milíciák szétzavarták onnan a népet, éjjel meg cigányokkal beledobáltatták a Tiszába az egészet. Egyszer, már jóval később, kimentem Višковиć Mitóval búzát hordani. Én hánytam a kocsira, ő meg rakta. Erről a partszakadásról beszéltünk, és ő azt mondja nekem:

– Tudod, úgy megtapostuk az apád hasát, ahun te is vótad a csontokat nízni, ottan lövészárokná. – Azokat az árkokat makói zsidókkal ásatták még a magyarok. Miért mesélhette nekem ezt a Mito? Talán, hogy ugrasszon.

Én úgy tudom, hogy amikor édesapámékat elintézték, akkor összesen 360 embert öltek meg, de ott volt előkészítve még 360 halálra szánva. Ezeket nem végezték ki, mert elmentek Szabadkára valakik az oroszokhoz, onnan jött egy tiszt, és a befogottakat mind kiengedte. Azt mondta ezeknek, hogy mink nem gyilkolni jöttünk. Én meg akkor már katona voltam.”

BECSE

(Bečej)

Plébános a Pogácsán

Becsén a városi kommunális felügyelőség 1987. november 25-i keltezésével az alábbi okmányt adta ki. „Végzés felirat eltüntetéséről. Spomenik Petranji Ferenc: Petrányi Ferenc apátplébános 1897–1944. Köszönje egyik azt nekem – hogy tiszta szívú volt – a másik, hogy tőlem tanult szívbéli bánatot. – Elég ez, mert akkor tudom, hogy életem mit ért. – A világot, mért hagytam el s küzdtem eszményekért. Da se izvrši uklanjanje natpisa i oznaka.” (Az idézetben előforduló szerbhorvát kifejezések magyar megfelelője: Petrányi Ferenc síremléke. A feliratot és a jeleket eltüntetni. – M. M.)

Petrányi Ferenc volt a háború előtti és alatti időben Becsén a belvárosi plébános. A helyi egyházi halotti anyakönyvben az 1944. esztendő adatai között a 104. sorszám alatt ez a bejegyzés olvasható: „Petrányi Ferenc esperes apátplébános, elhunyt Lajos és Koch Rozália fia, született Baján, férfi, római katolikus, lakhelye Becse, Horthy Miklós utca 4. életkora 65 év. Vizsgálati fogságban halt meg. Nem volt a haldoklók szentségével ellátva. Meghalt 1944. október 12-én, eltemetve a belvárosi temetőben. A bejegyzést dr. Bohner György végezte.”

Rade Srđanov 4–5 évvel ezelőtt elhunyt becsei cinkográfus, az újvidéki Dnevnik egykori dolgozója borközi állapotban egy alkalommal elmesélte cimborájának és földijének, az ugyancsak nyomdász Emil Ćirićnek, hogy ő személy szerint is részt vett a plébános széttagolásában. Rade meglehetősen adottságokkal rendelkezett ehhez, hiszen jó két méter magas termete és a termethez arányos testsúlya ilyesmire is alkalmassá tette. A becsei katolikus egyházközség néhány tagja még ma is emlékszik rá, hogy abban az időben az a hír terjedt el a városban, hogy az idős papnak a hasára asztrálról ugráltak a kínzói.

Petrányi Ferenc becsei plébános sírja. A semleges sírfeliratot negyven évvel az események után a hatóság lecsiszoltatta. Nem is biztos egyébként, hogy az ő teteme van a sírban

Petrányi plébános halálát hasonló módon írja le Homonnay Elemér abban a kis füzetben, amelyre már hivatkoztunk.

Egy becsei polgár, aki az informátorok többségéhez hasonlóan azt kérte, hogy maradjon névtelen, az alábbiakat tudja erről:

„Petrányi plébános a magyarok bejövetelekor a Pogácsán (Becse főtere, a két - katolikus és görögkeleti - templommal és a városháza épületével bezárt tér, ahol ma a hatalmas méretű szabadságemlékmű áll

– M. M. megj.) tábori misét szolgáltattott, és megáldotta a magyar fegyvereket. Nekem egy szerb ismerősöm mesélte, hogy emiatt, meg azért, mert a prédikációjában azt mondta, hogy a szerbek idején nekünk, magyaroknak kenyérből sem volt elég, a plébánost valóság- gal széttaposták. A Centrálba vitték, ugyanoda, ahova a magyarok is nem sokkal korábban a számukra gyanús személyeket. Ez mind- járt a felszabadulás első napjaiban történt. Én úgy hallottam Ozren Krstonošić újságírótól, hogy már 44 nyarán kezdték összeállítani azoknak a listáját, akiket majd a felszabadulás után felelősségre kell vonni.

Élt itt Becsén egy Ragacs nevű fakereskedő. Negyvenegyben, ami- kor a csendőrök csetnikeket kerestek, az egyikük felkukkantott egy padlásra, ahol csakugyan rejtőzködtek fegyveres ellenállók, a padlásra felnéző csendőrt fejbe lötték, hogy az holtan bukott le. A fegyveres partizánok a helyszínről elmenekültek, a csendőrök üldözték őket, és végül a Földvár felé vezető úton elfogták, és kivégezték őket. Az eset persze nagy visszhangot keltett a városban, az emberek kommentálták a történeteket. Többek között abban az utcában, amely választóvonalul szolgált a város szerb, illetve magyar lakossága által lakott két rész között. Itt, ebben az utcában ez a kereskedő többek füle hallatára kijelentette, hogy minden szerbet ki kellene végezni, hogy ilyen lövöl- dőzésre ne kerülhessen sor. Becse október 8-án szabadult fel, vasár- napi napon. Őt már szerdán vagy csütörtökön kivégezték negyedma- gával. Vele együtt még Pintér Bélát is. Már előre hirdették, és terjedt a hír, hogy lesznek kivégzések. A lista szerint összeszedett embereket bevitték a Centrálba vagy a későbbiek során a bankba, egy ideig ott kínvallatták őket, azután kivégezték.

Élt itt abban az időben egy Romániából idetelepedett magyar ember, aki jól beszélt oroszul. Ez meghallotta, hogy a főtéren lincse- lésre készülnek. Elszaladt az orosz tiszthez, hogy akadályozza meg. A téren már nagyban ünnepeltek az emberek, vonultak oda tömegesen. A szerbek ünnepelni, a magyarok meg néhányan nézelődni, hogy mi készül itt. A szerbek ott is válogatták ki a lincselésre szántakat. Befog- tak ott egy embert, ez maga mesélte nekem, hogy miért. Katonaruhá- ban, magyar honvédruhában ment oda, és egy szerb meglátta rajta, és azt mondta a többieknek, hogy: Pa i ovaj ti je hatarvadas. (Ez is határvadász. – M. M.) És befogták az embert. A lincselésből mégsem lett semmi, mert az orosz tiszt megakadályozta.”

Döbbenetes látvány a bezdáni temetőben a nagyjából egyforma sírmlékek sora. Az isteni áldozatoknak legalább ennyi megadatott. De hol nyugszanak a többiek?

Nyilatkozat,

amelyet F. V. kefekötő mester írt Becsén 1990. november 25-e és december 12-e között.

„Vasárnap, október nyolcadikán reggel arra ébredtünk, hogy új katonaság lepi meg Becse városát. Oroszok, és voltak köztük partizán alakulatok is. Reggel nyolc órakor bemerészkedtem a központba, de senkit se láttam, és visszamentem. Tíz óra körül a szomszédommal, Boro Velimirov mérnökkel ismét bementem, és akkor találkoztunk Milka Boškovičtyal. Csizma volt a lábán, és puska a vállán, vele volt egy másik barna nő, tőle jóval fiatalabb. Hétfőn már azt lehetett hallani, hogy Milka és barátja bevették Dánszki mérnököt a Centrál épületébe, ahonnan ez a lengyel nemzetiségű mérnök sohasem került elő. Ezután ugyanez a két nő bement a katolikus plébániára, és erőszakkal elhurcolták Petrányi Ferenc plébánost. Amikor a templom elé értek, Milka nekiesett, puskatussal ütlegelte, hogy az összeesett, Milka meg azt kiabálta, most segítsen az isten rajtad. Petrányi feltápázkodott, ezt látta a szakácsnéja, aki osont utánuk, és azt is látta, hogy bekísérték a Centrálba, ahonnan soha többé nem került elő. Ezek után a két nő elment a cinkkereskedő' és trafikosé', mivel a fiai valószínűleg éppen akkor hazaértek. Egyik katona volt, a másik iskolás, olyan 20–22 évesek. Mindhármukat bekísérte Milka és

barátnője. Egy puskás legény, úgy tudom, keddi napon bekísérte Ónódi Vilmos földművest és disznókereskedőt, aki a mai Moša Pijade 35. alatt lakott. Ezeket mind az egyik emeleti helyiségbe vitték, abba, amelyikbe Petránji plébánost is bezárták, meg több más személyt. Ónódi bácsi jó két hónapra rá innen kiszabadult, és ő sok mindent látott, és elmesélte, hogy ez a két nő meg volt vadulva, puskával verték az embereket. Ugyanezt mondta el Rajsli Antal kereskedelmi utazó, aki mintegy húsz napot volt benn. Egy másik helyiségben is sokan voltak, abban vagy 25–30 személy, és mind újabbakat vittek oda. Az örök – civilek és katonák – ütötték-verték a rabokat, éjjel pedig vitték el őket, és soha nem kerültek elő, mert agyonverték őket vagy agyonlőtték, és vitték a hullájukat a sintérház közelébe, ott elásták, meg a sárga házhoz a fűzfauerdőbe, erről Antal bácsi nyilatkozott, aki szerint olyan jó 160 embert intéztek el, és ő a véletlennek köszönheti, hogy kiszabadult, jóllehet a lábát örökre elnyomorították. Ő ezután még olyan tíz évig élt. A lánya ma is él Becsén, a Nagy N. Sándor utcában.

Október 16-án vagy 17-én, hétfői vagy keddi napon lent voltam Petar Stankov cukrászékánál. Olyan három óra tájban zörögtek az ajtón. A Stankov-villa ma is megvan a Tisza-parkban, úgy, ahogyan akkor volt. Három civil puskás jelent meg, egyet meg is ismertem közülük, Filip Klajić volt, Mišković kereskedőék veje. Felesége ma is él Újvidéken, elvált tőle. Azt kérdezték, itt lakik-e Stankov Petar. Stankov erre így szólt:

– Jesi lud? Kao da ne poznaješ nas. Svaki dan se viđamo. (Bolond vagy? Mintha nem ismernél bennünket. Naponta találkozunk.)

– Ne poznam te! Moraš da dođeš sa nama! Uzimaj kaput i idemo. (Nem ismerlek! Velünk kell jönnöd! Vedd a kabátod, és megyünk.)

Én ottmaradtam Stankovnéval, ő egy becskereki születésű magyar asszony volt, ő is él még ma Újvidéken. A múlt évben még a férje is élt, úgy tudom, ő bolgár nemzetiségű, és most már olyan 80 éves lehet. Nem tudtuk, mitévők legyünk. Én felugrottam, és utánuk siettem. Hova viszik őket? Mikor már felértünk a Sokol dom, a volt gimnázium közelébe, Klajić észrevette, hogy kísérem őket. Rám ordított. Én mondtam, hogy megyek haza, mire ő:

– Tudom, hol laksz, ha azt akarod, hogy téged is elvigyünk, akkor csak gyere.

Én úgy tettem, mintha lemaradnék, de tovább kísértem őket. Amikor az Imperiál kávéházhoz értek, én minden erőmből utánuk eredtem, és sikerült még látnom, amint húzták be maguk mögött a kaput. Visszamentem Stankovnéhoz, és mondtam neki, hogy a Centrálba vitték, mire ő

megkért, hogy ha írna egy cédulát, elvinném-e azt dr. Šubakovnak. Szívesen vállaltam. El is vittem Šubakov lakására, de nem találtam otthon, siettem hát a cédulával a község házára. Ott meg is találtam az egyik első emeleti szobában. Öten voltak benn, de mivel személyesen nem ismertem, nevén szólítva kerestem. Egy személyt ismertem, annak a neve Trivo Budišin volt. Mondom, Šubakov urat keresem. Mire ő:

– Én vagyok, de nem úr.

A cédulát átadtam, ő elolvasta, és csak annyit mondott, hogy Stankov jó helyen van, mondjam meg a feleségének, hogy aludjon nyugodtan.

Stankovéknál volt elszállásolva négy orosz tiszt. Ezek nem voltak otthon, amikor őt elvitték, de éjjelre hazajöttek. Másnap, amikor ismét elmentem Stankovnéhoz ő közölte velem, hogy éjjel ismét jöttek Filip és társa, pénzt követeltek, meg ékszeret. A lármára felébredtek az oroszok, közbeavatkoztak, aminek dulakodás lett a vége. Az egyik orosz kivette fegyverét, mire Filip és társa elhagyták az épületet.

Másnap nyilvános kivégzés volt. Hét személyt végeztek ki. Én is elmentem megnézni. Összejöttünk olyan kétszázan a mostani benzinkút helyén. Ott véccé volt akkor. Lelőttek egy sintérmét, egy Kolovics Lajos nevezetűt, egy Brécsak nevű mészárosot és hentest, egy Pekár Szilvi nevű rendőrt, egy bácsföldvárit meg két valakit, akiket én nem ismertem. Ezek mind háborús bűnösök voltak. Amíg ott álmélkodtunk, jött egy stráfkocsi és egy puskás ember, aki két másikat kísért, ez utóbbiaknak kellett feldobálniuk a halottakat a kocsira. Én igen meglepődtem, hogy ezeknek egyike Petar Stankov cukrász volt. Neki negyven nap múlva sikerült kiszabadulnia, de összevissza volt verve, a háta csupa seb volt, és véraláfutás. Meg kell még jegyeznem, hogy amikor itt voltak a magyarok, akkor Stankovék rejtegették Šubakovot, a feleségét és két fiát. A pincében bújtatták őket, és etették.

Még ma sem tudom, Rogács János fakereskedőt miért vitték el. Ezt is Milka tette, aki a mostani Moša Pijade 55. alatt lakott 1954-ig, amikor is eladta, mert mindig rémképeket látott, és éjjelente a papot meg cinkéket, amelyeket élve eltaposott. Én abban az időben igen beszédes lettem vele, mert már a régi Jugoszláviából ismertem őt is, meg kőművesmester férjét is. Milkának sem éjjele, sem nappala nem volt, nem volt öröme a felszabadulásban, míg élt, rettegésben élt.

Élt itt egy Simovics József nevű magyar rendőr, aki megmentette Peskán Tósót. A Peskán azt mondta, hogy Simovicsot csak az ő testén át lehet megközelíteni. Erre Peskánt áthelyezték Rijekára, ott elesett, Simovics bácsit meg bevitték, és sohasem került elő.

Komáromi István és egy Vadóc nevezetű sportoló a felszabadulás után egy hónapra hazajöttek Topolyáról, ahol addig Vadóc szüleinél tartózkodtak. Alig megérkeztek, Klajić Filip két embere ment értük motorkerékpáron, elvitték őket, és ma sem kerültek elő.

Még 1945 januárjában hallottam, hogy olyan 260–270 ember veszítette életét a Centrál kávéházban. Decemberben, akik még éltek, azokat átvitték a zeneiskola pincéjébe, a mostani bíróságnak által. Hogy mi lett velük, nem tudom.

Két évvel ezelőtt írásbelileg el lett rendelve a becsei komitében, hogy egy versszakaszt tüntessenek el Petrányi Ferenc síremlékéről. Még mindig vannak, akik félnék Petrányi Ferenctől, pedig nincs is a sírjában. Nem is volt. Ő is el lett sikkasztva a többi halottal a Centrálban. Maga Milka mondta el, hogy az emeletről kilökték az udvarba, és az emésztőgödörbe dobták, az akkoriba. Úgy mesélték, hogy oda olyan 50 vagy 60 ember van hajigálva.

Még egy eseményről tudok. Brankov Lazo (A Rajk-perből ismert Brankov Lazar, harmadrendű vádlott – M. M. megj.) volt Budapesten nagykövet (ez tévedés, Brankov követségi tanácsos, majd ügyintéző volt. M. M. megj.), Bane Doroslovački pedig követségi tisztviselő. Ők 1946 végén és 1947 elején háborús bűnök elkövetése vádjával Rákosi idején Becsére lopkodták Pucsay patikust, Kiss Vincét, Katona nevű volt jegyzőt, Brankovics Gyula kereskedőt, Papp Ferencet, Csányi Sándort, Brankovics kályhás mestert és Turai kereskedőt. Pucsayt, Kis Vincét és a Kályhást halálra ítélték, Csányit 10 évre, Papp Ferencet 8 évre, Turait felmentették. Doroslovački most Dalmáciában él, háza itt van Becsén a Petar Drapšin utcában.

Én most már 75 éves vagyok. Ezekről a dolgokról eddig senki sem kérdezett, meg el is voltam foglalva mással. Nevemet nem kell kiírni, ám azért én aláírom, hogy tudják, amit leírtam, az valóság, de tartok attól, hogy valaki még bosszút áll rajtam.”

Hányadízigen?

„Én, Rogács Erzsébet, Rogács János 1906-beli születésű fakeskedő lánya, egész életemben bélyeget viselek a hátamon, fasiszta ivadéknak tartanak, itt Becsén nem kapok állást, most már évek óta Kikindára utazok naponta dolgozni. Apám ügye nincsen kivizsgálva, én nem tudhatom, de azt hiszem, más sem, hogy csakugyan mondott-e olyasmit, hogy aki a kommunistákat rejtegeti, azt mind ki kell végezni, de hogy még

1985-ben is azt mondta az igazgatóm, hogy velem nem szív egy tantermi levegőt, és hogy mondvascsinált okból fegyelmit is indított ellenem, hogy kidobjanak az állásomból, azt sokan tanúsíthatják, habár a kollégáim közül a többség nekem azt mondja, hogy én nem felelhetek az apám esetleges bűneiért. Az igazgatóm akkor indította meg ellenem a fegyelmit, amikor kézbesítették neki a karakterisztikámat, amelybe mindig beleírják, hogy háborús bűnösnek a gyereke vagyok.

Én egész életemben a fegyelmi sorozatának voltam kitéve. Ezt a legutóbbit azon a jogcímen indították, hogy a diákokat nem jól tanítom, és hogy emiatt ők maguk kérik az iskolából az eltávolításomat. Alá is írtak a gyerekek egy ilyen értelmű nyilatkozatot, azután meg mind kiálltak mellettem. Amikor a felsőbb hatóságokhoz fordulok panasszal, akkor az ügyem mindig leáll, de egy idő múlva ismét előveszik. Így történt évekkkel ezelőtt, amikor Temerinben Losonc iskolaigazgató megkapta a karakterisztikámat, kihívott a folyosóra, ahol az egyik kolléga tettelesen bántalmazott.

A magánéletem legintimebb részeiben is bántanak, mert megtörtént, hogy amikor egy udvarló vendégemet kísértem ki, akkor a rendőrség embere feltartóztatta, és megkérdezte tőle, tudja-e, hogy én véres kezű fasisztának a lánya vagyok. S ha tartja velem a barátságot, annak következményei lesznek ránézve is.

Édesapám elhurcolására emlékszem, akkor nyolcéves kislány voltam. Elmenekülhetett volna a magyar rezsim összeomlásakor, ám ő kijelentette, nem érzi magát bűnösnek, nincs oka menekülésre, és maradt. Már az egyetemen is üldöztek, pedig a négy év alatt mindössze egy vizsgát kellett megismételnem, azt is a saját ostobaságom miatt, és nem azért, mert nem tudtam az anyagot. Diplomázásomkor a tanár úr már megjegyezte, hogy maga, kérem, diplomált, diplomált, de hogyan fog majd álláshoz jutni? Itt Becsén felvettek, de nyomban utána egyszerűen kidobtak az állásomból. Erkölcsileg és politikailag nem voltam megfelelő.

Édesapámat november másodikán idézték másnapra be a városházára. Reggel nyolckor elment, és soha többet vissza sem jött. Egyetlenegyszer kaptunk tőle üzenetet, amikor a vele együtt bezárt ismerősét, bizonyos Horváth nevezetű embert kiengedték. Azt üzenté édesanyámnak, hogy menjen el egy megnevezett emberhez, akinek a nevére is emlékszem, de nem merem mondani, hívja tanúul, hogy ő, édesapám, nem mondott olyat, hogy a kommunistákat vagy a szerbeket ki kell irtani. Azért nem merem a nevét mondani, mert nekem éveken át verték éjjelente az ablakomat,

ijesztgettek, úgyhogy a végén már kilestem a rendőrség emberét, és meg is kérdeztem tőle, hogy mit akarnak velem, de itt helyben sosem lettem védelemre, hanem több ízben jártam Ivica Vračarićnál, a tartományi rendőrségen, és amikor ő rájuk telefonált, akkor egy időre nekem békét hagytak, azután kezdődött előlről. Édesanyám elment a megnevezett illetőhöz, és előadta kérelmét, de az azt válaszolta, hogy az is le lesz löve, aki édesapámat menteni akarja. Bizonyosan tudom, hogy ott a Pogácsán a többiekkel nem végezték ki. Sokáig jártam utána, mi lett vele, és végül azt a szóbeli értesítést kaptam, hogy kivitték kukoricát törni, és ott véletlenül lelőtték.

Mindössze néhány hónap múlva elvitték édesanyámat is, mégpedig a piacról, s nekem úgy hozták a hírt az ismerősök, hogy anyádat elvitték. Szaladtam nyolcéves fejjel a városháza udvarában levő börtön elé, és ott sírdogáltam egész nap, amíg megállt ott egy autó, és kiszállt belőle valami magasabb rangú vezető, talán Újvidékről. Megkérdezte tőlem, hogy te, kislányom, miért sírsz itt. Addigra meglátott ott engem Nagy István özvegye, Kovács Vera, és ahelyett, hogy segített volna rajtam, hiszen az ő családja is sokat lett sanyargatva, azt mondta nekem, hogy az ő kislánya is fölnevelkedett félárván, fölönhetek én is. Ők engem jól ismerhettek, a lányukkal sokat pajtáskodtam azelőtt.

Amikor ez az autóból kiszálló ember bement az irodákba, nem sokkal utána behívtak engem és édesanyámat Beretka Sándor elé, és ott előtte megkérdezték, mi bűne van ennek az asszonynak. Anyám ott állt előtte, keze madzagal összekötve, s nem ő, hanem Beretka mondta ennek a jövevénynek:

– Nincsen neki semmi bűne, hanem amikor az ő férje beszélt azelőtt, akkor sokan sírtak.

A jövevény erre elrendelte, hogy anyámat engedjék szabadon. Beretka Sándor később be lett zárva, és miután kiengedték, sokat buzgólkodott itt az alsóvárosi templom körül, ahol egy alkalommal érdeklődtem nála, ki volt az, akinek a parancsára anyámat szabadon engedték, de nem tudta megmondani, vagy nem akarta.”

Kovács Károly és Kovács Gyula lelövése 1944. szeptember 18-án Becsén

„Édesapámat 1944. szeptember 16-án vasárnap behívták katonának, édesanyám a 17 éves Károly és a 8 éves Gyula fiával egyedül maradt egy bérelt tanyán, amely a határ Járásnak nevezett részében volt, nem messze a Bogdán-tanyához. Azon a tanyán már hosszabb ideje bérlőként laktak,

nagyon jó viszonyban voltak a tulajdonossal, bizonyos Cseszákkal. Cseszák tisztviselőként dolgozott, és állását a magyarok bejövetelekor kapták. Háza a Zöldfás utcán volt, közel a piac bejáratához. Feleségétől elvált, és fiával élt.

Édesapám, Kovács József (1900) bevonulásakor fogadott egy házaspárt azzal a céllal, hogy segítsenek anyámnak a szénát összeszedni. Ezek az istállóban aludtak. Este nyolc óra volt, éppen elaludtak, amikor anyámék arra riadtak, hogy valaki nagyon veri az ajtót. Nagyon megijedtek, azt hitték, hogy az istállóban lévő házaspár akar betörni a lakásba. Anyám a kisebb fiút, aki alva maradt, felvette az ágyból, és a karjában vitte. A nagyobb fiú ment elől, keresztülmentek a másik szobán is és ott kiugrott az ablakon, de azonnal visszafordult, és azt mondta, »anya, erre nagyon sokan vannak«. Ebben a pillanatban egy golyó szíven találta, azonnal meghalt. Anyámra ötöt lőttek, 3-at a karján lévő fiú felfogott, egy golyó a füle, egy meg a szeme előtt ment el. Ekkor abbahagyták a lövöldözéseket, és odajöttek anyámhoz, és azt kérdezték, hol van a Cseszák. Anyám azt felelte, hogy bent van a városban.

A jelenlevők 96-an voltak, valamennyien felfegyverezve, és anyám elmondása szerint mindannyiuknak finom úri keze volt. Nemzetiségüket illetően szerbek voltak, de volt köztük egy magyar nő is, aki megkérdezte anyámtól:

– Tudja-e, mi kik vagyunk? – Anyám azt válaszolta, hogy »nem«.

– Mi vagyunk a felszabadítók, majd két hét múlva bejönnek az oroszok, és akkor felszabadítjuk Becsét.

– Nem bánom én, csak a fiaimat vigyék be – és a földön fekvő halott fiait nézte.

– Oda nem lehet – mutattak a házba, ahonnan kijöttek.

– Akkor vigyék be oda – és anyám a nyári konyhára mutatott. A nyári konyhába bevitték a holttesteket. Közben valahányan bementek a lakásba. Mindenünket elvittek.

Anyámnak nem maradt ruhája, amiben elmehetett volna a temetésre, az anyjától kapott egyet. A fiúknak otthon Becsén, az apai nagyszüleimnél állt az ünneplő ruhájuk, és így abban temették el őket.

A jövevények egy darabig még ott voltak, és anyámnak megmondták, hogy a lakásba reggelig nem szabad bemenni (ő nem is vette észre, hogy közben kirabolták), majd elindultak be a kukoricásba egy másik tanya felé. Különbösen hozzánk úgy kerültek, hogy egy másik tanyán megkérdezték egy nőt, hogy hol lakik a Cseszák. Ő azt mondta, hogy ott is, ott is, ott

is lakik Cseszák, mert valóban ott 3 Cseszák-tanya volt. Mi voltunk az elsők, ahová bementek. Az este még egy Cseszák-tanyára bementek, és ott annak a Cseszáknak levágták a nemi szervét, aki ott meg is halt. Egy személyt túszul vittek magukkal (a nevét nem tudom), és ő mesélte a következőket: (Később a kukoricásban egy nagy tök levele alá bújt, és így megmenekült.) Aki lőtt a bátyáimra, nagyon bánta tettét, azt mondta: »Miért öltem én meg őket, hiszen az apjukat és nagyapjukat nagyon jól ismerem.« A gyilkos - már elfelejtettem a nevét - valóban egy jó sarok távolságra lakott nagyszüleim házától, később mi is ott laktunk. Később magyar nőt vett feleségül, egyik alkalommal, mikor berúgott a kocsmában, szintén megbánó kijelentést tett, valami ilyesmit mondott: »mindenki, akit megöltünk, megérdemelte, csak azt a két fiút nem kellett volna.« A kocsmárosnő mesélte ezt apámnak. Egyszer úgy az 1960-as évek közepén, mikor egyik este a nővéremmel az artézi kútra mentünk vízárt, odajött hozzánk egy ember. Szerbül beszélt, és nagyon meg volt hatódva. Azt kérdezte, kinek a gyerekei vagyunk, és hány évesek vagyunk. Nővérem akkor egyetemista volt már (ő beszélt vele), én meg középiskolás. A korunkon is nagyon meglepődött, és végig nagyon halkán és meghatódva beszélt. Azt mondta, hogy nagyon nagyok vagytok, és még azt, hogy a nővérem keresse fel őt Újvidéken a munkahelyén, majd ő szerez neki ösztöndíjat. Persze nem kerestük.

Visszatérve a gyilkosság napjára, anya ott egyedül maradt a tanyán, később átjött egy szomszédember hozzá, és ott volt vele reggelig. A tragikus hír gyorsan terjedt, már korán reggel kijött a Cseszák, nagyon sírt. Még aznap, talán még onnan a tanyáról elindult Magyarországra. Ott is halt meg, a fia Becsén halt meg úgy 7-8 éve.

Apámat csak Verbászig vitték. Ott 18-án neki és még egy embernek azt mondták, hogy ők ketten menjenek haza, nekik nem kell a harc-térre vonulni. Verbászról vonattal indult Becsére, ott hallotta, hogy a mellette ülők arról beszélgetnek, sugdolózva, hogy Becsén az este ismét lelőttek két fiút. Gyerekek voltak. Megkérdezte, kiről van szó (talán név szerint), és mondták, hogy kiről, meg azt is, hogy az apósa és az anyósa ott van a vonaton a szomszédos kocsi-ban, menjen át hozzájuk. Anyai nagyszüleim szenttamási lakosok voltak, és ott szálltak fel a vonatra. Valóban átment apám hozzájuk, és azok is megerősítették a hírt. Apám, mikor megérkeztek Becsére, mindjárt elment koporsóért, és koporsókkal ment ki a tanyára. A temetés alkalmával szirénáztak, és gyorsan el kellett bújni a gyászolóknak. Mindenki

futott, amerre tudott. Anyám nem tudott sehova menni, elájult, és ott maradt a sírnál.

Kovács Károly és Gyula Becsén a belvárosi temetőben vannak eltemetve, nem messze a kápolnától.

A történetet lejegyezte Kovács Teréz, a két lelőtt fiú kései húga, aki 1986-tól Magyarországon él. Címe: 7625 Pécs, Péter u. 24. Születtem 1949-ben. Nővérem Újvidéken él, 1946-ban született. Címe: Gaudényi Matild, Újvidék, Pera Dobrinović utca 1. ”

A két fiatalkorú síremlékének felirata:

Kovács Károly 1927. VIII. 28. – 1944. IX. 18.

Kovács Gyula 1936. VI. 13. – 1944. IX. 18.

»Zokogjon mindenki
néma sírotok felett.
Miként mi könnyezve
áldjuk emlékteket.
Szívünk virágai,
lelkünk boldogsága,
Ti voltatok éltünk
Drága kincse, vágya.
Vihar törte le
szép ifjú élteteket.«

A becsei temetőben több síremlék is idézi az 1944 őszén történeteket. Például az alábbi:

„Itt emlékezünk meg édes apánkról, Tábori Józsefről (1900 – 1944) ki jeltelen sírban alussza álmát.

Hol a sírod édesapánk?

Hol temettek, s kinek keze?

Volt-e búcsú az ajkadon?

Vagy csak jajszó és fájdalom?”

A sírfeliratok egy részéről a nyolcvanas évek végén lecsiszoltatta a város azokat a feliratokat, amelyek kellemetlen emlékeztetőül szolgálhattak, mint például az említett helybeli plébánoséról, a becseiek azonban így is tudják még, hogy például Nikolt Ferencet annyira megverték, hogy abba halt bele, Deák Ferencet a tanyáján lőtték le, Ferenc István, Balzam Géza bérese a gazdájával együtt lett lelőve, három árvája maradt, akik közül egy idehaza meghalt, egy Új-Zélandon él, egy pedig Németországban. Amikor azt kutatjuk, hogy miért

volt az elmúlt évtizedekben olyan nagyméretű a magyarság kitelepédése Jugoszláviából, akkor az okok között ez az itteni is megemlítenéd.

A temetőben sérelmesnek találta a város azt a feliratot, amely Medve Sándor síremlékén volt, s ami abból állt, hogy az elhunyt a magyar időben rendőr volt, úgyszintén Majoros István.

Becsén történt az alábbi is. Guti Mihály, néhai dr. Gombos Dezső szobainasa Topolyáról hazament abban az időben Becsére. Vele tartott a bátyja, Guti Sándor is, s ez utóbbi hozta magával a 18 éves legényfiát, szintén Guti Sándort. Becsére megérkeztek, de itt eltűntek. Sándor felesége azokban a napokban várandós volt, nem tudott nyomban a keresésükre indulni, de bizonyos idő múlva, 1945 júliusában az utánajárás eredményeként behívták a városházára, és írásbeli értesítést adtak át neki, amely szerint férje meghalt. Az asszony azt kérdezte erre:

– Hát a Sanyikám, a kisfiam?

Semmit sem válaszoltak rá, mire ő ott összeesett.

Egy cikk a becsei eseményekről

Zoran Budišin belgrádi lakos az 1944-es becsei eseményekről nyilatkozott az Újvidéken megjelenő szerb napilap, a Dnevnik munkatársának, T. Brankovnak. A cikkből, amely 1991. február 27-én látott napvilágot, megtudni, hogy Budišin első elnöke volt a még illegalitásban megalakult becsei népfelzabardító bizottságnak, és Kelet-Bácska parancsnoka, majd később Zomborban a Magyar brigád (?) parancsnoka lett. (A cikkből nem derül ki, vajon Magyar brigádon Budišin a Petőfi brigádra gondol-e. – M. M. megjegyzése). Az írás felcíme így hangzik: „Hogyan akadályozták meg a bosszút a felszabadult Becsén.” Ebből egyértelműen arra következtethetünk, hogy ilyesmi Becsén nem történt. Ugyanez érthető ki a cikk elején közölt, alább idézett bekezdésből: „Amíg 1944. november 22-én át nem helyeztek a nyugat-bácskai katonai körzet parancsnoki posztjára Zomborba (s így volt később is, ezt ellenőriztük), Becsén senki sem állt bosszút a magyarokon. Megakadályoztuk a legrosszabbat, a vak bosszúból elkövetett tömeggyilkosságot, ami a megszállás alatt a szerbekben és zsidókban elkövetettek miatt következhetett volna be.”

A fentebbieknek némileg ellent is mond, meg a történeteket nem is fejezi ki eléggé világosan az alább idézett részben sem az újságíró, sem a nyilatkozó: „Újvidékről visszatérően Budišin elrendelte, hogy minden 16 és 60 év közötti magyar is köteles a kukoricát törni és takarítani a határban, az ellenőrzés (őrzés) megkönnyítése miatt pedig a karjukon

fehér szalagot kellett viselniük. Számukra ez jobb volt, mint ha otthon rettegnek, és várják, hogy mikor megy hozzájuk valaki, hogy bosszút álljon.

– Becsén és Kelet-Bácskában a hatóság szerveinek tagjai közül senki sem tájékoztattak arról, hogy Újvidékről jön az OZNA képviselője, s ők maguk sem jelentkeztek senkinél – idézi a cikk most már Budišin szavait. – Mellékesen, senki közülünk addig nem is hallott az OZNA-ról. Főnökünk lefoglalta az akkori járásbíróság helyiségeit, és néhány beosztottjával és titkárnőjével vizsgálatot folytatott, és ítélezett. Hogy valami furcsa történik, azt a polgárok jelentették nekünk. A Tiszáról éjjel láрма hallatszott, és lövöldözés, valamilyen emberek menekültek, és éjjel hajtották őket. Amint ez tudomásunkra jutott, Raša Stakić, a KP járási bizottságának elnöke és én elmentünk a járásbíróságra, hogy ellenőrizzük, igaz-e. Ott egy elvtársat találtunk, akinek csak a partizánnevére emlékszem: Kum. (Magyarul: koma – M. M.) Ellenségesen fogadott bennünket, és megtagadta, hogy bárminemű fölvilágosítással szolgáljon. Csupán annyit engedett meg, hogy részt vegyünk a kihallgatáson. Egy Volksdeutscher altisztet hallgattak ki, akinek a naplójában elolvasták, hogy Boszniában gyűjtögetett, és gyilkolta a parasztokat. Azután volt ott egy tipikus idióta, aki mindent beismert, a harmadik pedig egy újságíró. A titkárnő jegyzőkönyvet vezetett, Kum azonban nem mondta ki azonnal az ítéletet. Hogy ő valakivel tanácskozott volna, előttem nem ismeretes, mert becsői tevékenysége végig titok maradt.”

Az OZNA hivatalos szerve volt a hadseregnek. (Tulajdonképpen ez volt a politikai rendőrség. – A szerk.) Ha tehát a polgárokból és a párt helyi tagjaiból formálódott helyi hatalom megakadályozta a bosszút, a vérontást, akkor ebből az idézetből azt érthetjük ki, hogy az OZNA emberei valami hasonlót végeztek: teljesen titokban ítéleteket hoztak. Sőt, mint a Tisza felől érkező láрма, az emberek terelése és a szökések említéséből kiderül vagy sejteni lehet, nem csak egy-két német altiszt, idióta és újságíró ügyével foglalkoztak ott. Ezt érteni ki Budišinnak az alábbi szavaiból is: „Kétségtelen, hogy minden néven megnevezett ártatlan áldozathoz, tekintet nélkül arra, hogy hova tartozik, milyen nemzetiségű és hitű, kegyelettel kell viszonyulni, és lehetővé kell tenni, hogy temetőben temethessék el.”

Ebben teljesen egyet lehet és egyet kell érteni a nyilatkozóval.